

EVLIYA ÇELEBİ'NİN, SULTAN IV. MEHMED İLE BİRLİKTE KATILDIĞI BURSA VE ÇANAKKALE BOĞAZI GEZİSİ

Şenol ÇELİK^[*]

ÖZ

IV. Mehmed, 1658 yılı ilkbaharında, Abaza Hasan Paşa'nın öldürülmesi sonrasında Anadolu'daki taraftarlarını cezalandırmak amacıyla sefere çıkar. Üsküdar-Pendik-İzmit-İznik-Yenişehir güzergâhını kullanarak Bursa'ya gelen padişah, burada ikâmet ettiği bir sırada, Bozcaada ve Boğazhisarları'na Venedikliler'in saldırı haberlerini alarak, İsmail Paşa'yı Celâlîler üzerine gönderip kendisi Çanakkale Boğazı'na yönelir. Marmara denizinin güney sahilini takiple boğaza gelerek yeni yapılmakta olan kaleleri görür ve daha sonra Gelibolu üzerinden Edirne'ye geçer.

IV. Mehmed ile birlikte bu seyahate katılan Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde ordunun geçtiği menzilleri, yol boyunca yaşananları, halkın padişahı nasıl karşıladığını, padişahın ava çıkışlarını, cezalandırılan Hasan Paşa taraftarlarını, güzergâhtaki köy, kasaba, şehir, iskele ve kaleleri, yerleşim birimlerinin tarihi ve vakıf eserlerini, halkın genel özelliklerini, boğaz kalelerinin teftişi sırasında yaşananları kendi üslubuyla aktarır. Bu çalışma, aktarılan bilgilerin çok yönlü bir değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: IV. Mehmed, Evliya Çelebi, Abaza Hasan Paşa, Bursa, Boğazhisarları, Çanakkale Boğazı

Evliya Çelebi's Bursa and the Dardanelles Trip with Sultan Mehmed IV

ABSTRACT

After the killing of Abaza Hasan Pasha, Mehmed IV conducted a campaign in order to punish his supporters in Anatolia in the spring of 1658. The sultan, who used the route of Üsküdar-Pendik-İzmit-İznik-Yenişehir, came to Bursa. During his

^[*] Doç. Dr., Balıkesir Üni., Fen-Edebiyat Fak., Tarih Bölümü

residence in Bursa, he received news about the Venetian attacks directed against Bozcaada and Boğazhisarları. Since he left for the Dardanelles, he directed İsmail Pasha to suppress the Djelali rebels. The sultan inspected the newly-constructed castles on the shores of the Dardanelles and returned to Edirne via Gelibolu.

Evliya Celebi, who participated in this trip as an accompany of the sultan, narrated what happened along the way; how people met the sultan; sultan's hunting ceremonies; punishments of Hasan Pasha's supporters; and histories of villages, towns, cities, ports, and castles *en route*. This study is the multi-faceted evaluation of this traveller's account.

Keywords: Mehmed IV, Evliya Çelebi, Abaza Hasan Pasha, Bursa, Boğazhisarları, Dardanelles

1. GİRİŞ:

Evliya Çelebi, Sultan IV. Mehmed'in Bursa ile Çanakkale Boğazı gezisine Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın maiyetinde¹ ve *Büyük Ağalar Alayı* içinde katılmıştır². Bu, Evliya'nın padişah ile birlikte yaptığı tek seyahat olup, gezinin Bursa ve Boğazhisarları olmak üzere iki önemli ayağı vardır. Üsküdar'dan hareketle İzmit ve ardından Bursa'ya, buradan Çanakkale Boğazı'na ulaşan ve Gelibolu yoluyla Edirne'de son bulan seyahat, Hasan Paşa ve en yakın adamlarının öldürülmesi sonrasında Anadolu'da kalan taraftarlarını ortadan kaldırmak ve Çanakkale Boğazı'nın medhalinde inşaatı süren kaleleri teftiş etmek amacıyla yapılmıştır. Evliya'ya göre, Receb 1069/Nisan 1659'da başlayan seyahat, aynı yılın 8 Safer/25 Ekim kadar yaklaşık 7 ay sürmüştür.

¹ Melek Ahmed Paşa, eşi ve IV. Murad'ın kızı İsmehan Kaya Sultan'ın ölümü üzerine Bosna sancakbeyliğine tayin edilince, Evliya Çelebi de Mart 1659'da Bosna'ya gitmek üzere paşa ile birlikte İstanbul'dan yola çıkmıştı. Evliya, daha ilk günlerde birçok kez Melek Ahmed Paşa tarafından çeşitli ihtiyaçları iletmek üzere Köprülü Mehmed Paşa'ya gönderildiğinde, sadrazam Evliya'yı huzura kabul ile ona iltifatlar ederek Kuran'dan aşır okutmuş ve kıratını çok beğenmişti. Bu sırada, Çelebi'nin hazinedar ağa ile kavgasını bahane eden Köprülü, Evliya'yı kendi hizmetine alıp İstanbul'da bir ay kaldıktan sonra Anadolu'ya Celâlîler üzerine giderken yanında götürmüştür (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V, hzr. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul 2001, s. 137).

² Evliya Çelebi, padişah ve maiyetinin İzmit şehrine girişi sırasında Köprülü'nün askerlerini "Derbeyân-ı alay-ı asâkir-i Köpürlü Vezîria'zam Mehemmed Paşa" başlığıyla tasvir ederken, kendisini de "Alay-ı ağavât-ı vâcibü'r-ri'âyâ" içinde, ancak bulunduğu yerden daha da yukarı bir derecede, kapucubaşlarından yüksek bir yerde göstermektedir: "Bu hakîr Evliyâ bu zümreden idik, ammâ hamd-i Hudâ vak' u vakârımız kapucubaşılardan âlf-kadr idik" (*Seyahatname*, V, s. 140).

Evliya Çelebi'nin bu geziye ait anlatımlarına, ağırlıklı olarak devrin siyasi olayları etki etmiştir. Seyyah, aşiretlim dediği Abaza Hasan Paşa isyanı ve Hasan Paşa'nın öldürülmesi sonrasında taraftarlarıyla ilgili önemli bilgiler verir. Ayrıca, Venedik ablukası ile Çanakkale Boğazı'nda yapımı süren kalelere de değinir.

Esasen bu dönem, Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda zor günler yaşadığı yıllardır. IV. Mehmed'in (1648-1687) tahta çıkışının ilk sekiz yılında devlet otoritesi çok zedelenmiş, on dört sadrazam denenmiş olmasına rağmen olumlu bir sonuç alınamamış, merkezi otorite zayıflayıp, boğazda Venedik ablukası sürerken hazineye sıkıntı son haddine ulaşmıştır³.

Sadarete Köprülü Mehmed Paşa'nın birtakım şartlarla tayin edilmesi (15 Eylül 1657) ve padişahın geniş yetkiler alarak işe başlaması⁴ saray çevrelerinde şaşkınlık yaratmıştı. Ancak bu durum uzun sürmedi. İlk olarak Kadızadeler hareketi olarak bilinen dini tartışma ve karışıklığa müdahale ederek elebaşlarını Kıbrıs'a süren⁵ sadrazam, ardından Bozcaada muhafızı iken askerleri terhis ile savunmada aciz kalıp adanın Venedikliler'in eline geçmesine sebep olan Ahmed Paşa'yı cezalandırdı⁶. Venedikliler'in eline geçmiş olan Bozcaada ve Limni üzerine karadan sefere çıkarak adı geçen adaları geri alıp Çanakkale Boğazı'nda güvenliği sağladı⁷.

Yanova kalesini fetheden⁸ sadrazam için en önemli sorun, Hasan Paşa isyanını bastırmak olmuştur. Aslen Silâhtar Bölüğü'ne mensup kapıkulu süvarilerinden olan, ancak hizmetlerinden dolayı adını duyuran Hasan Paşa, kendisine yapılan haksızlık sebebiyle ilk olarak ocak ağalarına karşı tavır almıştı⁹. Anadolu'da halkın mallarını alıp evlerini yıkmak suretiyle büyük tahribata sebep olması ve merkezi otoriteyle olan çekişmesi, uzun süre Osmanlı Devleti'ni meşgul etmiştir. Devlet dışarıda Erdel ve Venedik sorunuyla uğraşırken içeride de bu Celâli isyanını bastırmaya çalışmıştır.

Hasan Paşa'nın Anadolu'da sebep olduğu karışıklıkların farkında olan Köprülü, önce onu Anadolu'dan uzaklaştırmak için Diyarbakır'dan Halep valiliğine ta-

³ Mücteba İlgürel, "Abaza Hasan" maddesi, *DİA*, I, s. 10-11.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1983, s. 367; İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 424.

⁵ Mücteba İlgürel "Köprülü Mehmed Paşa" maddesi, *DİA*, XXVI, s. 258.

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 366.

⁷ M. İlgürel "Köprülü Mehmed Paşa", s. 258. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 375-382.

⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 382-385.

⁹ M. İlgürel, "Abaza Hasan", s. 11.

ysin ettirdi (1657)¹⁰. Ancak Halep'e gitmeyince bu kez Erdel seferine davet edilecek ortadan kaldırılması planlandı¹¹. Hasan Paşa sefere katılmadığından bu plan gerçekleşemedi¹². Köprülü'nün baskısından kaçan birçok üst rütbeli görevlinin Hasan Paşa'nın yanına gitmesi¹³ onu daha da güçlendirip Osmanlı tarihinin en büyük isyan hareketlerinden birinin yaşanmasına neden oldu.

Bursa'ya kadar ilerleyip şehre giren ve Ilgın'da üzerine gönderilen Murtaza Paşa emrindeki bir kuvveti mağlûp eden Hasan Paşa, kış mevsiminin gelmesi üzerine Halep'e çekildi. Bu arada halk ondan yüz çevirmiş, emri altındaki kalabalık kuvvetler erzaksız kalmış ve firarlar artmıştı. Nihayet, bir komplo neticesinde başta kendisi olmak üzere maiyetindeki vezirler ile birlikte Halep'te katledildi (16 Şubat 1659)¹⁴.

Hasan Paşa isyanının bastırılmasından sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın nihâî hedefi, Kuyucu Murad Paşa'nın yaptığı gibi Anadolu'yu eşkiyadan temizleyerek Celâlî isyan hareketini tamamen sona erdirmektir. Bunun için ayaklanmalara katılanların araştırılarak bulunup ortadan kaldırılması gerekiyordu. İlk olarak vilayetlere hükümler gönderilerek asilerden, sarıca ve sekbanlardan ele geçenlerin aman verilmeyerek derhal katledilmeleri emredildi¹⁵. Taşınır ve taşınmaz mallarına da devlet tarafından el konuldu¹⁶. Bunun yanı sıra daha esaslı bir harekât için Haziran 1659'da Anadolu vilayetlerine (Bursa'ya) bir sefer düzenlendi ki, araştırma konumuz olan Sultan IV. Mehmed ile Evliya Çelebi'nin Bursa ve Boğazhisarları seyahati böyle bir siyasi sürecin sonunda gerçekleşmiştir.

2. SEYAHATİN AMACI VE GÜZERGÂHI

Evliya Çelebi, IV. Mehmed'in Anadolu vilayetleri üzerine sefere çıkış sebebi olarak, Hasan Paşa ve adamlarının Halep'te katledilmesinden sonra Anadolu'da

¹⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 386; İ. H. Danişment, *Aynı eser*, s. 425.

¹¹ M. İlgürel, "Abaza Hasan", s. 11.

¹² M. İlgürel "Köprülü Mehmed Paşa", s. 258.

¹³ "Veziriazam hazretlerinin bu mertebeye seyf-i katı' ve tîğ-i inzârından sâir kul eskîyâsı başı korkularından sâbıkâ sadrazam ile fermân-ı Pâdişahi ile sefere me'mûr olan Haleb Paşası Abaza Hasan Paşa'ya firâr edip Hasan Paşa'yı kendülerine melce ve me'vâ ittihâ idüp ..." (Ertuğrul Oral, *Mehmed Halife, Tarih-i Gilmanî*, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Doktora tezi, İstanbul 2000, s. 60).

¹⁴ M. İlgürel, "Abaza Hasan", s. 11. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 386-394; İ. H. Danişment, *Aynı eser*, s. 424-426.

¹⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, IV, hzr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 1822.

¹⁶ BOA, *MAD*, nr. 7326, s. 7-18.

“bakıyyetü’s-seyf” olarak kalan Celâli eşkıyasının ortadan kaldırılmasını gösterir¹⁷. Devrin bazı önemli müellifleri de Hasan Paşa’nın öldürülmesi sonrasında Anadolu’da kalan Celâlifler’i tamamen ortadan kaldırmak için padişahın Bursa üzerine sefere çıktığını belirtir¹⁸. Tarihsiz ancak bu sefere ait olması kuvvetle muhtemel olan Biga, Karesi vd. sancaklardan toplanan şair, dakik, ağnam, revgan-ı zeyt, asel gibi sürsat ve işıra zahiresi defterinde de seferin ilk güzergâhı Bursa gösterilmiştir¹⁹. Yine 5 Mayıs 1659 tarihli Bursa, Kite ve İnegöl kadılarına yazılan mîrî olmayan çayırların biçilip ambarlanması ve 28 Mayıs 1659 tarihli Bursa ıstabl-ı âmire ağasına yazılan mîrî çayırların biçilmesiyle ilgili hükümlerde, padişahın Bursa’ya gideceği belirtilmiştir²⁰. En önemlisi de sefer tevziatıyla ilgili kayıtlarda²¹, seferin güzergâhı başlangıçta Bursa gösterilmiştir.

Evlıya’ya göre seferin ilk güzergâhı vekayınamelerden farklı olarak Bursa değil Halep, Maraş ve Sivas gibi vilayetlerdir. Ancak ordu İzmit’e geldiğinde İsmail Paşa, 10.000 asker ile Anadolu’da Celâlifler üzerine teftişe gönderildiğinden, ocak halkıyla görüşen IV. Mehmed, Celâlifler’in üzerine İsmail Paşa’nın gitmesini yeterli bulup kendisi İzmit’ten taht merkezi Bursa’ya geçmeyi uygun görmüştür²².

¹⁷ “Azîmet-i sefer-i hümâyûn-ı pâdişâh-ı cem-haşmet oldur kim, mukaddemâ Halebü’ş-şehbâ kal’asında Celâli Hasan Paşa’nın ve Tayyaroğlu ve Sarı Ken’ân Paşa’nın ve niçe mir-i mirân ve ümerâ celâliflerin katlleri ... bakıyyetü’s-seyf olanlara seyf-i Muhammedî urulmağa sefer-i hümâyûn olmak fermân olunup ...” (*Seyahatname*, V, s. 137).

¹⁸ “Anadolu yakasında bakıyyetü’s-süyûf olan eşkıyâdan bi’l-küllıyye nâm ü nişân komamak n - yetiyle evvel-bahârda Bursa’ya hareket-i hümâyûn mukarrer olmağın ...” (Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi’-nâme*, hzr. Fahri Ç. Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-nâmesi*, İstanbul 2008, s. 137); *Târih-i Na’imâ*, IV, s. 1828; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, I, İstanbul 1928, s. 164; Arslan Boyraz, *Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa Devrinde (1069-1080) Vukûatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2002, s. 1; Behçeti İbrahim Efendi (Mehmet Fatih Gökçek, *Behçeti Seyyid İbrahim Efendi, Tarih-i Sülâle-i Köprülü, Transkripsiyon ve Tahlil*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2006, s. 105. Mehmed Halife (*Tarih-i Gulmanî*, s. 68) ve İsa-zade (*İsâ-zâde Târîhi*, hzr. Ziya Yılmaz, İstanbul 1996, s. 55, 57) ise padişahın Hasan Paşa gâilesini def ve seferi bertaraf ettikten sonra “biniş tariki üzere” Bursa’ya gittiğini belirtir.

¹⁹ BOA, *MAD*, nr. 4525, s. 2.

²⁰ BOA, *MAD*, nr. 4880, s. 177.

²¹ BOA, *MAD*, nr. 4880, s. 205.

²² “Şehr-i İzmit’de üç gün tekâ’üd olup ... Andan bu şehr-i İzmit’de cümle ocak halkı ile müşâvere olup Celâli kırmağa Halep ve Mar’ayş ve Sivas üzre sa’âdetlü pâdişâhın gitmesi münâsib görülmeüyü, ‘İsmâ’îl Paşa gitmesi kifâyet eder’ deyüp İzmit’den taht-ı evvel Bursa’ya revâne olmağı ma’kul görüp ...” (*Seyahatname*, V, s. 140).

Temmuz ortalarında Bursa'ya gelen ordu, 70 gün burada kalır. Bu sırada Bozcaada Muhafızı Mehmed Paşa'dan Venedikliler'in Bozcaada ve Boğazhisarları'nı kuşatmaya geldiğine dair haber gelince divan toplanıp Bursa'dan Çanakkale Boğazı'na gitme kararı alınır²³. Mudanya limanında bekleyen Kaptan Köse Ali Paşa'ya da boğaza gitmesi emredilir.

IV. Mehmed, Bursa'dan Ilıabad, Manyas, Gönen ve Biga üzerinden Çardak'a ulaşır. Buradan ordu karşıya, Gelibolu'ya geçerken IV. Mehmed de karadan güney sahili takiple avlanarak Boğazhisarları'na gider. Çardak iskelesine gelen Kaptan Köse Ali Paşa ise hünkâr baştardası ve 60 parça gemiyle padişahı takip eder.

Bir müddet Kale-i Sultâniye yakınındaki otağında kalan padişah, daha sonra maiyeti karadan kendisi de baştardası ile önce yapımı henüz bitmemiş boğaz medhalindeki Cedîd Sultâniye (Kumkale) kalesine, oradan da karşı yakada bulunan Hâkanîye (Seddülbahr) kalesine gider. Bir süre sonra buradan ayrılan IV. Mehmed, yine baştarda-yı hümâyûn ile önce Kiledülbahr kalesine, daha sonra Gelibolu'ya, oradan da avlanarak Kasım ayı başlarında Edirne'ye ulaşır. (Harita 1)

3. FARKLI GÜZERGÂH KULLANIMI

Evliya Çelebi, eserinde Bursa ve boğaz kaleleri seyahatini Sultan IV. Mehmed ile birlikte yaptığını belirtir²⁴ de tablo 1 ve haritada görüldüğü gibi birçok kez ordudan ayrılarak padişahın farklı güzergâhı takip etmiştir. Esasen IV. Mehmed de av için bazen “ana cadde”nin dışına çıkmıştır.

Evliya'nın güzergâhtan ilk ayrılığı İznik'ten sonra olmuştur. IV. Mehmed, İznik-Bursa arasını Yenişehir-Kestel güzergâhında avlanarak katederken; sadrazam kethüdasından izin alan²⁵ Evliya, buradan güneye dönerek Hersek'te hizmetkârlarıyla buluşur. Yalova'ya yakın bir yerden, Karakilise kalesi (Çiftlikköy), Bâzârköy (Or-

²³ “Bu hâl üzere belde-i Bursa'da yetmiş gün zevk u safâlar edüp ziyâretler ederken hikmet-i Hudâ Bozcaadası muhâfazasına me'mûr olan sâbıka yeniçeri ağalığından ma'zûl Sührâb Mehmed Paşa'dan telhîs ve arz [u] mahzarlar gelüp, 'Bozcaada'yı ve Boğazhisâr'ı kâfir muhâsara etmeğe geldi' deyü birkaç kâfir dilleriyle bu haber sa'âdetlü pâdişâha gelince hemân sa'âdetlü pâdişâh cem'i a'yân-ı dîvânlar ile meşveret edüp tuğlar kalkılıp Bursa'dan Boğazhisâr'a ...” (*Seyahatname*, V, s. 140).

²⁴ “Sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî ile Anadolu vilâyetlerinde Celâfiler üzere sefer-i hümâyûn olup gitdiğimiz konakları ... Bursa'dan Boğazhisâr'a sa'âdetlü pâdişâh ile gitdiğimiz konakları ...” (*Seyahatname*, V, s. 137, 146).

²⁵ “Bu İznik şehrinden sa'âdetlü pâdişâh-ı âdil kalkup Bursa Yenişehri üzere azîmet etdikde hakîr Dil Hersek'inde gemilerle Dil'i geçen hidmetkârlarımıza gitmeğe sadrîa'zam kethüdasından me'zûn olup İznik'den cânib-i garba ...” (*Seyahatname*, V, s. 143).

hangazi) ve Gemlik üzerinden normal yolu takiple Engürücük kasabası²⁶ ve File-
dar kalesinden geçerek Bursa'ya ulaşır²⁷. Evliya, padişahdan önce Bursa şehrine
girmiştir²⁸.

Evliya Çelebi'nin ordudan ikinci ve en önemli ayrılığı Bursa'dan sonra ol-
muştur. IV. Mehmed'in Ilıbat (Ulubat) gölü çevresinde muhtemelen avlandığı sı-
ralarda, Evliya'nın Balıkesir yönündeki Susıgırlığı (Susurluk) köyü ve Kirmastı
(Mustafakemalpaşa) kasabası arasında bir müddet dolaşır²⁹ sonra tekrar Ilıbat'a
döndüğü anlaşılmaktadır³⁰. Buradan, Köprülü Mehmed Paşa'nın kethüdasından
izin alıp³¹ kuzeye, Kapıdağı yarımadasına yönelmiş, Mihaliç, Bandırma, Erdek ve
Aydıncık (Edincik)'a uğradıktan sonra geri dönerek Manyas gölü sahrasında tek-
rar asıl orduya katılır³². (Harita 1, Tablo 1)

Üçüncü ayrılığı ise Kale-i Sultâniye (Çanakkale) ile Kale-i Cedîd Sultâniye
(Kumkale) arasında yaşanmıştır. Padişah denizden boğaz çıkışında yapımı süren

²⁶ Evliya, birbirine çok yakın olan Gemlik ile Engürücük'ün sırasını karıştırmış ve Gemlik'i
Engürücük'dan sonra vermiştir (*Seyahatname*, V, s. 144-145).

²⁷ *Seyahatname*, V, s. 143-145.

²⁸ “Vardığımızda Bursa sahrâsı içre Köprülü vezîria'zam dâ'iresinde haymemizle meks e -
dik. Henüz sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh Bursa'ya gelmeyüp sadria'zamın ve pâdişâh-ı Cem-
karinin hayme-i Efrâsiyâb çetr-i mülemma'ları kurulmada idi. Ertesi gün sa'âdetlü pâ[di]şâh aza-
metiyle geleceği muhakkak olup ...” (*Seyahatname*, V, s. 145).

²⁹ Evliya Çelebi, Gelibolu'dan Edime'ye giderken de benzer şekilde doğrudan gitmeyerek şehir
ve köyleri dolaşmış ve bunu da marifetmiş gibi itiraf etmiştir: “Hulâsa-i kelâm, Gelibolu'dan çı-
kaldan berü gâh şimâle ve şarka ve garba ve kıbleye ve cenûb taraflarına merkûm olan kurâ vü
kasabâtları serseri gezüp serâpâ seyr [ü] temâşâ edüp andan cânib-i garba gidüp şehri-Edirne'ye
azîmet olundu.” (*Seyahatname*, V, s. 170).

³⁰ Evliya, eserinde Ilıbat kasabasını tasvir ederken düştüğü der-kenâr ile Ilıbat'tan güneye yönelip
Susıgırlığı köyüne uğradığını, buradan doğuya 2 günlük mesafe ile Kirmastı kasabasına gittiğini
belirtip buralar hakkında kısaca bilgi verir (*Seyahatname*, V, s. 148). Sadrazam kethüdasından
izin alıp Ilıbat'dan kuzeye Milahiç'e yöneldiği sırada ise yine der-kenâr düşüp “giderken Ilıbat
ile Mihâlîc mâbeyninde beyâbânda Manyas köyünde Bolcağaç nâm mahalde iki aded kubbeli
ılıcalar var.” (*Seyahatname*, V, s. 148) diyerek Mihaliç'e varmadan Manyas tarafına gittiğini ima
eder. Ancak Evliya buraya, daha önce, muhtemelen Ilıbat'tan ayrılıp Susıgırlığı ve Kirmastı ta-
raflarında dolaştığı sırada, ya da zayıf bir ihtimal olarak Mihaliç'ten ayrılıp Bandırma'ya yönel-
diği sırada gitmiş olmalıdır. Çünkü söz konusu kaplıca, Evliya'nın belirttiği gibi Ilıbat ile Mi-
haliç arasında değil, Manyas gölünün güney-doğu ucunda. Manyas'a bağlı Bölceğaç köyünün
yakınlarında Kazık köyünde bulunmaktadır. Başka bir ihtimal olarak, bu kısımdaki der-kenârları
Evliya'nın oralara gitmiş gibi göstererek eklediğini düşünürsek, seyyahın Ilıbat kasabasından ayrı-
larak hiç bölgede dolaşmadan Mihaliç üzerinden Bandırma'ya yöneldiğini söylemek mümkündür.

³¹ “Bu şehri seyr [ü] temâşâ edüp vezîria'zam kethüdâsından destûr alup huddâmlarımla cânib-i
şimâle bir sâ'atde ...” (*Seyahatname*, V, s. 148).

³² *Seyahatname*, V, s. 148-152.

Kumkale'ye giderken Evliya da karadan hareketle Kepez burnu üzerinden, IV. Mehmed'i karşılamak için boğazda yapılan şenlikleri de seyrederek Kumkale'ye ulaşır³³. Buradan padişahın emriyle Bozcaada Muhafızı Mehmed Paşa'nın gönderceği bazı taziye, zağar ve doğanları almak için bir süreliğine Bozcaada'ya gidip gelmiştir³⁴. Evliya, ada hakkındaki bilgileri de bu sırada toplamıştır. Dördüncü ayrılığı, Rumeli tarafındaki hisarlardan sonradır. Hâkanîyye (Seddülbahr) kalesinden deniz yoluyla Kilidülbahr kalesine geçen IV. Mehmed, buradan başardasıyla Gelibolu'ya giderken, Evliya Çelebi atları ve hizmetçileri karadan gönderip kendisi Hüsâm Bey-oğlu kadırgasına Selâhor Gazazoğlu Ahmed Ağa ile binip kuzeyde Kilidülbahr kalesine, oradan da karayı takiple Maydos (Ecebad) üzerinden Gelibolu'ya gelmiştir³⁵. (Harita 1)

IV. Mehmed ve Evliya'nın Gelibolu'ya gelişleri farklı zamanlarda olmalıdır. İzmit ve Bursa'da padişahın şehre girişi ve buradaki ziyaretlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan Evliya'nın, padişahın Gelibolu'ya girişi ve oradaki günlerine ait herhangi bir bilgi aktarmadığına bakılırsa, ayrı zamanlarda Gelibolu'dan geçtiklerine hükmedilebilir³⁶. Nitekim Evliya, kendisinin Edirne'ye girişi hakkında bilgi verirken, IV. Mehmed'in Boğazhisarları'ndan Edirne'ye kadar olana kısmıyla ilgili olarak "... sa'âdetlü pâdişâh Boğazhisâr ve Gelibolu'dan şehir-i Edirne'ye gelüp sa'âdetle dahil olup ..." ³⁷ şeklinde sadece bir cümlelik bilgi verir. Ordudan beşinci ve son ayrılığı ise Gelibolu-Edirne arasında yaşanır. IV. Mehmed Gelibolu'dan sonra muhtemelen Kavak-Balabancık-Sarıyar-Dereköy-Cisr-i Ergene-Türbevası-Paşaçayırı güzergâhıyla³⁸ Edirne'ye avlanarak³⁹ giderken, Evliya Çelebi daha önce hiç gör-

³³ "... sa'âdetlü pâdişâh başdarda-i hümâyûna süvâr olup aşâğı Boğazhisârlar henüz tamâm olan anların seyr [ü] temâşasına giderken ... bizler dahi bu seyrî Anadolu tarafında atlar üzere karada seyr [ü] temâşâ edüp cânib-i cenûba..." (Seyahatname, V, s. 156-157).

³⁴ Seyahatname, V, s. 158-159.

³⁵ "Andan sa'âdetlü pâdişâh donanma-yı hümâyûn ile başdardaya süvâr olup Gelibolu'ya gitmede. Hakîr dahi atları huddâmlarımız ile karadan gönderüp Hüsâm Beğ oğlu kadırgasına Selâhor Gazzâzoğlu Ahmed Ağa ile binüp donanma-yı hümâyûn ile deryâ üzere muvâfik eyyâmında kâmil otuz mîl cânib-i şimâle gidüp ... andan hünkârımız başdarda ile Gelibolu'ya gidüp bu hakîr Gazzâzoğlu Selâhor Ahmed Ağa ile karadan atlarımız ile Rümeli hisârından kalkup cânib-i şimâle ..." (Seyahatname, V, s. 160-161).

³⁶ Karşılaştırınız İbrahim Sezgin, "Evliya Çelebi'nin Gelibolu hakkında verdiği bilgilerin arşiv be-geleri ile karşılaştırılması", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, hzr. Nuran Tezcan, İstanbul 2009, s. 382.

³⁷ Seyahatname, V, s. 171.

³⁸ IV. Mehmed, bu seferden hemen sonra Şevvâl 1070/Haziran 1660 ve Şevvâl 1071/Haziran 1661 tarihlerinde üst üste iki kez Edirne-Gelibolu ve Gelibolu-Edirne arasını Kavak-Balabancık-Sarıyar-Dereköy-Cisr-i Ergene-Türbevası-Paşaçayırı güzergâhını kullanarak katetmiştir (BOA, MAD, nr. 4536, s. 4-9; BOA, MAD, nr. 4536, s. 2-7)

³⁹ Bkz. Bu çalışmamız, Padişahın Ava Çıkışları kısmı.

mediği Bolayır, Kavak, İpsala, Enez ve Keşan gibi yerleri gezip doğuya yönelmiş, Malkara, Eynecik, Kırkkavak üzerinden Cısr-i Ergene (Uzunköprü) kasabasına uğrayıp IV. Mehmed ile aynı tarihlerde Edirne'ye ulaşmıştır⁴⁰.

4. EVLİYA ÇELEBİ'NİN VERDİĞİ BİLGİLERİN DEĞERİ VE DİĞER KAYNAKLARLA KARŞILAŞTIRILMASI

Seyahatinde gidilen yerler ve yapılan işler hakkında nerdeyse hiçbir tarih vermeyen Evliya Çelebi⁴¹, sınırlı verdiği tarihler⁴² ile güzergâh, görevlendirmeler ve sefer sırasında yaşanan önemli olaylara ait anlatımları, Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinâmesi, Naîmâ Tarihi, Tarih-i Gılmânî, İsa-zâde Tarihi, Vecihi Tarihi, Silahdar Tarihi, Tarih-i Nihâdî ve Tarih-i Sülâle-i Köprülü gibi dönem hakkında bilgi veren kaynaklarla ve arşiv belgeleriyle zaman zaman farklılıklar gösterir. Ancak, kabul etmek gerekir ki, dönemin kaynakları da birçok konuda ortak verilere sahip değillerdir.

Evliya Çelebi, seyahati sırasındaki olayları, konaklamaları ve yapılan diğer işleri “mâh-ı (---) günü”⁴³, “bir gün”⁴⁴, “ertesi gün”⁴⁵, “ol gün”⁴⁶, “yedi gün yedi gece”, “yedi günden sonra”, “yigirmi gün bu hâl ile geçüp”⁴⁷ ve benzeri kesin olmayan zaman dilimleriyle göstermiştir. Kendisinin Keşiş dağına gidişini dahi “bir gün bu hakir” şeklinde tarih vermeden kaydeder⁴⁸.

Evliya, seyahatin başlangıç tarihi olarak ayrıntıya girmeksizin Receb/Nisan ayını verir⁴⁹. Tarih konusundaki boşluğu dolduran dönemin kaynaklarının önemli bir kısmı ise sefer başlangıcını Ramazan ayı başları (Mayıs sonu) olarak gösterip,

⁴⁰ *Seyahatname*, V, s. 166-171.

⁴¹ Evliya, yapılan işler konusunda tarih vermemekle birlikte, gördüğü şehir ve kalelerin Osmanlılar tarafından fethi konusunda tarih vermeye özen göstermiştir.

⁴² Evliya Çelebi, sadece seferi anlatmaya başlarken “İşbu sene bin altmış dokuz târîhi mâh-ı Receb’inde sa’âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî ile Anadolu vilâyetlerinde Celâlîler üzre sefer-i hümayûn olup gittiğimiz konakları ve âsâr-ı acibe ve garîbeleri menzil-be-menzil beyân eder” (*Seyahatname*, V, s. 137) şeklinde konu başlığı içerisinde ve bir de seyahatin bitiminde, der-kenâr olarak “{sene 1071 mâh-ı Saferin sekizinci cum’a gün dahil olduk}” (*Seyahatname*, V, s. 171) diyerek tarih vermiştir.

⁴³ *Seyahatname*, V, s. 137.

⁴⁴ *Seyahatname*, V, s. 145, 171.

⁴⁵ *Seyahatname*, V, s. 146.

⁴⁶ *Seyahatname*, V, s. 138, 146, 157, 159 vd.

⁴⁷ *Seyahatname*, V, s. 138.

⁴⁸ *Seyahatname*, V, s. 146.

⁴⁹ *Seyahatname*, V, s. 137.

IV. Mehmed'in Ramazan ayını Üsküdar sahrasında geçirdiğini ve bayram sonrasında yola çıktığını belirtir (Tablo 2). Nitekim tarih ve menziller konusunda en ayrıntılı bilgiyi aktaran Abdi Paşa, 4 Ramazan 1069/26 Mayıs 1659 Pazartesi günü kanun-ı kadim üzere Bâbüssa'âde önüne tûğ-ı hümayûnun çıkıp 7 Ramazan/29 Mayıs Perşembe günü otağ-ı hümayûnun Üsküdar sahrasına kurulduğunu kaydeder. Yine ona göre, öncelikle 8 Şevvâl/29 Haziran'da valide sultan, arkasından 9 Şevvâl/30 Haziran'da yeniçeri ağası, 10 Şevvâl/1 Temmuz Pazartesi günü de padişah hareket etmiş ve ilk olarak Maltepe menziline ulaşmıştır⁵⁰.

Abdi Paşa'nın verdiği tarihleri paylaşan Vecihi, Naîmâ, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ve Behçeti İbrahim Efendi, bunlara ek olarak 18 Ramazan/9 Haziran'da Veziriazam Köprülü Mehmed Paşa'nın İslâm askeriyle birlikte Üsküdar'a geçtiğini belirtir⁵¹. Eserinde çok az tarih veren Nihâdî, diğerleri gibi 10 Şevvâl'de padişahın Bursa'ya hareket ettiğine işaret ederken⁵², Mehmed Halife ve İsa-zâde ise diğerlerinden farklı tarihler kullanmışlardır. Örneğin İsa-zâde, Ramazan ayının Üsküdar'da geçirildikten sonra 4 Şevvâl/25 Haziran'da buradan hareket edildiğini belirtirken⁵³, Mehmed Halife oldukça erken ve Evliya'ya yakın bir tarih olan 4 Şaban/26 Nisan'da Üsküdar'a göç edildiğini, veziriazamın ise kapıkulu askerleriyle Ramazan ayında Üsküdar'a geçtiğini ve ay boyunca orada kaldığını kaydeder⁵⁴. Ordu, Ramazan'ı Üsküdar'da geçirip, bayram sonrası yola çıkmış olmalıdır. Nitekim, sefer için 703 adet "bâr-gîr"ın temin edilip 20 Ramazan'da Üsküdar'da hazır olması emredilmiştir⁵⁵ ki, bu tarihten önce yola çıkılması pek mümkün görünmüyor.

Seferin önemli duraklarından birisi Bursa'dır. Padişahın Bursa'ya girişi ve orada geçen günlerine dair önemli bilgiler aktaran Evliya Çelebi, kendisinin şehre gelişi konusunda hiçbir tarih vermediği gibi, padişahın şehre girişlerini de kendi

⁵⁰ Abdi Paşa, s. 137.

⁵¹ Ziya Akkaya, *Vecihi, Devri ve Eseri*, Ankara Üni., DTCF, Doktora tezi, Ankara 1957, s. 198-199; *Tarih-i Na'îmâ*, IV, s. 1834; *Silahdar Tarihi*, I, s. 164-165; *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 110-111. Ağırlıklı olarak Na'îmâ Tarihi'nin kaynak olarak kullanıldığı *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*'nün M. Fatih Gökçek tarafından yapılan çevirisinde, otağ-ı hümayunun 17 Ramazan'da Üsküdar sahrasında kurulduğu yazılmış (s. 110) ise de çeviriye esas olan müellif nüshasında, Na'îmâ ve Silahdar Tarihinde yer aldığı gibi 7 Ramazan kayıtlıdır (Bkz. *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, Köprülü Kütüphanesi, Ahmed Paşa Blm, nr. 212, vrk. 63a).

⁵² Hande Nalan Özkasap, *Tarih-i Nihâdî (152b-233a) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2004, s. 46.

⁵³ *İsa-zâde Târîhi*, s. 57.

⁵⁴ *Tarih-i Gilmanî*, s. 68.

⁵⁵ BOA, *MAD*, nr. 4880, s. 179-180.

gelişine izafeten “ertesi gün” şeklinde göstermekle yetinir⁵⁶. Yine bu konudaki boşluğu dolduran vekayinameler, IV. Mehmed’in Yehişehir-Kestel üzerinden 28 Şevvâl/19 Temmuz Cuma günü, Üsküdar’dan ayrıldıktan 18 gün sonra 11. menzil olarak Bursa’ya ulaştığını, diğer devlet erkânının ise 2 Zilkade/22 Temmuz Salı günü şehre girdiğini⁵⁷, burada 2 aydan fazla kaldıktan⁵⁸ sonra padişah ve maiyetinin 10 Muharrem 1070/27 Eylül 1659 tarihinde Boğazhisarlar’ına gitmek üzere Bursa’dan ayrıldıklarını belirtir⁵⁹.

Edirne’de son bulan bu seyahatin bitiş tarihi konusunda da Evliya Çelebi’nin verdiği tarih ile dönemin kaynaklarındaki tarihler örtüşmez. IV. Mehmed, Evliya’ya göre 8 Safer/25 Ekim Cuma günü⁶⁰, Abdi Paşa ve Naîmâ’ya göre ise 20 Safer/6 Kasım’da⁶¹ Edirne’ye ulaşmıştır. Evliya’nın padişahın Edirne’ye varış tarihini eserine sonradan der-kenâr olarak kaydetmesini⁶² dikkate alırsak, IV. Mehmed’in 6 Kasım’da Edirne’ye girdiğine hükmedebiliriz.

Seyahatin güzergâhi konusunda da bazı farklı bilgiler olup en önemlisi Çardak’tan sonrasına aittir. Evliya, ordunun Çardak iskelesinden karşıya geçerken padişahın Gelibolu’ya geçmeyip, Marmara’nın güney sahillerini takiple avlanarak boğaz kalerine gittiğini, yapımı süren Seddülbahr ve Kumkale’yi gördükten sonra hünkâr başardasıyla Gelibolu’ya geldiğini ve oradan Edirne’ye yöneldiğini aktarır⁶³.

⁵⁶ *Seyahatname*, V, s. 145.

⁵⁷ Bursa’daki divan toplantı tarihlerine (BOA, *MAD*, nr. 4880, s. 183) bakılırsa Zilkade ayında bütün devlet erkânı şehirde toplanmış olmalıdır.

⁵⁸ Her ne kadar Evliya Çelebi Bursa’ya varış ve ayrılışları konusunda tarih vermese de şehirde 70 gün kaldığını belirtmesi (*Seyahatname*, V, s. 140) devrin vekayinamelerine uygun düşmektedir.

⁵⁹ Abdi Paşa, s. 138, 140; *Târih-i Na’îmâ*, IV, s. 1835, 1848; *Silahdar Tarihi*, I, s. 165-166, 181; *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 122. Mehmed Halife, diğerlerinden farklı olarak padişahın 2 Muharrem/19 Eylül’de Çardak’a ulaştığını belirtir (*Tarih-i Gilmanî*, s. 69) ki, bu durumda IV. Mehmed’in Bursa’dan en az 1 hafta önce, 1069 yılı Zilhicce’sinin evâhîrinde (9-17 Eylül 1659) ayrılmış olması gerekir. Bursa’da tutulmuş bulabildiğimiz en son divan kaydı, 14 Zilhicce 1069/2 Eylül 1659 tarihlidir (BOA, *MAD*, nr. 4880, s. 206). Ordu, bu tarihten önce Bursa’dan ayrılmış olamaz.

⁶⁰ *Seyahatname*, V, s. 171.

⁶¹ Abdi Paşa, s. 141; *Târih-i Na’îmâ*, IV, s. 1848; *Silahdar Tarihi*, I, s. 181; *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 123. Yine diğerlerinden farklı olarak Mehmed Halife ve İsa-zâde, Edirne’ye varış tarihini Safer’in evâsıtında (27 Ekim-5 Kasım) gösterirler (*Tarih-i Gilmanî*, s.70; *İsa-zâde Tarihi*, s. 60).

⁶² *Seyahatname*, V, TSMK, Bağdat Ksm. nr. 307, vrk. 100a.

⁶³ “Bu mahalde (Çârdâk) asâkir-i İslâm niçe yüz pâre gemilerle karşı Rûmeli’ne geçmede ve sa’âdetlü pâdişâ[h] aşağı Boğazhisârlara gitmede ve bu mahalde Kapudan Köse Alî Paşa altmış pâre kadirge ile başdarda-i hümâyûnu getirüp bir yaylım top şâdumânları edüp hünkârımız

Abdi Paşa, Naîmâ, Mehmed Ağa ve Behçeti İbrahim Efendi gibi müellifler ise padişahın orduyla birlikte Çardak'tan Gelibolu'ya geçtiğini, ancak daha sonra geri Çardak'a dönerek Boğazhisarları'na gittiğini, kaleleri gördükten sonra tekrar Çardak iskelesine gelerek karşıya, ordu-yı hümâyûnun kendilerini beklediği Gelibolu'ya geçip Edirne'ye yöneldiğini yazarlar⁶⁴. Mehmed Halife ve bundan yararlanan İsa-zâde, padişahın Gelibolu'ya geçişini ayrıntılı verirlerse de sonrasında yaşananları “padişahımız seyr itmeğe teşrif buyurdular” diyerek bitirirler⁶⁵. Ordu-nun Bursa'dan Boğazhisarları'na gidilmek üzere hareket ettiği düşünülürse, Evliya Çelebi'nin aktardığı gibi ordu ağırlıklarının Gelibolu'ya geçip bırakıldığı, IV. Mehmed'in ise karşıya geçmeden karadan Kale-i Sultâniye'ye gittiği ve donanmanın da onu takip ettiği daha muhtemeldir.

Olaylar ve görevlendirmeler konusunda da farklılık vardır. Evliya Çelebi, İsmail Paşa'nın padişahın İzmit'te bulunduğu bir sırada çağrılıp Halep, Maraş ve Sivas taraflarına, Celâlîler üzerine görevlendirildiğini belirtir⁶⁶ iken, Abdi Paşa ve diğer müellifler 4 Zilkade 1069/24 Temmuz 1659 Perşembe günü İsmail Paşa'nın Bursa'ya davet edildiğini, 23 Zilkade/12 Ağustos Salı günü divanda ise İsmail Paşa'nın Anadolu'ya Celâlîler üzerine teftişe gönderildiğini kaydederler⁶⁷.

Yine Evliya, Bursa'dan Çanakkale Boğazı'na gidişi, Bozcaada muhafızının Venedikliler'in boğazı abluka altına almağa geldiğine dair istihbaratına bağlar-

başdardaya binmeyüp karadan sayd [u] şikâr ederek Boğazhisarlarına gidüp başdarda-i hümâyûn dahi yanımız sıra berâber deryâdan gitdi.” (*Seyahatname*, V, s. 154).

⁶⁴ “... menzil be-menzil Çar-dağ'a varıldukda kadırgalar ile karşı Gelibolu'ya geçilüp ordu-yı hümâyûn Gelibolu sahrâsında karâr itmek üzere şevketlü Pâdişâhımız hazretleri Boğaz hisarlarını seyr itmek için vüzerâ-yı izâm ve ... kullarıyla yine tekrâr Çar-dağ'a güzâr idüp ... Anadolu tarafında Çar-dağ'a avdet ve andan yine kadırgalar ile Gelibolu'ya ric'at buyurup ordu-yı hümâyûnlarına nüzûl-ı sa'âdet-i şumûl buyurdularında Edirne'ye doğru tevcîh-i inân-ı azîmet buyurup ...” (Abdi Paşa, s. 140-141). Ayrıca bkz. *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1848; *Silahdar Tarihi*, I, s. 181; *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 122-123.

⁶⁵ “Çardak nâm mahalle dâhil olup ve iki gün oturak idüp ba'dehû pencşenbih günü kadırgalar Çardak iskelesine yânaşup herkes kadırgalara binmek üzere iken furtuna peydâ olup gemileri kenâra yânaştırmak mümkün olmadı. Âkıbet küçük sandallar ile kadırgalara taşınup evvel Hırka-i şerif ile Sancak-ı şerif ba'dehû Pâdişâh hazretleri iç oğlan kulları ile girdiler ve askerden nicesi suya gark oldu, hele ne hâl ise yüz bin zahmet ile Gelibolu'ya dâhil olup oturak olundu. Ve Bursa'ya gitmezden mukaddem Boğaz'da iki dâne kal'a binâ olunsun deyü fermân olunmuş idi. Ol iki kal'ânın binâsı ve temeli deryâ dibinden ne yüzden vücûd bulmuştur deyü sa'âdetlü Pâdişâhımız seyr itmeğe teşrif buyurdular.” (*Tarih-i Gilmanî*, s.69). Ayrıca bkz. *İsa-zâde Tarihi*, s. 59.

⁶⁶ *Seyahatname*, V, s. 141.

⁶⁷ Abdi Paşa, s. 139-140; *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1837; *Tarih-i Nihâdî*, s. 46; *Silahdar Tarihi*, I, s. 166-167.

ken⁶⁸, Abdi Paşa ve diğerleri padişahın yeni yapılan kaleleri gezmek amacıyla gittiğini belirtir⁶⁹.

Menziller⁷⁰, konaklar ve oturak gün sayıları da örtüşmez. Örneğin Evliya, İzmit ve İzmit'te 3'er gün kaldığını aktarırken⁷¹, Abdi Paşa Vekayinamesi ve diğer kroniklerde İzmit'te 5 gün, İzmit'te ise 1 gün kaldığı yazılmıştır⁷².

5. SEYAHATNAME'NİN KAYNAKLARI SORUNU VE BU GEZİYE DAİR VERDİĞİ BİLGİLERİN KAYNAĞI İLE BAZI ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, seyahatın bizzat gördüklerini, görgü tanıklardan dinlediklerini, birebir yaşadığı olayları, halk arasında anlatılan olağanüstü hadiseleri, araştırmalarını ve çeşitli kitaplardan yaptığı nakilleri içerir⁷³. Esasen Evliya, anlattıklarının büyük bir bölümünü bizzat yaşayarak görmüş ise de geri kalan bölümünü ya bir yerden okumuş veya birisinden dinlemiştir⁷⁴. Bütün bunlara, Evliya'nın engin hayal gücünü, mübalağasını, geniş bilgi birikimini, görgüsünü ve çekici üslubunu de eklemek gerekir. Evliya, 10 ciltlik Seyahatnamesi'ni hazırlarken adını versin ya da vermesin, birçok dini, coğrafi, tarihi ve biyografik kaynaklardan yararlanmışır⁷⁵. Doğrudan doğruya yararlandığı kaynakların başında Âşık Mehmed'in Menâzirü'l-Avâlim'i ve Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'si gelir⁷⁶. Seyahatname'nin I. cildi üzerine yapılan bir araştırmada⁷⁷, Evliya'nın, adını vererek veya vermeden, doğrudan ya da başka bir eser üzerinden çok sayıda tarihi,

⁶⁸ “Belde-i Bursa'da yetmiş gün zevk u safâlar edüp ziyâretler ederken hikmet-i Hudâ Bozcaadası muhâfazasına me'mûr olan ... telhîs ve arz [u] mahzarlar gelüp, “Bozcaada'yı ve Boğazhisâr'ı kâfir muhâsara etmeğe geldi” deyü birkaç kâfir dilleriyle bu haber sa'âdetlü pâdişâha gelince hemân sa'âdetlü pâdişâh cemî'i a'yân-ı divânlar ile meşveret edüp tuğlar kalkılıp ...” (*Seyahatname*, V, s. 146).

⁶⁹ Abdi Paşa, s. 141; *Tarih-i Gulmanî*, s.69; *İsa-zâde Tarihi*, s. 60; *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1848; *Silahdar Tarihi*, I, s. 181.

⁷⁰ Menziller, Evliya Çelebi ile vekayinamelere göre hazırlanarak Tablo 1 ve 2'de gösterildi.

⁷¹ *Seyahatname*, V, s. 141-142.

⁷² Abdi Paşa, s. 138; *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1835; *Silahdar Tarihi*, I, s. 165.

⁷³ Seyahatname'nin içeriği için bkz. Fahir İz, “Evliya Çelebi ve seyahatnamesi”, *Boğaziçi Ünive-sitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, sayı 7 (İstanbul 1979), s. 64-66.

⁷⁴ M. Cavid Baysun, “Evliya Çelebi” maddesi, *İA*, IV, s. 408.

⁷⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin kaynakları konusundaki değerlendirmeler için bkz. M. C. Baysun, Aynı madde, s. 408-409.

⁷⁶ F. İz, Aynı makale, s. 66.

⁷⁷ Meşkûre Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 1960. Sonraki ciltleri de içine alan benzer ve karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Hatice

coğrafi ve edebi eseri, kanunnameleri kullandığı⁷⁸, bazı arşiv malzemelerini gördüğü ortaya çıkmıştır. M. Eren'den sonraki araştırmalarda bu kaynak eserlere yerleri eklenmiştir⁷⁹,

Seyahatname'nin kaynaklarına yönelik çalışmalarda, seyyahın bizzat kullandığı ya da bir olay dolayısıyla sadece adını zikrettiği eserler listelenip konu derinlemesine araştırılmış ve kaynakların neler olduğu, nasıl ve ne şekilde kullanıldığı, kendi içinde ne kadar tutarlı olduğu sorgulanmıştır⁸⁰. Örneğin, Evliya Çelebi'nin Türkçe tarih kaynaklarını inceleyen ve seyyahın Peçuylu Tarihi'ne oldukça fazla başvurduğunu belirten Sarıcaoğlu, Türkçe tarih eserlerindeki bilgilerin pek çok kez özetlediğini, farklı ve yeni bir metin inşasına çalıştığını belirtir⁸¹.

Yine başka bir çalışmadan seyyahın, kanunnameler, tahrir defterleri, siciller, ferman ve mektuplar gibi resmi belgeleri kullanma çabası içinde olduğunu, merkezî resmî evraktan ziyade mahalli bir takım belgeleri görebileceğini, ancak belgelerin içeriğinden ziyade anlatımını kuvvetlendirmek için adlarını anmayı tercih ettiğini öğreniyoruz⁸². Hatice Aynur ise Seyahatname'de adı geçen ve kaynak olarak yararlanılan Türkçe edebî ve biyografik eserlerin kullanımının, bugün anlaşıldığı anlamda alıntı ve aktarma şeklinde olmadığını açıklamaktadır⁸³. Bunların ötesinde, Seyahatname'yi müşahedeleri ve alıntıları içeren bir kayıt defteri gibi görmek yerine, esere anlatım dinamizmi katan kurmaca yönünün de görülmesi gerektiğini anlıyoruz⁸⁴. Ancak, hiçbir yazılı ve sözlü kaynağa dayalı olmaksızın ve

Aynur, "Seyahatname'de Türkçe edebî ve biyografik eserler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. H. Karateke, H. Aynur, Ankara 2012, s. 242-269.

⁷⁸ Ahmedî'nin İskendernâme'si, Taberî Tarihi, Kühü'l-ahbâr, Atâî'nin Şakaik Zeyli, Peçuylu Tarihi, Tuhfe Tarihi, Tezkiretü'l-bünyân, Saltuknâme, Fütüvvetnâme-i Muhammedî, Dürr-i Mekkûn, Ayn Ali Efendi'nin Kavanin-i Âl-i Osman'ı, Şâhidî Lugatı ile Cevrî Divanı bunlar arasındadır (M. Eren, *Aynı eser*, s. 17, 31-32, 37-82, 88-107, 115-124).

⁷⁹ Birkaç örnek: Fikret Sarıcaoğlu, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin kaynakları: Türkçe tarihler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, s. 29-39; Yoichi Takamatsu, "Seyahatname'nin Arapça tarih ve coğrafya kaynakları: onuncu ciltteki kaynaklar listesinin analizi", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, s. 130-159; Robert Dankoff, "Heavenly books in the Seyahatname", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, s. 163-185.

⁸⁰ Özellikle 17-18 Haziran 2010'da düzenlenen "Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları" başlıklı sepozyumun bildiriler kitabı (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. H. Karateke, H. Aynur, Ankara 2012), bu yöndeki birçok çalışmayı içerir.

⁸¹ F. Sarıcaoğlu, Aynı makale, s. 39.

⁸² Feridun M. Emecen, "Seyyah ve belge", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, s. 55-65.

⁸³ H. Aynur, Aynı makale, s. 269.

⁸⁴ Nuran Tezcan, "Kurmaca'nın gücü: alıntı mı, yanlış mı, kurmaca mı?", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, s.14.

rilen bilgiler, anekdotlar ve hikâyeler de vardır ki, bunlar Seyahatname’yi benzersiz bir konuma getirmiştir⁸⁵.

Evliya Çelebi, Sultan IV. Mehmed ile birlikte yaptığı bu seyahatinde uğradığı menzillere, şehir, kasaba ve kalelerin genel özelliklerine, yol boyunca Anadolu’daki vilayetlerden grup grup getirilen ve katledilen Celâfililer’e (Hasan Paşalılar’a), şehir girişlerinde ve boğaz kalelerinde düzenlenen merasim ve şenliklere dair ayrıntılı verdiği bilgiler, çoğunlukla kendi gözlemleridir. Ancak yerleşim birimleriyle kalelerin adlarının nereden geldiği, kuruluşu ve Osmanlılar tarafından fethini anlatırken çeşitli kaynaklardan yararlanıp nakillerde bulunmuştur. Fakat kullandığını ima ettiği kaynakların çok azının ismini verir. Bunun yanı sıra, bu seyahatiyle ilgili Muhammediyye, Kitab-ı Envarü’l-âşıkîn, Sebü’l-Mesânî, Melheme, Tabirmâme gibi kullanmadığı ve sadece adının geçtiği eserler de olmuştur⁸⁶.

Evliya, İznik adının menşeyini açıklarken, Rum tarihçilerinin bu şehri “Çin-i Rûm İznik” şeklinde kaydettiklerin belirtir⁸⁷. Gemlik kalesinin Orhan Gazi tarafından fethinden bahsederken de “‘Bu kal’a-i İrem-âbâdın fethinde Hazret-i Hacı Bektaş Velî bile idi’ deyü yazmışlar” diyerek⁸⁸ bilgileri nereden aldığını, yazanların kimler olduğunu açıklamaz. Yine, Cisir-i Ergene (Uzunköprü)’nin 174 gözden ibaret olduğunu yazıldığını belirtirse⁸⁹ de kaynağını göstermez.

Gezisi sırasında bağlardan sıklıkla bahseden Evliya Çelebi, bazı yerlerde bağların kaç dönüm olduğunu arşiv niteliğindeki kaynakları delil göstererek vermiştir. Ona göre, Gemlik’te bostancıbaşı defterine ve kadı siciline göre 26.000 dönüm⁹⁰, Erdek’te ise muhtesib ağa defterine göre 27.000 dönüm bağ vardır⁹¹. Biga ve Gelibolu’nun idari yapısına ait bilgileri de Kanunî döneminin tahrir ile kanunundan naklettiğini iddia eder⁹².

⁸⁵ F. M. Emecen, Aynı makale, s. 55.

⁸⁶ *Seyahatname*, V, s. 155-156. Eserlerin, Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi üzerinden bir değerlendirilmesi için bkz. H. Karateke, “Seyahatname’deki popüler dinî kitaplar”, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*, s. 206-210, 225-226; A. Mehmet Aydın, “Seyahatname’deki Yazıcıoğulları ile ilgili bilgiler üzerine”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, s. 82-86.

⁸⁷ “Menzil-i kal’a-i Çin, ya’nî şehir-i kadîm İznik-i dâr-ı meh cebîn, İznik ve İznik ve İznik dahi demiler, ammâ müverrihân-ı Rûm içre Çin-i Rûm İznik nâmıyla mastûrdur.” (*Seyahatname*, V, s. 142).

⁸⁸ *Seyahatname*, V, s. 144.

⁸⁹ “Ve ‘Cümle yüz yetmiş dörd gözdür’ deyü tasîr eylemiş ...” (*Seyahatname*, V, s. 170).

⁹⁰ “... der-i devlet bostancıbaşısı defteri üzre cümle yigirmi altı bin bâğ u bâğçe tahrîr olunmuşdur kim sicilde dahi mastûrdur.” (*Seyahatname*, V, s. 144).

⁹¹ “Kible cânibi bayırlı dağlar üstü sâfi bâğlardır kim muhtesib ağa defteriyle yigirmi yedi bin d - lüm bâğ öşr-i sultânî verir.” (*Seyahatname*, V, s. 149).

⁹² “Hâlâ kanûn-ı Süleymân Hân tahrîri üzre Deryâ kaleminde Kapudan Paşa hükmünde hâkimi sancakbeğidir ... Ba’dehû Süleymân Hân-ı Gâzî tahrîrinde Deryâ kaleminde kapudan paşaların

Evliya, bazı tarihi olaylardaki nakillerini ikisi dışında eser ismi vermeden mensup olduğu millet ismiyle aktarmıştır. Erdek ve Aydıncık'tan bahsederken şarabın nasıl ortaya çıktığını “Müverrihân-ı Yunaniyân kavilleri üzre” verir⁹³. Kapıdağı yarımadası üzerinde gördüğü Kyzikos harabelerinin Hazret-i Süleyman döneminden kaldığını Belkis efsanesiyle anlatırken, Yunan, İsrail, Latin, Arap ve Acep tarihçilerinin buranın bânisinin Süleyman olduğu konusunda hemfikir olduğunu belirtir⁹⁴.

Bozcaada'daki kalenin kuruluşunu Rum tarihlerine göre⁹⁵ veren Evliya, bu kez Gelibolu kalesinin kuruluşunu izah ederken kaynak olarak, günümüzde Agapius'un (ö. 950) eseri Kitâbü'l-Unvân olduğu anlaşılan⁹⁶ Tevârih-i Yanvan-ı Yunan'ı gösterir⁹⁷. Yine Gelibolu halkının savaşı oluşunu izah ederken, Usturlab ilmi sahibi Molla Bahşî'den alıntı yapar⁹⁸.

Evliya, yazılı kaynakların yanı sıra sözlü kaynaklardan da yararlandığı izlenimi verir. Özellikle yerleşim birimlerin adlarının nereden ve ne şekilde geldiğini izah ederken, sık sık anlatım sonunda “derler”, “demişler” gibi kelimeler⁹⁹ kullanıp, bir yandan rivayetleri aktarırken öte yandan anlatıma inandırıcılık katmak istemiştir. Esasen Evliya, gezdiği yerler hakkında bilgi verirken her kaynağı kullanmıştır. Her şeyi merak eden, insanlarla iletişimi güçlü ve dost canlısı biri olan seyyahımız, yazılı kaynaklarda hayatıyla ilgili bilgi bulamadığı anlaşılan Şeyh Mehmed Tâğî hakkında, yaşlı kimselerin anlattıklarını nakleder¹⁰⁰.

eyâleti olmak üzere tahrîr olunup Kapudan Paşaların tahtıdır ... Kanûn-ı Süleymân Hân üzere Kapudan Paşanın hâss-ı hümayûnu sekiz yüz seksen beş bin akçedir ve eyâletinde cümle on bir sancaktır.” (Seyahatname, V, s. 153, 161).

⁹³ “Der-beyân-ı sebeb-i tulû'-ı şarâb-ı bî-hicâb, Müverrihân-ı Yunaniyân kavilleri üzre ibtidâ Cemşid bu Aydıncık diyârında neşv ü nemâ bulup ankâ bir dâl idi” (Seyahatname, V, s. 150).

⁹⁴ “İbtidâ bânisi bizzât Hazret-i Süleymân'dır kim eğer tevârih-i Yunaniyân ve eğer târih-i İsrâ'îlî ve Latin ve Arab ve Acem müverrihleri ale'l-ittifâk “Hazret-i Süleymân binâsıdır” deyü tahrîr etmişlerdir.” (Seyahatname, V, s. 150).

⁹⁵ “Evsâf-ı cezîre-i Bozca kal'a-i Mamaça, İbtidâ bânisi Rûm tevârihlerinde Kaydefa kızı Mamaça nâm bir kralenin binâsıdır.” (Seyahatname, V, s. 157).

⁹⁶ Tansu Açık, “Evliya Çelebi'de Yunan-Roma dünyası”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, s. 28.

⁹⁷ “Evsâf-ı kal'a-i Dâr-ı İslâm-ı Evvel Tahtgâh-ı Gelibolu-yı münevvel, Be-kavl-i tevârih-i Yanvan-ı Yunan Kavala kal'asın binâ eden İskender babası Feylekos binâ edüp ...” (Seyahatname, V, s. 161).

⁹⁸ “Der-fasl-ı tâli'-i imâristân: Be-kavl-i ilm-i usturlab Monla Bahşî eydir: ‘Tâli'-i imâr-ı Gelibolu burc-ı Akrebde beyt-i Merrîh-i mâ'idir. Anıniçün halkı gâzilerdir.’” (Seyahatname, V, s. 164).

⁹⁹ Birkaçı için bkz. *Seyahatname*, V, s. 141, 155, 161, 169.

¹⁰⁰ “Karîbü'l-ahd olmak ile müsinn kimesneler bilüp dediler kim ... Ehl-i beled niçe keşf [u] kerâmetlerin nakl etdiler.” (Seyahatname, V, s. 166).

Evliya'nın, gördüklerini anlatırken mübalağaya kaçtığı da olur. Örneğin Bolayır kasabasının Süleyman Paşa tarafından fethi sırasında çok şiddetli savaşın olduğunu aktaran seyyaha göre, hâlâ ovada bu savaşın izleri olarak iki taraf askerlerinin kemikleri öbek öbek durmaktadır¹⁰¹. Yine, Eynecik kasabasından sonra uğradığı Kikkavak köyünde, belli bir alan içinde, köye adını veren ve uzun ömürlü olmadıkları bilinen 40 kavağın hâlâ dikili olduğunu Evliya görmüştür¹⁰².

Ancak olağanüstülükleri nakletmekten zevk alan Evliya'nın bazen kendisine anlatılanları ihtiyatla karşıladığı olmuştur. Nitekim seyyah, gezinin sonlarına doğru Edirne'ye gidişi sırasında, Cisir-i Ergene (Uzunköprü)'den geçer ve II. Murad'ın inşa ettirdiği köprüünün korkulukları üzerinde yuvarlak taşları görür. Bu taşların, istediği şekilde köprüyü inşa edemeyen ve bundan dolayı da cezalandırılan yapı ustalarının kellelerinin alametleri olduğu kendisine aktarılır. Fakat Evliya, yaşananlara pek inanmamış olacak ki, hikâyenin sonunda sorumluluk anlatana diyerek¹⁰³ nakli tamamlar. Hatta aldığı bilgilerin doğruluğunu şınadığı da olmuştur. Yine Cisir-i Ergene'yi anlatırken, köprü uzunluğunun aktarıldığı gibi olup olmadığını kontrol etmek istemiş ve attan inerek köprüyü adımlamıştır¹⁰⁴.

Evliya Çelebi, bu gezisinde uğradığı şehir ve kasabalar ile kalelerin kurucuları ve Osmanlılar tarafından ne zaman, kim/kimler tarafından ve ne şekilde fetheadildiği hakkında bilgi veririse de hiçbir kaynak göstermez¹⁰⁵.

Evliya, hiç şüphesiz daha çok yaşadıklarını ve müşahedelerini Seyahatnamesi'ne taşımıştır. Sefer niteliğindeki bu geziye tek başına çıkmadığından özellikle Üsküdar-Gelibolu arasındaki anlatımlarında padişah ve maiyetinin başından geçenlere ağırlık vermiştir. Şehir girişlerindeki şenlik ve merasimler, İzmit'teki askerî alay, Celâlîler'in öldürülmeleri ve boğaz kalelerinin teftişlerinde bizzat gördüklerini resmeder gibi

¹⁰¹ “Bunda küffâr ile gâyetü'l-gâye savaş-ı perhâş olduğundan bir dahi küffâra cây-ı menâs olm -sın için kal'asın münhedim etmişlerdir. Hâlâ sahrâ-yı lâle-izârında göm göm üstühân-ı kefere ve şühedâ-yı müslimîn püşte püşte nümâyândır.” (Seyahatname, V, s. 166)

¹⁰² Seyahatname, V, s. 170.

¹⁰³ “Bu cisrin yemîn ü yesârında korkulukları âdem kaddi kadar yek pâre taş kenârelerin üzerlerinde taşdan âdem kellesi kadar müdevver taşlarla cisir kenârı müzeyyen olmuştur. Efvâh-ı nâsda eyle şâyi'dir kim, 'Bu cisir-i azîmi inşâ eden mi'mâr mühendisler Murâd Hân'ın murâd [u] merâmı üzre yapmadıklarından bennâları kırıp kellelerini cisir kenârına zeyn etdiğinin alâmeti bu yumru kelle taşlardır' derler. El-uhdetü ale'r-râvî.” (Seyahatname, V, s. 170).

¹⁰⁴ “Ve kaddi kâmil doksan zirâ'-ı Mekkî âlîdir ve esâs-ı pülde olan hacerâtların her biri fil-i Mahmûdî ve fil-i Mengerusî kadar seng-i hârâlardır. Hattâ hakîr hakka'l-yakîn hâsıl etmek için atdan inüp piyâde revîş ile cisir üzre adımlayup bir başdan bir başa varınca kâmil iki bin germe adımdır.” (Seyahatname, V, s. 170).

¹⁰⁵ Seyahatname, V, s. 143-145, 147-149, 151-155, 160, 167-169.

anlatır. Bunun dışında ordunun günlük işlerinden neredeyse hiç bahsetmez. Sadece, Heleke kalesi menziline askerlerin kale dışında çadır kurduklarını¹⁰⁶ ve Biga'dan Lapseki yönüne giderken Çınarlıdere menziline askerlerin konakladıklarını söylemekle yetinir¹⁰⁷.

Daha önceki araştırmalarda işaret edildiği gibi Evliya, bu seyahate ait anlatımlarda birçok yerde isim ve rakamları daha sonradan yazmak üzere boş bırakmıştır. Bir yerden bahsederken neleri aktaracağını iyi bilen seyyah, adeta elinde bir çizelge varmış gibi hareket eder¹⁰⁸. Özellikle Gemlik, Mihaliç, Bandırma ve Gelibolu hakkında bilgi verirken bunu açık bir şekilde görmek mümkündür¹⁰⁹. Seyyah, gördüklerini ve var olanları anlattığı kadar, “ammâ bezzâzistânî yoktur”, “meyhâne ve bozahaneleri yoktur”, “ammâ çârû-yı bâzârî ve gayrı imâretleri yoktur” “ammâ müftî ve nakîbi yoktur” vb. diyerek olmayanları da sıralar ki¹¹⁰, bu durum Evliya'nın kafasında yerleşim birimleriyle ilgili bir şablon olduğunun delili olsa gerek.

Seyahatnamesi'ni yazdıktan sonra der-kenârlar şeklinde bazı ilaveler yapan Evliya, bu sefere ait ifadelerinde de 28 yerde der-kenâr düşmüştür. Bunların yarısına yakını “Ağa”, “bu menzilde”, “kal'a”, “eder”, “imiş”, “bu şehri” ve “olur kim” gibi anlamı pekiştiren, üslubu süsleyen ve ifadede akıcılığı sağlayan fakat anlam değişikliğine sebep olmayan eklemelerdir¹¹¹. Diğer yarısı da “Kara Recep”, “hünkâr imâmlarını”, “Galata mollasına ilhâk”, “Adasar Hanlısı nâm karye kurbunda”, “Kütâhiyye'de”, “boğazında dahi Kirmastı nehri derler ve kasaba-i İlibat'dan cânib-i cenûba gidüp ...” ve “Gulâmlarımızla atları kayıklara koyup dalyandan karşı beş mîl Aydancığa vardık.” şeklinde olduğu gibi anlamı değiştiren, muhtemelen temize çekme sırasında atlanmış ve tamamen ek bilgi mahiyetindeki çıkmalardır¹¹².

¹⁰⁶ *Seyahatname*, V, s. 139.

¹⁰⁷ “Menzil-i Çınarlıdere: Bir çınaristân içre cümle asâkir-i İslâm meks etdiler. Andan yine semt-i garba ...” (*Seyahatname*, V, s. 154).

¹⁰⁸ Çizelgeyle ilgili açıklamalar ve Kayseri örneği için bkz. S. Ali Kahraman, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin yazılış macerası”, *Çağının Stradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, s. 209-219. Halil İnalçık, Evliya'nın kendisinden sonraki nedimlere bir kılavuz olması için eserini bir şablon dahilinde kaleme aldığı düşüncesindedir (“Açış konuşması”, *Çağının Stradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, s. 16).

¹⁰⁹ *Seyahatname*, V, s. 144-145, 148-149

¹¹⁰ Birkaç örnek: *Seyahatname*, V, s. 143, 145, 149.

¹¹¹ Bkz. *Seyahatname*, V, s. 139, 145-146, 148-149, 152, 156-157, 164, 166.

¹¹² Bkz. *Seyahatname*, V, s. 146-150, 154, 164-165, 171.

Seyyahın fırsat buldukça yerleşim birimlerini “birkaç yârân-ı bâ-safâlar ile esb-i tâzilere süvâr olup etrâf-ı ... teferrüc ederek gezip”¹¹³, yüksekçe bir yerden mekânları ve olan-biteni seyrettiği anlaşılıyor. Örneğin Evliya, Gelibolu’da iken Mesih Paşa Cami’in minaresinden, şehri ve hakkında bilgi verdiği yapıları gördüğünü belirtir¹¹⁴ ki, kendisine aktarılanların doğruluğunu sınamak, verdiği bilgiler konusunda tereddütleri ortadan kaldırmak için son derece önemli bir yoldur. Ancak Evliya’nın özellikle ve isteyerek şehirleri, köyleri, kaleleri, buralardaki yapıları ve harabeleri seyrettiği, “temâşâ” etmekten hoşlandığı, gördüklerini de maiyetinde olduğu kişiler ile dost meclislerindekiyle anlattığını söyleyebiliriz¹¹⁵.

Evliya, önemli gördüğü olayları aktarırken inandırıcı olmak ve şahitliğini belirtmek için “hakir de yakın idim”¹¹⁶ ya da “... anı gördük”¹¹⁷ şeklinde ifadeler kullanmayı ihmal etmemiştir. Bazen naklettiği bir olaya kendini de katıp şahittik eder. Nitekim, Gelibolu’da Şeyh Mehmed Efendi’nin Muhammediye adlı eserinin bir kısmının yanma hikâyesini anlatır ve kendisinin de bu türbede birçok kez o kitabı okuyup yanan sayfayı gördüğünü belirtir¹¹⁸. IV. Mehmed’in, Kale-i Sultâniye (Çanakale)’den yapımı devam eden Cedîd Sultâniye (Kumkale)’ye baştarda-i hümâyûnla giderken, şenlik maiyetinde kalelerden atılan topları ve güllerin denizde nasıl sektiğini anlatır ve sonunda da kendisinin bunları Anadolu yakasında, at üzerinde seyrettiğini ekler¹¹⁹. İddiasına göre, Rumeli’yi fethetmek amacıyla Gelibolu’ya geçen ve burayı alıp ikinci başkent yapan I. Murad’ın, Gelibolu’da bastırıldığı paraları kendisi birçok kez görmüştür¹²⁰.

Bunların yanı sıra Evliya, seyahatinin birçok yerinde olayları verirken, kendisinin de bizzat hadisenin içinde olduğuna vurgu yapma ihtiyacı duymuştur¹²¹. Hatta daha da ileri gidip, bir şekilde kendini hikâyenin içinde buluverir. Örneğin,

¹¹³ *Seyahatname*, V, s.

¹¹⁴ “Mezkûr tekye ve cevâmî’ ve medreseler cümle kârgîr binâ ve kuşum örtülü imâristânının cülesi on dörd yeredir kim hakîr Mesîh Paşa câmi’i minâresinden seyr etdim.” (*Seyahatname*, V, s. 166)

¹¹⁵ Bkz. *Seyahatname*, V, s. 139, 148, 152, 170-171.

¹¹⁶ *Seyahatname*, V, s. 145.

¹¹⁷ *Seyahatname*, V, s. 157.

¹¹⁸ “Bu hakîr-i pür-taksîr âsîtâne-i sa’âdetinde niçe kerre ol kitâbî tilâvet edüp ihrâk olan varakı görmek müyesser olmuşdur.” (*Seyahatname*, V, s. 165). Benzer şahitlikler için bkz. *Seyahatname*, V, s. 161, 166,

¹¹⁹ *Seyahatname*, V, s. 157.

¹²⁰ “Bursa’dan sonra ibtidâ Rûmeli’nde taht-ı sâni bu olup Gâzî Hudâvendigâr bunda sikke kesdirüp “Murâd Beğ azze nasruhu Gelibol” deyü merhûme büyük vâlidemizde rub’ dirhem kırk elli akçesin saklardı. Hakîr niçe kerre görmüş idim.” (*Seyahatname*, V, s. 161).

¹²¹ *Seyahatname*, V, s. 145-146, 155, 157-158, 160-161 vd.

Anadolu'dan getirilen Celâfililer'in nasıl katledildiklerini anlatırken, bizzat kendisi Kavak iskelesinde öldürülen yiğit bir Hasan Paşalı'nın cesedini denizden çıkarır, iskele yakınlarına defneder ve sonra da anlatmaya kaldığı yerden devam eder¹²².

Evliya Çelebi, bu sefere ait anlatımlarında geçmiş ile hâlihazır arasında sık sık bağ kurar. Karakilise, Mihaliç ve Ekşimil kalelerinin Osmanlılar tarafından fet-hinden sonra kalelerin yıkıldığı bilgisini veren seyyah, hâlâ yapı kalıntılarının açık seçik belli olduğuna belirtir. Efsanevi bir şekilde Hazret-i Süleyman'ın kurduğu şehrin kalıntılarının (Belkis harabeleri) da hâlâ ayakta olduğuna vurgu yapar¹²³. Çardak'a gelen Evliya, burada geçmişiyile bağ kurup cedit Ece Yakub'un inşa ettirdiği cami ve yıldırım çarpması sonucunda yakılan minaresini anlatır ve kendisinin hâlâ müteveli olduğunu, minareyi tamir ettireceğini aktarır¹²⁴. Gelibolu'ya gelen seyyah, geçmiş dönemlerde kale hendeğine kadar deniz suyunun geldiğini, fakat şimdi sudan eser olmadığını belirtir¹²⁵. Yine ona göre, daha önce kasaba mîsali bakımlı bir köy olana Kavak köyünde yaşanan depreme ait izler ile Enez (Saroz) körfeziyle Marmara'yı birleştirmek için bu bölgede yapılan kazılara ait kalıntılar hâlâ görülebilmektedir¹²⁶.

Evliya, güzergâhı üzerindeki her yerleşim birimi, kale ve yayla hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemiştir¹²⁷. Geçtiği yerleri "Ma'mûr köydür" şeklinde iki kelime-lik de olsa kaydeden ve bir günlük tuttuğu anlaşılan¹²⁸ seyyah, yazacak bir şey bulamazsa, şu kadar köyü geçip şuraya vardık diyerek anlatımını sürdürür¹²⁹. İzmit'e kadar menziller arasındaki mesafeyi saat olarak gösteren Evliya'nın, ilginç bir şekilde daha sonraki menzillerde sadece gittiği yönü vermekle yetindiği ve 3 yerin dışında hiçbir yerde mesafeyi kaydetmediği görülür.

Her şeyi merak eden, gördüklerini en ince ayrıntısına kadar yazarak okuyucuyla paylaşma arzusunda olan Evliya Çelebi, İzmit, İznik, Bursa gibi özellikle daha önce görüp hakkında bilgi verdiği yerleşim birimlerinin tarihi ve idari yapılarıyla

¹²² *Seyahatname*, V, s. 138.

¹²³ *Seyahatname*, V, s. 143, 148, 151, 167.

¹²⁴ *Seyahatname*, V, s. 154.

¹²⁵ *Seyahatname*, V, s. 162.

¹²⁶ *Seyahatname*, V, s. 167.

¹²⁷ Evliya Çelebi'nin şehir yerleşimleri dışında kırsala dair bilgi verdiğiyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Cakoline Finkel, "Evliyâ Çelebi'nin toynak izinde: yazıdan yola, parşömenden patikaya", *Çağın Stradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, s. 160-161.

¹²⁸ Pierre MacKay, "Evliyâ Çelebi'nin seyahat anlatımlarında gerçek ve fanteziyi ayırmak: sekizinci ciltten bazı örnekler", *Çağın Stradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, s. 263.

¹²⁹ "İznik'den cânib-i garba 12 ma'mûr u âbâdân dağlı ve bâğlı ve ormanlı köylerden niçe köyleri ve Kirazlı köyün geçüp ..." (*Seyahatname*, V, s. 143).

ilgili açıklama yaparken tekrarlardan kaçınır. Sık sık daha önceki yazılarına atıfta bulunur¹³⁰. Ancak, önemseydiği konuları birçok yerde paylaşmaktan da geri kalmaz. Örneğin, Süleyman Paşa'nın silah arkadaşlarıyla birlikte Rumeli'nin fethi için Kapıdağı burnundan karşıya geçişlerini Kapıdağı, Çardak ve Bolayır'ı anlatırken üç kez ve hemen hemen benzer şekilde verir¹³¹.

Evliya, bazen bir konu hakkında bilgi verirken; “Eğer harâbistânının evsâfın tahrîr eylesek başka bir mücellid kitâb olup”, “vasfında lisân kâsirdir”, “Ammâ kesret-i kitâbet olunmasın için tahrîr olunmadı”, “Eğer bu bâğçe-i Hürrem-binânın evsâfını mâ-vaka'ı üzre tahrîr etsek seyâhatden kalmak iktizâ eder”, “... kim diller ile tab'ir ve kalemlerle tavsîf olunmaz” diyerek¹³² çok biliyormuş ve fırsat olsa çok şeyler yazabilecekmüş hissi uyandırıp anlatımı uzatmadan bitirir.

O, bazen olayı sorgulayan ve doğruluğu-yanlılığı konusunda fikir yürüten bir bilirkişidir. Nitekim, Kanunî'nin İznik gölünü Marmara deniziyle birleştirilmesi projesini¹³³ anlatan Evliya'ya göre eğer “bu tedbîr-i ahsenden ferâgat” olunmamış olsaydı İznik şehri işlek bir liman olacak ve Gemlik kasabası da gelişecekti¹³⁴. Yine Bolayır'dan Kavak'a gelen Evliya, tarih vermeden geçmiş dönemlerde Enez (Saroz) körfeziyle Marmara denizinin Kavak mevkiinden birleştirilmesi çalışıldığını, ancak vazgeçildiğini aktarır. Ona göre eğer kanal açılmış olsaydı Gelibolu, Bolayır, Kavak, Ekşimil kalesi ve diğer yerleşimler, oluşacak bu adada

¹³⁰ “Menzil-i kasaba-i Gekbiziiye, mukaddemâ cild-i evvelde mevşûf bir şehirdir” (*Seyahatname*, V, s. 139); “İzmit de demişler. Bâlâda (IV, s. 9) mufassal mevşûfdur ... cümle cild-i evvelimizde mufassal tahrîr olunmuşdur.” (*Seyahatname*, V, s. 141); “İznik ... Bâlâda cild-i evvelimizin sene 1058 târihinde cümle evsâfiyla tafsîl üzre tahrîr olunmuşdur.” (*Seyahatname*, V, s. 142); “Sağ tarafımızda leb-i deryâda Yalova kasabası görünüp, mukaddemâ bin elli târihinde Yalova İçme Hıcası'na gittiğimizde mufassal tahrîr olunduğundan Yalova'ya uğramayup ...” (*Seyahatname*, V, s. 143); “Bursa ... sene (---) târihinde Seyâhatnâmemizin cild-i evvelinde gâyet mufassal memdûh olunmuşdur ve niçe kerre dahi teferrûc olunmuş bir şehir-i azîmdir.” (*Seyahatname*, V, s. 145); “Keşişdağı'nın mufassalan evsâfi seyâhatnâmemizin cild-i evvelinde acâ'ib ü garâ'ibât ve alâ'imât ve âsârât-ı gûnâ-gûnlarıyla tahrîr ü tavsîf olunmuşdur. Şimdi terkîme hâcet yokdur kim tatvîl-i kitâbet olur.” (*Seyahatname*, V, s. 146).

¹³¹ *Seyahatname*, V, s. 149, 154, 166-167.

¹³² *Seyahatname*, V, s. 145, 151, 159, 161, 166, 168.

¹³³ Evliya Çelebi, Gemlik'ten bahsederken geçmişte İznik gölü ile Marmara denizinin birleştirilmesinin düşünüldüğünü aktarır. Evliya'ya göre Kanunî Sultan Süleyman, İznik gölünün ayağını açıp denizi ile gölü birleştirerek gemiler İznik'e kadar gelecek ve oradan da arabalar ile beş altı konak yerlerden türlü türlü mallar, keresteler ve odunlar gemilerle İstanbul'a gönderilecekti. Ancak Varadin seferi sebebiyle bu teşebbüsten vazgeçilmiştir (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, hzr. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010, s. 379).

¹³⁴ *Seyahatname*, V, s. 144.

kalacaktı. Fakat bu kez, Edirne, Dimetoka ve Malkara şehirleri düşman gemilerinin saldırılarına maruz kalırdı. Evliya, bundan dolayı “bu Kavak boğazın kesmeden ferâgat etmişler. Hakkâ ki re’y [ü] tedbîr etmişler” diyerek yapılanların doğruluğunu tasdik eder¹³⁵.

Seyyah, bu gezisini naklederken sık sık hikâyelere ve efsanelere baş vurmuştur. Günahsız mazlumun acayip ve garip hikâyesi¹³⁶, Muhammediye’nin yazılması¹³⁷, Şeyh Ahmed Bîcân’ın kabri meselesi¹³⁸, şarabın bulunuşu¹³⁹ ile Belkis efsanesi¹⁴⁰ bunlar arasında sayılabilir.

Evliya, anlattıkları daha iyi anlaşılсын diye olsa gerek, sık sık bahsettiği konudaki meşhurları sıralayarak karşılaştırma yapar. Bu benzetmeler, aynı zamanda kendisinin bilgi birikimini de gösterip okuyucuları etkileyeceğinden, buna özel bir önem verir. Nitekim ona göre, Uşşakî tarikatına mensup Itâkî Emir Çelebi, o kadar iyi bağlama çalıyordu ki, “Koroğlu ve Kuloğlu ve Demiroğlu ve Koroğlu ve Fartıloğlu ve Kayıkçı Mustafâ ve Kayıkçılar Mustafâsı ve Gedik Süleymân ve Dişlen Süleymân ve Gedâ Musli ve Türâbî ve Gedâî ve Kâtîbî ve gayrılar” bunun kadar çalıp söyleyemezdi¹⁴¹. Öğleye kadar yukarı, öğleden sonra aşağı doğru akan İlibat nehri, Basra kalesinin önündeki Şattularab’ın gel-gitli akışına benzerdi¹⁴². Erdek’te üretilen şaraplar, Şaragoza şarabı gibi sersemletmez ve beğenilirdi¹⁴³. Aydıncık (Edincik)’tan İstanbul’a gelen hâs ve ince un, Şam’ın Havran buğdayından daha iyi, özlü ve lezzetliydi¹⁴⁴.

Bozcaada’nın misket üzümü, yeryüzünde yoktur. Hatta Rumeli Kadiaskeri Dahkî Efendi’nin bağlarında yetişen 17 çeşit kokulu üzümü, Sincar Dağı’nda olmazdı. Belki Kudüs-i Şerif yakınlarındaki Hazret-i Halilürrahman üzümü gibi olup hatta ondan daha sulu, lezzetli, yemesi hoş ve kokuluydu¹⁴⁵. Rumeli Hisarı yakınlarındaki Killik Burnu’ndaki bağlar, Konya’nın Meram bağları gibidir¹⁴⁶. İpsala’daki Hüsrev Kethüda’nın yaptırdığı kervansaray, o kadar güzel ve özellikliydi ki, yapı

¹³⁵ *Seyahatname*, V, s. 167.

¹³⁶ *Seyahatname*, V, s. 142-143.

¹³⁷ *Seyahatname*, V, s. 164-165.

¹³⁸ *Seyahatname*, V, s. 165-166.

¹³⁹ *Seyahatname*, V, s. 150.

¹⁴⁰ *Seyahatname*, V, s. 150-151.

¹⁴¹ *Seyahatname*, V, s. 143.

¹⁴² *Seyahatname*, V, s. 148.

¹⁴³ *Seyahatname*, V, s. 149.

¹⁴⁴ *Seyahatname*, V, s. 151.

¹⁴⁵ *Seyahatname*, V, s. 158.

¹⁴⁶ *Seyahatname*, V, s. 161.

benzeri belki Tatarpazarcığı'ndaki İbrahim Paşa Han'ı, sofrası ise Keykâvûs mutfağı gibiydi¹⁴⁷.

Yine Evliya'ya göre Ergene nehri üzerinde II. Murad'ın inşa ettirdiği köprü'nün (Cisr-i Ergene, Uzunköprü), “ Rûm ve Arab u Acem ve Belh u Buhârâ ve Luristân ve Moltan ve Maskov ve Leh ve Çeh ve İsfâç ve Filimenk ve diyâr-ı Alman” da eşi benzeri yoktu¹⁴⁸. Seyyah, meşhur bütün köprüleri sayar ve hiçbirisinin Cisr-i Ergene (Uzunköprü) kadar geniş, uzun, sağlam ve dayanıklı olmadığını da vurgular¹⁴⁹.

Aslında Evliya Çelebi'nin birçok alanda bilgi birikimi olduğunu, Seyahatnamesi'nde işlediği konulara oldukça hâkim olduğunu kabul etmek gerekir. Bu seyahatiyle ilgili anlatımlarında da bunu birçok yerde görmek mümkündür. Öyle ki, Anadolu Hisarı (Çanakkale)'ndaki toprakları anlatırken, onların çeşitlerini ve kalede hangi konumda olduklarını bir mühendis gibi vermeği, hangi padişahlar tarafından buraya konulduklarını söylemeyi¹⁵⁰ ihmal etmez. Venedik donanmasının muhtemel saldırısına karşı dikkatli olunması için Rumeli yönündeki kıyı kalelerine ferman gönderildiğini belirtirken de bir kâtip gibi kaleleri bilir ve tek tek sıralar¹⁵¹. Bir coğrafyacı gibi nehirlerin doğdukları yerleri ve akış yönlerini verir¹⁵². Yine bir coğrafyası dikkatiyle, alan ve mevki isimlerini atlamaz ve yeri geldiğinde bunları kullanır¹⁵³.

Her şeyi merak eden, gezdiği gördüğü yerlerdeki her sınıf halkla görüşen, bütün duygu ve düşüncelerini katıksız bir coşkuyla aktaran Evliya Çelebi, her meslek ve sanata ait binlerce teknik terimi, gezdiği yerlerden derlenmiş çok sayıda halk deyimini, folklor malzemesini ve öyküleri seyahatnamesine taşımıştır¹⁵⁴.

¹⁴⁷ *Seyahatname*, V, s. 168.

¹⁴⁸ *Seyahatname*, V, s. 170.

¹⁴⁹ “Van ile Erzurûm arasında nehr-i Araz üzere Altun Halkalı Köprü ve yine nehr-i Araz üzere Erzurûm'un Hasankal'ası kurbunda Çoban Sultân köprüsü ... Geyve kasabası kurbunda nehr-i Sakarya üzere Geyve cisri ve diyâr-ı Rûm'da şehir-i Edirne içre Mihâl köprüsü ve ana karîb Mustafâ Paşa cisri nehr-i Meriç üzeredir. Ve Bosna serhaddinde nehr-i Drin üzere Vişegrad cisri ve Hersek serhaddinde şehir-i Mostar içre ceryân eden nehr-i Neretva üzere bir göz Süleymân Hân cisri ve İslâmbol kurbunda sâhil-i bahrde Süleymân Hân ve Selîm Hân-ı Sâni'nin Çekmeceler cisirleri ve niçe bunun emsâli cüsûr-ı garîbe vü acîbeler gördük, ammâ bu Ergene cisri kadar vâsi' ve tavil ve metîn ve kavî Şeddadî-misâl bir âsâr-ı ibret-nümâ görmedim.” (Göst. yer).

¹⁵⁰ *Seyahatname*, V, s. 155.

¹⁵¹ *Seyahatname*, V, s. 160.

¹⁵² *Seyahatname*, V, s. 148, 167.

¹⁵³ Bir örnek: *Seyahatname*, V, s.156.

¹⁵⁴ F. İz, Aynı makale, s. 76.

Evliya'nın dünyasında insanı bilgilendirmek ve tesirinde kaldığı olayları başkalarıyla paylaşmak vardır¹⁵⁵.

6. AKLIN ALMAYACAĞI GARİP OLAYLARA AİT ANLATIMLARI

Gördüklerini abartma ve süsleme eğiliminde olan Evliya Çelebi, okuyucunun ilgisini çekmek ve aktardığı bilgiyi önemsetmek amacıyla aklın alamayacağı garip ve olağanüstü olaylara biraz da gerçeğin sınırlarını zorlayarak yer vermiştir. Örneğin, Sadrazam Köprülü'nün İç Ağalar alayındaki askerler hakkında bilgi verirken, silahlarının parıltısından havada uçan kuşların gözlerinin kamaşıp kör olduğundan yere inerek avlandığını aktarır, hemen sonrasında askerlerin son derece donanımlı, süslü ve gösterişli olduğuna vurgu yapmıştır¹⁵⁶

Yine Evliya'ya göre, Üsküdar sahrasında katledilen Hasan Paşalılar'ın cesetlerine gelen sinekler o kadar çoktu ki, öğle vaktinde güneş bu sinek sürülerinden veryüzünü aydınlatamıyordu¹⁵⁷. Öte yandan, Kale-i Sultâniye'deki topların büyüklüğünden oldukça etkilenen Evliya, topları abartarak anlatmıştır. Ona göre top namusunun içinde bir tamirci kulacını açıp “pabuç” dikebilirdi. Hatta seyyah, kendisinin de topun içine girip diz çöküp oturduğunu, yine de başının topun üst kısmına değmeğe bir karışın kaldığını belirtir¹⁵⁸ ki, topun büyüklüğü konusunda inandırıcı olmak ve hatırda kalması için kendisini de olaya dâhil etmiştir.

Bir diğer mübalağalı anlatım Uludağ'da bulunan Cihannüma kulesiyle ilgilidir. Evliya, Uludağ'ın bu en yüksek tepesinden İstanbul'da Yeni Camii minarelerinin, Yedikule, Tekirdağ ve Gelibolu şehirlerinin, doğuda Kütahya ve Tavşanlı ile nice yerlerin görüldüğünü belirterek¹⁵⁹, Cihannüma kulesinin yüksek ve merkezi oluşuna dikkat çekmek istemiştir.

¹⁵⁵ M. Askeri Küçükaya, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Tasavvufi Kültür*, Harran Üni., Sosyal Bilimler Ens., Doktora tezi, Şanlıurfa 2002, s. 76.

¹⁵⁶ “Bu asker-i müzeyyenin âlet-i silâh şa‘şa‘asından ber-havâ tayerân eden hûş [u] tuyûrların çeş - leri hîrelenüp nâbînâvâr zemîne nâzil olup piyâde âdemler ol kuşları sayd ederlerdi. Tâ bu mer - tebe mükellef ü müzeyyen şa‘şa‘alı alay idi.” (*Seyahatname*, V, s. 141).

¹⁵⁷ “Ordu-yı İslâm üzre sinek ol kadar musallat oldu kim vakt-i zuhurda şems-i âteş-tâbın zemîne te’sîri olmayup sinek remmâları âfitâbın ziyâsın muzlim ederdi.” (*Seyahatname*, V, s. 138).

¹⁵⁸ “Hattâ bir topun içinde bir eskici işleyüp kulacın açıp pabuç diker ve ... hakîr bu topun içine girüp diz çeküp oturdum. Başım topun üst dudağıma dokunmağa bir karış kalmışdı.” (*Seyahat - name*, V, s. 155).

¹⁵⁹ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 383.

7. TEŞKİLATA DAİR VERDİĞİ BİLGİLER

Evliya Çelebi, bu geziye ait ifadelerinde Osmanlı merkez ve taşra teşkilatının çeşitli kısımları hakkında önemli bilgiler verir. Örneğin IV. Mehmed ile birlikte İstanbul'dan gelen orducu esnafı¹⁶⁰, İznik sahrasında Bursa ordu esnafıyla birleşip çadır-dükkânlarını kurarlar. Padişah otağından başlayarak sıralanan çadırlar, İznik gölü kenarı boyunca iki saat mesafede lale bahçesi gibi uzanır¹⁶¹. Aslında Evliya'nın orducu esnafıyla ilgili aktardığı bu tür bilgiler, arşiv belgelerinde sıklıkla rastlanan kayıtlar olmadığından önemlidir.

Yine Ilibat ve Manyas göllerinde tutulan balıklar hakkında bilgi verirken, “Mîrî mâl verir başka sayyâdları vardır. Herkes hazz-ı nefsi ve kâr [u] kisbiyçün balık şikâr edemezler.” diyerek¹⁶² göllerdeki balıkları ticaret amacıyla tutma hakkının mukataa şeklinde satıldığına vurgu yapar. Aynı şekilde göllerdeki kuşların da mirî avcılar tarafından yakalandığını belirtir ki, verdiği bilgiler Osmanlı teşkilat yapısıyla örtüşür.

Evliya bu seyahatinde çeşitli yöneticilerine ait bilgiler de verir. Örneğin, Üsküdar ve Bursa'da katledilen Celâlî cesetlerinin arabalarla taşınarak denize ve akarsuya atılma işi, asesbaşı ve subaşı tarafından yerine getirilmiştir¹⁶³. Evliya'ya göre Kireç iskelesinden taşınan ve bu yöreden çıkarılan kirecin tasarrufu bostancıbaşıya ait olup İstanbul'a kireç bu iskeleden gönderilirdi¹⁶⁴. Padişah ve maiyetinin Ağa iskelesinde ve İzmit şehrinde konakladığı zamanlarda kaptan paşa ile birlikte bostancıbaşı da top ve tüfek şenlikleri yaptırmıştır¹⁶⁵. Evliya, Gemlik hakkında bilgi verirken de bu şehri bostancıların yönettiğini, İstanbul'daki bostancı-

¹⁶⁰ Orducu esnafı hakkında bkz. Şenol Çelik, “Osmanlı sefer organizasyonunda orducu esnafı ve İstanbul orduları”, *Eskiçağ'dan Modernçağ'a Ordu: Oluşum, Teşkilat ve İşlev Sempozyumu (14-16 Mayıs 2007)'na Sunulan Bildiriler*, İstanbul 2008, s. 355-386.

¹⁶¹ “Bu mahalde (Çin kalesi, İznik menzili) Bursa şehrinin dahi ordusu gelüp İslâmbol ordusuna kırışıp bir ordu-yı çârsû-yı bâzâr-ı pâdişâhî oldu kim serâper[d]e-i hümâyûn önünden İznik gölü kenârıyla kâmil iki sâ'at tûlu hemân ordu-yı bâzâr haymeleri ile sahrâ-yı İznik lâle-izâr olup ...” (*Seyahatname*, V, s. 142).

¹⁶² *Seyahatname*, V, s. 148, 152.

¹⁶³ “Ba'dehû kuyular kazmadan asesbaşı ve subaşı sığır arabaları peydâ edüp niçe yüz aded vücûd-ı insânî arabalara tahmîl edüp Haydarpaşa Bağçesi önünde deryâya dökerlerdi” (*Seyahatname*, V, s. 138). Ayrıca bkz. *Seyahatname*, V, s. 146.

¹⁶⁴ “... bu iskele (Kireç iskelesi), bostancıbaşılara mahsûs bir kirechâne-i mahsûldârdır kim İslâmbol'a cümle kirec bundan gelir. Bu mahallin cümle dağları ve taşları kirec taşıdır.” (*Seyahatname*, V, s. 139).

¹⁶⁵ “... bostancıbaşı da kırılgaç-ı şâhî ile bir yaylım tüfeng şâdumânî edüp ...” (*Seyahatname*, V, s. 139); “Şehr-i İzmit'de üç gün tekâ'üd olup kapudan paşa ve bostancıbaşı bir yaylım top u tüfeng şâdumânları edüp ...” (*Seyahatname*, V, s. 141).

başı defterinde 26.000 bağ ve bahçe kayıtlı olduğunu, bostancıbaşının izniyle her yıl İstanbul'a binlerce nar gönderildiğini aktarır¹⁶⁶.

Seyyah, uğradığı şehir, kasaba ve kalelerde ne tür idarecilerin olduğunu kaydetmeği de ihmal etmemiştir. “Kadı”dan sonra saydığı idareciler arasında yeniçeri serdari, kethüdayeri, muhtesib, subaşı ve bacdar ilk sıralarda gelirken, yerleşim biriminin büyüklüğü ve bulunduğu yere göre nakıbüleşraf vekili, müftü, gümrük emini, mimar başı, liman reisi, dalgıç¹⁶⁷, ayan ve eşraf daha sonra gelir. Evliya'ya göre Bolayır'ın kethüdayeri, yeniçeri serdari ve nakıbüleşraf vekili Gelibolu'da, Eyneçik kasabasının ise kethüdayeri ile yeniçeri serdari ise Tekirdağ'da otururdu¹⁶⁸.

Evliya, sancak merkezi olmaları sebebiyle Biga ve Gelibolu'nun idari yapıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler verir.

Biga sancağı için: “Hâlâ kanûn-ı Süleymân Hân tahrîri üzre Deryâ kaleminde Kapudan Paşa hükmünde hâkimi sancakbeğidir. Taraf-ı pâdişâhîden beğinin hâssı 213.088 akçedir. Beş yüz aded cebelüsü ile sefer eşer ve erbâb-ı zu'amâsı 6 ve erbâb-ı tîmârı 14. Başka alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı var. Cümle cebelüleri ile altı yüz asker olurlar ...” der¹⁶⁹.

Gelibolu sancağı için: “Ba'dehû Süleymân Hân-ı Gâzî tahrîrinde Deryâ kaleminde kapudan paşaların eyâleti olmak üzre tahrîr olunup Kapudan Paşaların tahtıdır. Hâlâ sarây-ı âlîleri ve kadırğa tershâneleri vardır. Kanûn-ı Süleymân Hân üzre Kapudan Paşanın hâss-ı hümâyûnu sekiz yüz seksen beş bin akçedir ve eyâletinde cümle on bir sancaktır. Üçü sâlyâne ile zabt olunur ... eyâletinde sancakları bunlardır ki zikr olunur: Evvelâ sancağ-ı Ağrıboz ve Karlıeli ve İnebahtı ve Rodos ve Midilli ve Kocaeli ve Kara Biga ve Sığla ve Misistre bu sancaklardır, ammâ sâlyâne ile zabt olunan Sakız ve Nakşe ve Mehdiyye. Ancak Gelibolu paşa sancağı tahtıdır. Livâsında ze'âmet 6 ve tîmâr 122, ammâ hamd-i Hudâ şimdi asrımızda deryâ kalemi ze'âmeti tîmârı dahi ziyâde oldu. Alaybeğisi ve çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Hîn-i gazâda cebelüleri ile cümle (---) aded yarar ve nâmdâr asker olup kapudan paşa ile berren u bahren sefer eşerler. kapudan paşa dahi bin aded cebelü askeriyile sefer eşmek kanûndur.” der¹⁷⁰.

¹⁶⁶ *Seyahatname*, V, s. 144.

¹⁶⁷ Gelibolu'da bulunan bu dalgıçlar, ulûfeli olup elli altmış kulaç derinliğe kadar dalabiliyorlardı. Bkz. *Seyahatname*, V, s. 162.

¹⁶⁸ *Seyahatname*, V, s. 166. 170

¹⁶⁹ *Seyahatname*, V, s. 153.

¹⁷⁰ *Seyahatname*, V, s. 161.

Evliya'nın Cezayir-i Bahr-ı Sefid eyaletinin sancakları ile Biga ve Gelibolu sancakbeyinin gelirlerine dair verdiği bilgiler, Kavânin-i Âl-i Osman'daki verilerle aynı ise de timar ve zeamet sayıları farklılık gösterir¹⁷¹.

Evliya Çelebi, kalelerdeki görevlileri de eksiksiz sıralar. Ona göre sağlam olan Abelyond (Apoloyont) ve Aydıncık kaleleri sınırdı olmayıp içerde kaldığından ve İpsala ile Malkara kaleleri de fetihten sonra yıkıldığından idarecileri yoktur¹⁷². İlibat kalesinden sadece “dizdârı ve neferâtları ve kifâyet mikdârı cebehânesi vardır” diye bahseden¹⁷³ seyyah, Bozcaada ile Kilidülbahr kalelerinin görevlilerini ise ayrıntılı olarak verir¹⁷⁴. Hatta, yerleşim birimlerinin tasarruf şekilleri konusunda da bilgiler sunar. Tekirdağ'ın gelirinin hekimbaşılara has olarak ayrıldığı¹⁷⁵, Gemlik'in bostancıbaşılardan idaresinde olduğunu¹⁷⁶, İlibat'ın Bursa'daki Ulucami¹⁷⁷, Erdek'in ise Çelebi Mehmed Camii vakfı olarak tasarruf edildiğini¹⁷⁸, Keşan kasabasının veziriazam hassı¹⁷⁹, Kovanlı'nın zeamet köyü olduğunu¹⁸⁰ iddia eder.

Evliya'nın bu gezi sırasında idari teşkilata ait hiçbir ayrıntıyı atlamadığı anlaşılıyor¹⁸¹. İdamı gerektiren bir suç işleyen “kadı”nın, “ulemâdır” diye affedilip Kıbrıs'a sürüldüğü¹⁸², Celâlîler arasında olup da seyyid olduğunu iddia eden bir kişinin gerçek seyyid olup-olmadığını anlaşılması için nakibüleşrafa teslim edildiği¹⁸³, bakımlı ve şenlikli Karaağaç köyünün 1.000 adet evleriyle “güyâ kasaba-misâl”

¹⁷¹ Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, hzr. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul 1979, s. 47, 49, 60. Sancakların listesi Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'yle (*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, hzr. Mithat Sertoğlu, İstanbul 1992, s. 42-43) de aynıdır. Evliya'nın sancakbeyi geliri ve timar sayılarıyla ilgili kayıtları, 1083 (1672) tarihli Telhîsü'l-beyân'daki verilere yakın fakat farklıdır (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânin-i Âl-i Osmân*, hzr. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 121-122).

¹⁷² *Seyahatname*, V, s. 147, 151, 167, 169.

¹⁷³ *Seyahatname*, V, s. 147.

¹⁷⁴ *Seyahatname*, V, s. 158, 160.

¹⁷⁵ *Seyahatname*, V, s. 170.

¹⁷⁶ *Seyahatname*, V, s. 144.

¹⁷⁷ *Seyahatname*, V, s. 147.

¹⁷⁸ *Seyahatname*, V, s. 149.

¹⁷⁹ *Seyahatname*, V, s. 168.

¹⁸⁰ *Seyahatname*, V, s. 161.

¹⁸¹ Evliya'nın, diğer seyahatlerinde de iyi bir gözlemci olduğu anlaşılıyor. Örneğin, Antalya kalesinde görevli gayr-i Müslim neferat ile Antalya ve Alanya'da yaşayan Rumca bilmeyen ve Türkçe konuşan Rumlar'la ilgili verdiği bilgiler gerçeği yansıtmaktadır. Bkt. Zeki Arıkan, “Evliya Çelebi'nin Elmalı-Alanya yolculuğu”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 4 (İstanbul 1989), s. 207, 210.

¹⁸² *Seyahatname*, V, s. 142.

¹⁸³ *Seyahatname*, V, s. 142.

olduğu¹⁸⁴ konularını Evliya'dan öğreniyoruz ki, her bir örnek onun idari konularda ne kadar dikkatli ve mevzuata ne kadar hâkim olduğunu gösterir.

8. SULTAN IV. MEHMED'E AİT VERDİĞİ BİLGİLER VE PADİŞAHIN AVA ÇIKIŞLARI

Evliya Çelebi, yaklaşık 6 ay süren bu seyahate ait anlatımlarında, sefere katılan valide sultandan¹⁸⁵ hiç bir surette bahsetmezken, IV. Mehmed ile ilgili sınırlı bilgiler verir. Aktardığı bu bilgiler de, padişahın hayatına ait farklı bir bakışı ve ayrıntıyı içermez. Evliya'ya göre, IV. Mehmed, seyahatin hemen başlarında, Üsküdar'a geçip otağına yerleştikten sonra birkaç musahibiyle gizlice Üsküdarî Mahmud Efendi'nin kabrini ziyaret edip dua eder ve buradaki fukaraya bir kese altını sadaka olarak dağıtır¹⁸⁶. Yine ona göre padişah, İznik'teki otağının arka kapısından gizlice çıkıp Eşrefzade Çelebi Efendi'nin büyük atasını kabrini ziyaret edip burada da fukaraya bir kese gurusu bağışlamıştır¹⁸⁷. Padişahın Bursa'ya geldiğinde de otağın arka kapısından çıkarak iç kaledeki atalarının saraylarına, sonra Emir Sultan, Abdal Murad gibi ziyaret yerlerine gitmiştir¹⁸⁸.

Evliya'nın IV. Mehmed'in otağın arka kapısından ve gizlice kabir ziyaretlerine gittiğini kaydetmesi ilginçtir. Abdi Paşa, Naîmâ ve Silahdar Mehmed Ağa da padişahın 6 Zilkade (26 Temmuz) Cumartesi günü "ecdâd-ı izâm ve ba'zı sülâhâyı kirâm" türbelerinin ziyaretine gittiklerini belirtse¹⁸⁹ de bir gizlilikten bahsetmezler. Evliya muhtemelen, kabir ziyaretlerini günah sayan Kadızâdeliler hareketinin¹⁹⁰ etkisiyle padişahın gizlice türbelere gittiğini aktarmış olmalıdır. Nitekim Evliya, Seyahatnamesi'ni daha kaleme almadan önce, IV. Mehmed üzerinde tesiri olan Vanî Mehmed Efendi'nin etkisiyle 1078 (1667) tarihinde kabir ziyaretleri yasaklanmıştı.

¹⁸⁴ *Seyahatname*, V, s. 147. Diğer bir örnek için bkz. *Seyahatname*, V, s. 168.

¹⁸⁵ Valide sultanın da sefere katıldığıyla ilgili bkz. *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1835.

¹⁸⁶ "... hâk-i Üsküdar'da serâperdesinde karâr-dâde olduklarında ol hâk-i amber-pâka kadem ba-dıkda nihânice birkaç musâhibleriyle Üsküdarî Mahmûd Efendi *kuddise sırruhu* hazretlerinin kabr-i şeriflerin ziyâret edüp ..." (*Seyahatname*, V, s. 137).

¹⁸⁷ "Sa'âdetlü pâdişâh serâperdenin ard kapusundan taşra nihânice çıkup ziyâret-i Eşrefzâde'ye gidiler." (*Seyahatname*, V, s. 142).

¹⁸⁸ "Andan ba'de'd-dîvân sa'âdetlü pâdişâh serâperdenin ard kapusundan yukarı iç kal'ada ecdâd-ı izâmının ta'mîr ü termîm olmuş sarâylarına gidüp, andan Hazret-i Emîr Sultân'ı ve Abdâl Murâd'ı ve Zeyneddîn Hâfileri (---) (---) (---) cümle ziyâret edüp ..." (*Seyahatname*, V, s. 145).

¹⁸⁹ Abdi Paşa, s. 139; *Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1836; *Silahdar Tarihi*, I, s. 166.

¹⁹⁰ Kadızâdeliler olarak bilinen dinî akım için bkz. Şemiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler" maddesi, *DİA*, XXIV, s. 100-102.

Yine Evliya'nın aktardığına göre, Üsküdar sahrasında, Anadolu vilayetlerinden getirilen Celâlîler'in idamı öncesinde IV. Mehmed, bir eline kılıcını diğer eline eşkıyanın katline dair fetvaları alıp cellâtlara bu kişilerin öldürülmeleri için emirler verirdi¹⁹¹. Evliya, Celâlîler'in öldürülüşlerini kaydederken, padişahın ve maiyetinin bu katliamı merasim halinde ve dikkatlice seyrettiğine vurgu yapar¹⁹².

Evliya, İzmit şehir girişindeki merasimi anlatırken, sadece sadrazamın yaşlı haliyle atından inip padişahı nasıl karşıladığını ve IV. Mehmed'in de ona iltifat edip atına binmesini istediğini belirtmekle yetinmiştir¹⁹³. Seyyah, Topyeri ile Kazıklı Beli arasında ismini vermediği menzilde sadrazamın padişaha haftalık hediyesi için atlar sunduğunu, padişahın ise bunları musahiplerden düzgün konuşan, ifadeleri güzel Leh Hasan Ağa'ya bağışladığını ve onun da padişahın huzurunda ata binip dolaşdığını aktarır¹⁹⁴.

Evliya'nın IV. Mehmed'e dair bir diğer nakli İznik'te geçer. Celâlîler arasında yer alıp cellâtların kendisine çaldığı kılıçların yüzlerinin bozulmasına sebep olan ve masum olduğunu iddia eden Uşşakî tarikatı mensubu gencin anlattıklarını padişah dinlemiş ve yüzleri körelen kılıçları gördüğünde de hayretini gizleyememiştir. Kendisine bolca bahşış vererek göndermiştir¹⁹⁵.

Topyeri menzilinde geçen olay da oldukça ilginçtir. Bir çocuk ağlayarak otağa gelir ve “Bir âdem elimden bir sepet kirazım alup kaçdı. Ardı sıra gözetdim ve çadırına varup akçesin istedim. Beni döğüp, işte başım yarup, beni mecrûh edüp işte kanım akar” diyerek başından akan kanları IV. Mehmed'e gösterir. Padişah, hemen bir hasekiyle çocuğu bahsedilen çadıra gönderir. Suçlu oldukları sanılan iki cellât, çadırlarında kiraz yerken yakalanırlar ve padişahın emriyle otağ önünde öldürü-

¹⁹¹ *Seyahatname*, V, s. 138.

¹⁹² Bir örnek: “Kıbleli Paşa cânibinden iki yüz aded mazlûm ve gayrı mazlûm âdemler kayd [u] bend ile gelüp otağ-ı âlî ve sâyebân-ı vâli serâperdeleri ref' olunup sa'âdetlü pâdişâh-ı cem-cenâb devlet ve sa'âdet birle kasr-ı adâlet üzre câlis ve nedîmler ile hem-enîs serîr-i devlet-masîr olup mezkûr mücrimler kanûn üzre kösler önünde cümle tertîb üzre dizüp ...” (*Seyahatname*, V, s. 138).

¹⁹³ “Köpürlü Mehmed Paşa ... at üzre Mankala pehlivân-âsâ süvâr olup pâdişâh-ı Cem-cenâbın gelmesine müterakkıb idi. Sa'âdetlü pâdişâh dahi nümâyân oldukda yemin ü yesâra selâm vererek Köprülü'nün yedekleri berâberliğine pâdişâh geldikde hemân Köprülü atından enüp piyâde olup apul apul gidüp rikâb-ı pâdişâhîye yüzün sürüp on adım ancak piyâde gitdikde sa'âdetlü pâdişâh buyurdular kim, ‘Lala, sen ihtiyârsın, atına bin, destûrdur’ dedikde, hemân Köprülü, bilâ-rikâb âbreş atına süvâr olup ...” (*Seyahatname*, V, s. 145).

¹⁹⁴ *Seyahatname*, V, s. 142.

¹⁹⁵ *Seyahatname*, V, s. 142-143.

lürler. Bunun üzerine IV. Mehmed, “Otak önü Hasan Paşalı kanından eyi kan ile âlûde olup serâperdem önü kansız kalmadı” diyerek Allah’a hamd eder¹⁹⁶.

IV. Mehmed’in konu edinildiği kısa bir hikâye de Lapseki’den sonra Boğazhisarları’na giderken yaşamıştır. Yol üzerinde bulunan Purgaz (Umurbey) kasabası halkı, ellerinde hediyeler ile padişahı karşılarlar ve IV. Mehmed de muafnamelerinin yenilenmesini ferman buyurur¹⁹⁷.

Evliya bu gezi sırasında kendisine bir takım hediyeler sunulurken de IV. Mehmed’den bahseder. Örneğin Kireç iskelesi menzilineki ziyafet sonrasında bostancıbaşı, padişaha 2 at ve 10 kese peşkeş, sadrazama da 1 at ve 3 kese harcırah verir¹⁹⁸. Yine inşaatı devam eden Seddülbahr kalesindeki ziyafetten sonra Kaptan Ali Paşa, padişaha 10 kese (altın), 10 Fereng kölesi, bir mücevher eyerli at ve bir baş dîbâ çullu yelkendez at peşkeş çeker¹⁹⁹.

Evliya’nın padişaha dair aktardığı bir diğer olay da Rumeli Hâkanîye (Seddülbahr) kalesi yakınlarında yaşanır. Kaptan Ali Paşa’nın burada verdiği ziyafetten sonra boğazdan geçen bir Mısır şaykasına İmroz adası altında 10 adet kâfir kalyonu saldırır. Hemen IV. Mehmed öfkelenip “Bire şu kâfirleri bizim donanma gemileri karşılayup şaykayı kurtarsınlar” diyerek vezirleri yardıma gönderir. Sonuçta Mısır gemisi kurtulur ve düşman denizcileri esir alınıp “selâsil-i ağıl ile pâbeste ve dil-haste bir azîm şâdumânî ile huzûr-ı pâdişâhiye” getirilir ve padişah bütün beyler ile paşalara insanlarda bulunur²⁰⁰.

Evliya Çelebi, şehir girişlerinde ve boğaz kalelerinde yapılan merasim ve ziyafetlerde padişahın ziyade renkli alayları, şehir halkının şenliklerini ve kalelerden yapılan top atışlarının ihtişamını anlatır²⁰¹. Bursa’da 70 gün gibi uzun bir süre kalan IV. Mehmed’in ilk günlerine ait aktardığı birkaç satırlık kaydın²⁰² dışında herhangi bir bilgi vermez. Daha çok kendisinin Keşiş dağına gidişini ve gördüklerini yazmıştır.

Evliya Çelebi’nin IV. Mehmed ile birlikte yaptığı bu seyahatte, en çok merak edilen padişahın ava çıkışlarıdır. Ancak Evliya, padişahın eski alışkanlığı olarak

¹⁹⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 371.

¹⁹⁷ *Seyahatname*, V, s. 155.

¹⁹⁸ *Seyahatname*, V, s. 139.

¹⁹⁹ *Seyahatname*, V, s. 159.

²⁰⁰ *Seyahatname*, V, s. 159.

²⁰¹ “Cümle vüzerâlar bir alay-ı müzeyyen ile pâdişâh-ı milk-ârâya selâma durdular kim böyle alay-ı müzeyyeni çeşm-i zamân ve dîde-i insân gibi görmemiştir ve temâşasında hayrân olmuştur.” (*Seyahatname*, V, s. 139). Ayrıca bkz. ilerde Merasimler kısmı.

²⁰² Bkz. *Seyahatname*, V, s. 145.

gördüğü avları hakkında resmi kayıt türünden ve oldukça sınırlı bilgiler verip ayrıntıya hiç girmez. Öyle ki, padişahın avlanmasını çoğunlukla iki menzil arasını anlatırken vermiştir²⁰³. En önemli anlatımları bizzat Evliya'nın da içinde olduğu beşinci av bölgesinde geçmiştir. Sınırlı da olsa Evliya'nın av ile ilgili verdiği bilgilerden, bu sefer sırasında padişahın kaç kez ava çıktığını ve hangi bölgelerde avlandığını öğrenebiliyoruz.

IV. Mehmed, ilk olarak İzmit'ten İznik'e giderken Topyeri menziline otağın-
dan gizlice çıkıp dağlara ava gitmiş ve bir orman içinde 3 iri sığın avlamıştır²⁰⁴.

İkinci olarak, ordu İznik sahasındayken padişah İznik gölü çevresinde avlanmıştır²⁰⁵.

Üçüncü olarak, Gönen'den Biga'ya yönelen IV. Mehmed, Gönen çayı üzerinde bulunan Güvercinlik köprüsünü geçtikten sonra Biga yakınlarındaki Dimetoka'ya kadar avlanarak gitmiştir²⁰⁶.

Dördüncü olarak padaşah, Çardak ve Lâpseki'den Boğazhisarları'na kadar avlanarak gitmiştir²⁰⁷.

IV. Mehmed, beşinci olarak Kale-i Cedîd Sultâniye çevresinde avlanmıştır. Padişah, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyısında yapımı devam eden Cedîd Sultâniye kalesine ulaştığında, burada otağ-ı hümâyûnda bir müddet kalmıştır. Bu süre zarfında bir yandan kale inşaatının tamamlanmasını beklerken öte yandan da bu bölgede ava çıkmıştır²⁰⁸. Av sırasında padişah, Bozcaada Muhafızı Mehmed Paşa'da tazi, zağar ve doğan olduğu haberini alır. Bunları getirmesi için Evliya Çelebi, padi-

²⁰³ Ömek olmak üzere bkz. “Menzil-i Güvercin köprüsti: Bir cınaristân dere içre Koca Murâd Hân-ı Evvel binâsı üç göz cisrdir. Andan kalkup yine cânib-i garba, hünkârımız sayd [u] şikâr ederek (---) sâ'atde ...” (*Seyahatname*, V, s. 153).

²⁰⁴ *Seyahatname*, V, s. 141.

²⁰⁵ “Yine mu'tâd-ı kadîmeleri üzre sayd [u] şikâra gidüp İznik gölü etrâfında niçe gûne sayd [u] şikârlar edüp “ (*Seyahatname*, V, s. 142).

²⁰⁶ *Seyahatname*, V, s. 153. Padişahın, Dimetoka menziline iki, üç gün konaklayacağı düşünce - siyle birçok yerden zahire nakledilip burada anbarlanmış olmakla beraber “*oturak*” olmamıştır (BOA, *MAD*, nr. 22052, s. 18, trh. 13 Cemaziyevvel 1070/26 Ocak 1660; BOA, *MAD*, nr. 9846, s. 14).

²⁰⁷ “Bu mahalde (Çardâk) ... hünkârımız başdardaya binmeyüp karadan sayd [u] şikâr ederek Boğazhisârlarına gidüp başdarda-i hümâyûn dahi yanımız sıra berâber deryâdan gitdi”. (*Seyahatname*, V, s. 154).

²⁰⁸ Evliya Çelebi gibi Abdi Paşa ve Na'imâ da kalelerin tamiri sırasında IV. Mehmed'in bu bölgede avlanışına dikkat çekerler: “Şevketlü Hünkârımız hazretleri ol havâlîde bir mikdar sayd ü şikâr ve geşt ü güzâr buyurduklarından ...” (Abdi Paşa, s. 141.); *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1848.

şahın emri ve Çakırcıbaşı Canpoladzade'nin mektubuyla Bozcaadayı gönderilir²⁰⁹. Mehmed Paşa, “emri başüstüne, ferman padişahımdır” diyerek kendinde bulunan 10 tazı, 10 zağar, 7 avcı doğanı ile ada muhafazasında bulunan alaybeylerinden ve zeamet sahiplerinden toplam 20 tazı, 15 taraş, tula, sunar ve arayıcı zağarlar, 5 şahin, zağanos, balaban ve doğanları ulaştırması için Evliya'ya verir²¹⁰.

Ertesi gün Sultâniye kalesine geri dönen Evliya, Bozcaada Muhafızı Mehmed Paşa'nın kendisiyle gönderdiği 66 aded doğan, tazı ve zağarları önce çakırcıbaşıya, onun yönlendirmesiyle de sadrazama ilemiştir. Köprülü'nün “var padişaha teslim eyle” demesiyle de Evliya, tazıları dîbâ, şîb ve zerbâf çullarıyla, zağarları gümüş ve yıldızlı kalay zincirleriyle, şahinleri sırma mebrum üsküfi, cılkı ve kündeleri ve harir eldivenleriyle padişah huzuruna getirir. Her birine dikkatle bakıp gayet memnun kalan IV. Mehmed, Evliya'ya bir hil'at-ı fâhire, 100 adet sikke-i hasene ve doğanları getiren hizmetkârlarına da beşer guruş ihsan eder²¹¹.

Padişah altıncı olarak, Kiledülbahr kalesinin arka kısmında yer alan dağlık alanda ava çıkmıştır²¹².

IV. Mehmed yedinci ve son olarak Gelibolu'dan sonra Edirne'ye kadar olan alanda ava çıkmış olmalıdır. Gelibolu-Edirne arasında padişahın farklı güzergâh takip eden²¹³ Evliya, avla ilgili herhangi bir kayıt düşmemiştir. Gelibolu'ya gelişinde olduğu gibi buradan ayrıldıktan sonra da padişahın hiç bahsetmez. Ancak, Gelibolu-Edirne arası IV. Mehmed'in av bölgesi ve güzergâhı arasındadır. Padişahın bu seferden önce ve sonra da bu bölgede avlandığı²¹⁴ düşünülürse Gelibolu'dan sonra avlanarak Edirne'ye gittiği tahmin edilebilir.

²⁰⁹ “Sa'âdetlü pâdişâh bu kal'ayı itmâm-ı sa'y-ı tâm edüp gâhîce sayd [u] şikâra gider tazı ve zağar ve doğan haberin alup Çakırcıbaşı Cânpoladzâde hakîri fermân-ı pâdişâhîyle Bozcaada Muhâfızı Sührâb Mehmed Paşa'ya gönderdi.” (*Seyahatname*, V, s. 157).

²¹⁰ *Seyahatname*, V, s. 158-159.

²¹¹ *Seyahatname*, V, s. 159. Evliya Çelebi, 1668 Şubat'ında Girid'e giderken, Edirne'de IV. Mehmed ile görüşmüş ve Kırım'dan dönüşünde yanında getirdiği avcı kuşlarını padişaha sunmuştur. Burada geçen konuşmalarda IV. Mehmed, Evliya'yı hatırladığını, sarayda Kaya Sultan'ın yanında onu gördüğünü ve hatta onun kendisine hizmet ettiğini söyler (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VIII, hzr. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 130). Fakat, bu seyahatindeki beşinci av alanında yaşananları, seyyahın padişah için Bozcaada'dan tazı, zağar ve doğan getirip takdim etmesini hatırlamaması ve seyyahın bundan bahsetmemesi ilginçtir. Evliya, bu ifadeleriyle sarayda bir süre kaldığını ima etmek istemiş olmalıdır.

²¹² “...pâdişâh-ı bâ-vakâr dağlara sayd [u] şikâra geçüp gitdi.” (*Seyahatname*, V, s. 161).

²¹³ Bkz. Bu çalışmamız, Farklı Güzergâh Kullanımı kısmı.

²¹⁴ Örneğin 23 Ağustos 1665 tarihinde IV. Mehmed, Edirne-Gelibolu arasında avlanarak Paşacıyırı-Türbeovası-Uzunköprü-Dereköy-Karacabey-Balabancık-Kavak güzergâhını takip etmiştir (Şenol Çelik, “Marmara Denizi ve Çevresi Ulaşım Sistemleri (XIV-XVII. YY)”, *CIEPO XVII* (18-23

9. HASAN PAŞALILAR (CELÂLÎLER)'İN KATLİ

Çalışmamızın başında, Abaza Hasan Paşa'nın isyan süreci ve öldürülmesi sonrasında taraftarlarının cezalandırılması için IV. Mehmed'in tedip seferine çıkışı izah edilmişti. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde, Hasan Paşa'nın isyan edışı ve Halep'te öldürülmesini hiçbir ayrıntıyı atlamaksızın, 9 başlık altında ve yaklaşık 13 sayfa halinde vermiştir²¹⁵. Öyle ki, başlıklar ve anlatım bu siyasi olayın tam bir kronolojisini yansıtmaktadır. İsyanın sebebi, Hasan Paşa üzerine sefer hazırlıkları, Ilgım'da Murtaza Paşa'nın yenilgisi, Hasan Paşa'nın Halep'e çekilmesi, Halep kalesinde iki paşa arasında geçenler, Hasan Paşa ve adamlarına düzenlenen tertip ve sonrası en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır²¹⁶.

Evliya, eserinin birçok yerinde Hasan Paşa'nın sefere gitmediği için âsî olduğunu, sefer sırasında isyan etmesinin düşmana yardım etmek anlamına geldiğini, Allah yolunda cihad etmekten uzaklaşmasının affedilmez bir hata olduğunu belirtir²¹⁷. Ona göre Hasan Paşa, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın zulmünden korktuğu için isyan edip âsî olmuştur²¹⁸. Askerî başarıların Hasan Paşa'yı şımarttığını ve kendi sonunu yine kendisinin hazırladığını düşünen Evliya'ya göre Hasan Paşa, gün geçtikçe sayıları artan askerleriyle şehirlere ve köyler saldırıp yakıp yıkmakta, köylünün mallarını alıp türlü türlü eziyet etmektedir²¹⁹. Ancak Evliya, Hasan Paşa ile taraftarı olan askerleri ayrı değerlendirmeye çalışır. Hasan Paşa konusunda tahkir edici ifadelerden kaçınırken, askerlerinin zulüm ve yağmalarına sık sık vurgu yapar. Onun Hasan Paşa'nın sefere katılmayıp âsî oluşunu askerin isteğine bağlaması da ilginçtir²²⁰.

Eylül 2006, Trabzon)'ye Sunulmuş Bildiri). Padişahların bu bölgedeki avları için bkz. Aynı müellif, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasında Av alanları (Hassa Şikâr-gâhı)", *XIII. Türk Tarihi Kongresi (4-8 Kasım 1999, (Ankara 1999)'ne Sunulan Bildiriler*, III, Ankara 2002, s. 1887-1903.

²¹⁵ *Seyahatname*, V, s. 119-130.

²¹⁶ Evliya Çelebi'nin Celâlî adı altındaki bu tür isyanlara bakışı ve bunlara Seyahatnamesi'nde yer verişleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Vehbi Günay, "Evliya Çelebi'nin gözlemlerine göre Anadolu'da eşkıyalık ve Celâlîler", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, hzr. Nuran Tezcan, Kadir Atlansoy, Gazimağusa 2002, s. 135-153.

²¹⁷ *Seyahatname*, V, s. 119.

²¹⁸ *Seyahatname*, V, s. 124.

²¹⁹ *Seyahatname*, V, s. 121.

²²⁰ Evliya'nın aktardığına göre, askerleri kıtlık sebebiyle zor durumda kalınca Hasan Paşa'yı çok ağır sözlerle canından bezdirmişti. Perişan ve zor durumda kalan paşa, komutanları ve ileri gelenleri toplayıp dert yanarak, yaptığı işleri ve fedakârlıkları anlatmakta, başına toplanan askere ise "sizin sözümlüze Yanova seferine gitmeyip sizin derdinizle sonunda âsî olduğunu" haykırmaktadır (*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 329).

Evliya'ya göre, Hasan Paşa ve kendisine yakın komutanlar, Halep'te Murtaza Paşa'ya sığındıklarında tam bir teslimiyet ve büyük pişmanlık içinde olmuşlardır. Evliya, paşa ve adamlarının Murtaza Paşa'nın huzuruna diz çöküp vardıklarında, ağlamaklı bir şekilde, âsî olup niçin savaştıklarını anlattıklarını, çok pişman olup bütün mal ve askerlerinden ayrılarak geldiklerini, padişahın affedilmesi için paşanın aracı olmasını istediklerini aktarır²²¹.

Evliya Çelebi, Hasan Paşa'nın öldürülmesi sonrasında taraftarları üzerine yapılan ve araştırma konumuz olan seferin özellikle Üsküdar'dan Bursa'ya kadar olan kısmında, Hasan Paşalılar'ın Anadolu vilayetlerinden getirilip katledilmelerine geniş yer verir. Mübalağa ve çeşitli benzetmelerle yapılanları eleştiren ve bu vesileyle insancıl yanını ön plana çıkaran Evliya, eşkiyanın yanı sıra birçok masumun da bu sırada öldürülüp, haksızlığa uğradığı kanısındadır²²². Bunun üzüntüsü içerisinde cellâtlara derin bir öfke duyup kahramanlık hikâyeleri kurgular. Seyyahın düşüncelerini yansıtan en çarpıcı olay Kale-i Sultâniye'de yaşamıştır. IV. Mehmed burada iken, 200 Hasan Paşalı gelmiş ve kaptan paşaya teslim edilip küreğe konulmuştur. Evliya'nın bu durumu aktarırken "hamd-i Hudâ katl olunmadan kaptan paşaya teslîm olup küreğe kondu" şeklinde kaydetmesi²²³, onun insancıl yanını ortaya koymasından önemlidir.

Evliya'nın verdiği bilgilere göre, her sabah Üsküdar sahrasındaki otağ-ı hümayûn önünde, Anadolu vilayetlerinde muhakeme edilip Celâliliği sabit olmuş yüzlerce kişi getirilip, IV. Mehmed'in işaretleriyle acımasız cellâtlar tarafından katledildi. "Bu kadar binâullâhî serâperde önünde dilim dilim" ediliyordu²²⁴. Birçok kez, kellesi uçurulan Celâli'nin kanı, padişahın üzerine sıçradı²²⁵. Üsküdar ovası, öbek öbek insan cesetleriyle dolmuştu. Çimenler kızıla boyandı, insan kanı mezbahanedeki akan koyun kanı gibi sel olup aktığından kötü bir koku çadırları kapladı. Kana başlayan sinekler, daha sonra çadırlarda konaklayanların üzerine konduğunda insanların giysileri ve sarkları kanla nakış nakış olmuştu. Sineklerin saldırısından yemek yenilmez hale gelmişti. Burada bir trajedi yaşandığını aktarma kaygısıyla anlatımı

²²¹ *Seyahatname*, V, s. 123-124.

²²² Naîmâ Mustafa Efendi de, Hasan Paşa'nın idamı ile sonrasında taraftarlarının topluca yakalanıp katledilmelerini eleştirir ve hatta İstanbul'daki deprem ve büyük yangın felaketi ile bunca insanın öldürülmesi arasında bağ kurar (*Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1823). Ayrıca bkz. *Tarih-i Sülâle-i Köprülü*, s. 101.

²²³ *Seyahatname*, V, s. 156.

²²⁴ *Seyahatname*, V, s. 138.

²²⁵ "Otak-ı nüh-tak içinde huzûrunda söylede söylede perrân-ı kelle etdirüp niçe kerre pâdişâhın üzerine kan sıçrayup hûnkârlığı icrâ ederdi." (Göst. yer).

daha da abartan Evliya'ya göre, sinekler öyle çoğalmıştı ki, öğlen vaktinde güneşin ışıkları sinek sürülerinden zemine ulaşamamakta, karanlık çökmekteydi²²⁶.

Seyyaha göre bu içler acısı kötü durum 7 gün devam ettikten sonra cesetler için kuyular kazılıp, her gün 500-600 kişi kuyulara atıldı. Ancak kuyu kazmayla da baş edilemeyip, cesetler Haydarpaşa bahçesi önünden denize döküldü. Bu kez, cesetlerin arabalarla deniz kenarına kadar nakli sorun olduğundan Celâfililer, Kavak iskelesine getirilip burada cellâtlar tarafından öldürülüp denize atıldılar²²⁷.

Kavak iskelesinde yaşananları hazin bir şekilde anlatan Evliya Çelebi, müdahil olduğu sıra dışı bir olayı da aktarır. İskelede Celâfililerin başları vurulurken, içlerinden elleri kelepçeli yiğit bir kişi hemen ayağa kalkıp cellâta tekme ile karşılık verip denize atlar. Ancak diğer cellâtların da müdahalesiyle denizde yakalanıp öldürülür. Yiğit olarak tarif ettiği o kişinin cesedini denizden çıkarıp kenarda defneden Evliya'ya göre, Kavak iskelesinde bu mezar sonraki dönemde de durmaktadır²²⁸.

Benzer bir olay Pendik sahrasında yaşanmıştır. Masum olduğunu haykıran ve cellâta tekme atarak karşılık verip “zalim cellâdı cehenneme yollayan yiğit bir kişi”, padişaha kadar yaklaşmış günahsız olduğunu, vilayetinden durumunun sorulmasını söyleser de öldürülür²²⁹. Bursa’da da katline karar verilen Kara Recep isminde biri cellâtlara direnir padişahın yardım istemiş, ancak o da ölmekten kurtulamamıştır²³⁰.

Evliya Çelebi'ye göre, Üsküdar sahrasında Anadolu’dan gelen Celâfililer’in cezalandırılmaları 20 gün devam etti²³¹. Padişah ve ordu Üsküdar’dan Pendik sahrasına geçmekle birlikte Hasan Paşalılar’ın cezalandırılmaları burada da sürdü. Anadolu vilayetlerinde Celâli diye yakalanıp gönderilenlerden Pendik sahrasında 200 kişi, Gebze menziline (Sivas’dan gelen) 70 kişi, Ağa iskelesinde (Çorum’dan)

²²⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 361.

²²⁷ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 363.

²²⁸ “Ammâ ne cür’etdir kim bu mahalde bir yiğit hemân ayağa kalkup eli duşakda kadanmış iken seçirdüp cellâdın birine bir depme niçe urduysa cellâdın bağırsakları taşra çıkup ayaklarına doluşınca hemân ol yiğit gayrı cellâdlara hücum etdi, ammâ ne çâre el kelepçede bağlı. Hemân fakîr yiğit seçirderek kendüyü deryâya urup gark olurken cellâdlar yetişüp ol yiğidi deryâda katl edüp, hakîr ol yiğidin leşin çıkardup bir kenârda defn etdirdim. Hâlâ kabri Kavak iskelesi kurubunda ma’lumdur.” (*Seyahatname*, V, s. 138).

²²⁹ *Seyahatname*, V, s. 138-139.

²³⁰ *Seyahatname*, V, s. 145.

²³¹ Mehmed Halife de Üsküdar’dan Anadolu’dan getirilen Hasan Paşalılar’ın padişah huzurunda katl olduğuna işaret eder (*Tarih-i Gilmanî*, s. 68).

100 kişi, Topyeri menziline (Adana'dan) 60 kişi, İznik gölü çevresinde 70 kişi, Bursa'da 170 kişi, Ilıbat'ta (müfettiş İsmail Paşa'dan) 300 kişi, Akyeraltı menziline 50 kişi cellâtlar tarafından katledildi²³². Bursa'da da her gün, 40, 50, 100'er kişi öldürüldüğünden²³³ Bursa ovası, Üsküdar sahrası gibi kızıla boyanmış, ovayı sinekler kaplamıştı. Sonunda asesbaşı, cesetleri Nilüfer çayına dökmek zorunda kalmıştır²³⁴.

Evliya'ya göre IV. Mehmed İzmit şehrine girerken ayan kurban kesmek istemişse de padişah koyun kurbanı yerine 50 adet Celâlî'yi katletmeyi tercih etmiştir²³⁵. Yine Topyeri iskelesine varıldığında, Celâlî gelmediğinde padişah avladığı 3 sığın ile suç işleyen iki cellâdı katledip “Hamd-i Hudâ, yine otağım önü kurbânsız olmadı. Bu sığınlar dağî ve yağî ve bâğî Celâlîdir” diyerek av hayvanıyla Hasan Paşalı'lar arasında bağ kumuştur. Aslında bu ve benzer anlatımlar, Evliya'nın cezalandırmada aşırılığa kaçtığını düşündüğü padişahı, üstü kapalı bir eleştirisidir. Nitekim o, Topyeri menzilineyken Adana'dan getirilen 60 Hasan Paşalı'yı ayakları bağlı ve gönülleri yaralı, padişahı da kan dökücü olarak vasıflandırmıştı²³⁶.

10. MERASİMLER (ALAYLAR)-ŞENLİKLER-ZİYAFETLER

Evliya Çelebi, sefer sırasında ordunun genel görünüşünü ve hareketleriyle Sultan IV. Mehmed için düzenlenen şehir girişlerindeki merasimler, Boğazhisarları'ndaki karşılama şenlikleri ve ziyafetler hakkında da çeşitli bilgiler verir.

Evliya'ya göre Üsküdar sahrasında Hasan Paşalılar'ı cezalandırmak için toplanan askerlerin çadırları, Bulgurlu ve Çamlıca dağlarına kadar otluk zemini lale bahçesine çevirmişti. Sahradaki ilk 7 gün 7 gece şenlik havasında geçmiş, yenilip-içilmiş, gece yarlarına kadar ilahiler okunmuştu²³⁷. Üsküdar'dan hareket edildik-

²³² *Seyahatname*, V, s. 138-139, 141-142, 145, 147, 154.

²³³ Nitekim Silahdar Mehmed Ağa da, 9 Zilhicce 1069/28 Ağustos 1959 tarihinde İsmail Paşa'nın Bursa'ya 30 şakî gönderdiğini ve bunların otağı önünde öldürüldüğünü belirtir (*Silahdar Tarihi*, I, s. 168).

²³⁴ *Seyahatname*, V, s. 146.

²³⁵ *Seyahatname*, V, s. 141.

²³⁶ Göst. yer.

²³⁷ “Sahrâ-yı Üsküdar pâdişâh-ı sâhibü'l-mehâmîdin kudüm-i şerîfleri şerefiyle deryâ-misâl cüyüş-i müslimîn ile dağ u râğ u bâğ ve Bulgurlu ve Çamlıca dağlarına varınca kat-ender-kat hayme vü hargâhlar ile cümle zemîn-i çerâğâhları müzeyyen olup nakş-ı bukaemûn lâle-izâr bir sahrâ-yı Üsküdar oldu. Hakkâ ki bu hâl-i şâdumânî üzre yedi gün yedi gece deşt-i Üsküdar'da meks olunup hayme-be-hayme ayş u iştretler olunup nısfu'l-leyde niçe bin bârgâh çetr-i mülemma'larda savt-ı hazinler ile tevhid ve temcîdler tilâvet olunup ibâdetler olunurdu.” (*Seyahatname*, V, s. 137-138).

ten sonra Gekbizkiye (Gebze)'den Heleke'ye kadar yollar dar olduğu için yeniçeri ve cebeci ocağı ordudan bir gün önce gönderilip, burada altı bölük halkına bolca bahşiş dağıtıldı²³⁸. Ağa iskelesindeyken Kaptan Köse Ali Paşa 12 kadirga ve baştarda-ı hümâyûn ile gelmiş, top ve tüfek şenlikleri yapılmıştı. Bastoncıbaşı da kırlangıç-ı şahî ile bir yaylım tüfek şenliğinde bulundu. Ali Paşa ile bostancıbaşı birer hilat ile ödüllendirilirken, bu kez yeniçerilere bahşiş verildi²³⁹.

Evliya'ya göre ordu, Heleke kalesinden Kireç iskelesine doğru giderken ilk alay tertiplenmiştir²⁴⁰. Ancak, bu sefer sırasındaki en önemli alay, Veziriazam Köprülü Mehmed Paşa ve maiyetinin IV. Mehmed'i karşılaması dolayısıyla İzmit'e girişte düzenlediği merasimdir²⁴¹. Evliya'nın, dikkatli bir gözlemci olduğu bu olayda bir kez daha görülür. Kendisinin de içinde olduğu alaya katılan birlikleri, bunların atlarını, mevcutlarını, silahları ve menşelerini, en önemlisi de giysi ve davranışlarını ayrıntılı tasvir eder²⁴².

Evliya'nın aktardığına göre, merasimde önce tamamı 8 bayrak olan atlı Tatar alayı padişahı selâmladı. Sonra biner kişiden oluşan sağ kolda deliler ve sol kolda gönüllüler alayı İzmit ovasını lâle bahçesi gibi doldurdu. Bunlardan sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın yeni kurmuş olduğu biner kişilik ve atlı sağ ve sol alay adıyla bilinen seçkin askerler, ardından bin kişilik atlı ve çatal sarıklı salıcı alayı selâma durdular. Sonra yine Köprülü'nün teşkil ettiği bin kişilik atlı ve tüfekli serdengeçti alayı ve sırasıyla beşyüz kişilik atlı kilârcılar alayı, başları kırmızı keçeli, atlı ve mızraklı beşyüz kişilik çanşigirler alayı, bin kişilik müteferrikalar alayı, içlerinde Evliya Çelebi'nin de olduğu bin kişilik atlı ve silahlı büyük ağalar alayı, üçyüz kişilik kapucubaşılar alayı, hepsi üçyüz kişilik mızraklı ve atlı tuğlar ve yedekleri ile

²³⁸ *Seyahatname*, V, s. 139.

²³⁹ “Kapudan Alî Paşa on iki pâre kadirga ile baştarda-i hümâyûn ile geldikde azîm top u tüfeng şâdumânları edüp bostâncı başı da kırlangıç-ı şahî ile bir yaylım tüfeng şâdumânı edüp kapudan ve bostancıbaşı birer hil'at-i şahî ile beyne'l-akrân ser-firâz-ı mümtâz-ı a'yân oldular...” (*Seyahatname*, V, s. 139).

²⁴⁰ *Seyahatname*, V, s. 139.

²⁴¹ “Der-beyân-ı alay-ı asâkir-i Köprülü Vezîria'zam Mehemmed Paşa” (*Seyahatname*, V, s. 139-141).

²⁴² Atlarla ilgili bir örnek: “Ve cümlesinin atları ve yedekleri ve süvâr oldukları esb-i kârihleri Eflâk ve Boğdan ve Dobruca ve Deliorman ve Sâlihli ve Taşlıca ve Hersekli diyârının yarar be-nâm atlarına süvâr olup cümlesi Tuna gecidi ve Hasanî ve Hüseyinî hûn-âldü kınalı Porça ve Gâzî Mihâli al hinnâlara müstağrak olup her bir esb-i paymâsi hilkatinden çıkup bir gayrı hey'et-i mecmû'a-i acibeye girmiş atları vardı kim ba'zısı kızıl kana müstağrak olmuş ve ba'zısı nakş-ı bukalemûn iri kınalı hussân-ı sâfinâtü'l-ciyâd misilli küheylân atları bahrî hotas ile âbreş-i gül-endâm-misâl olup her atın başlarında ablak cığalar ve gerdenlerinde zil [u] bem ve cığ cığalar ve altışar pâre polâd-ı Nahşivânî yancıklar ve püsküllü harîr sineklikler ile müzeyyen olmuş ve her atın altında yalmanlı harbeler ve göğüslerinde dahi harbeler ile zeyn olmuş ...” (*Seyahatname*, V, s. 140).

emirahur alayı, imam, müezzin, kapucular kethüdası ve telhisci padişahı selamladılar. Daha sonra, sırada sağında ve solunda mataracıları, tüfekçileri, şatırları ile Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa bulunuyordu. Beşyüz kişilik silahlı ve atlı iç ağaları alayı ile çalıcı mehter alayı da son olarak selama durdular²⁴³.

Evliya, bu alay sırasında Köprülü Mehmed Paşa'yı tasvir edip padişah ile karşılaşmasını da verir. Belirttiğine göre Köprülü, ak sakallı ve beyaz sofâ siyah samur kürk kaplı, vakar sahibi, şeyh görümlü, ama kan dökücü, nice yüz bin hanedan söndürmüş, nice yüz bin canı ten kafesinden uçurmuş, Allah indinde âlemi düzeltmeye memur bir sahib-zuhur nurlu kimse idi. O, Sokullu Mehmed Paşa gibi ihtişam ve gösterişle başında Selimî, sırtında samur kabaniçe üzere tırkeş ve çârkab kuşak, ayağında Çerkezî fillar ve şalvar giyip yel gibi süratli atında, altın zincir ve murassa eyerli alaca reisi küheylan at üzerinde Mankala pehlivan gibi binip padişahın gelmesini bekledi. Padişah geldiğinde ise hemen atından inip “piyâde olup apul apul gidüp rikâb-ı pâdişâhîye yüzün sürüp on adım ancak piyâde gitdikde sa‘âdetlü pâdişâh buyurdular kim, ‘Lala, sen ihtiyârsın, atına bin, destûrdur’ dedikde” hemen atına bindi²⁴⁴.

Evliya Çelebi, IV. Mehmed ve maiyetinin İzmit, İznik, Bursa gibi şehir girişlerinde halk tarafından nasıl karşıladığını da anlatır. Ona göre İzmit’te, askerî merasimden sonra, küçüğü-büyüğü, ayarı, eşrafı, esnafı, sanatkârı bütün şehir halkı anayolu sağlı sollu doldurmuştu. Esnaf, ellerinde dîbâ, şîb ve zerbâf halılar serip padişaha kulluklarını göstermiş, halk da nice kurbanlar kesmişti²⁴⁵. İznik’te de benzer görüntüler vardır²⁴⁶. Padişahın Bursa’ya girişi de oldukça ihtişamlı olmuştur. Evliya’nın aktardığına göre “cümle ahâl-i Bursa’nın sığır [u] kibârı ve a’yân [u] eşrâfi istikbâle çıkup şâhrâhların yemîn ü yesârına Benî Âdem bir gün mukaddem kilt-â-kilt olup şehir içre şâhrâh üzre olan dükkânlardan onar guruşa kirâ ile dükkâ[n] dutulmuşdur.” Ertesi gün asker ile bizzât padişah gözükünce, bütün sanat ve meslek sahipleri bir saat mesafede yolun sağını ve solunu, padişah otağına kadar dîbâ, şîb, zerbâf, kâmha, dârây, sereng, kadife, çârkab yastık ve kumaşlarla döşemişlerdi. Geçit töreninde, önce vezirler, beylerbeyileri ve divan erkânı sadrazamın alayı ile iki saatte, ardından sipahi ve yeniçeri askeri de ikişer saat arayla geçmiştir. Son olarak padişah ve beraberindekiler gelir ve bir saatte geçiş tamamlanır. IV. Mehmed, otağına girdiğinde Bursa kalesinden top atışları yapılır²⁴⁷.

²⁴³ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 366-369.

²⁴⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V/1, s. 369-370.

²⁴⁵ *Seyahatname*, V, s. 141.

²⁴⁶ *Seyahatname*, V, s. 142.

²⁴⁷ *Seyahatname*, V, s. 145. Naîmâ da, şehre girişte halkın padişahı şenlikler ve dualar ile karşıladığını vurgular (*Târih-i Na’îmâ*, IV, s. 1835).

Bu sefer sırasında Boğazhisarları'nda yapılan şenlikler ayrı bir yere sahiptir²⁴⁸. Evliya'nın anlatımlarına göre, IV. Mehmed, Kale-i Sultâniye (Çanakkale) yakınlarında otağını kurduğunda, Kilidülbahr'la birlikte iki kaleden karşılıklı toplar atılmış, yer ve gök barut dumanıyla kaplanmış. Kalelerin bütün burçları, kuleleri ve beden dışları küçük alemler, filandır, sancak ve bayraklarla süslenip tüfek ve top atışları eksik olmamıştır. Padişah, kalelerden aynı anda karşılıklı top atışı yapıp güllelerin boğaz ortasında çarpışmasını istediğinde önce boğaz akıntısına bir kayık gönderilmiş, kayık vurulduktan sonra Anadolu hisarından mendil üç kez sallandığında karşılıklı top atışı yapılmıştır. Atış isabet kaydedip taş gülleler boğaz ortasında çarpışıp parçaları etrafa dağılır. Padişah da başta dizdarlar, topçubaşılar ve kethüdalar olmak üzere toplam 24 kişiye hil'atlar giydirip, iki kale neferatına birer Rumî kese bağışlamıştır²⁴⁹.

IV. Mehmed, buradan ayrılıp Cedîd Sultâniye (Kumkale) kalesine giderken de Rumeli ve Anadolu kalelerinden balyemez, şayka ve pranga toplarından 200 adet top atışı yapılır. Deniz yüzeyinde seken gülleler, baştarda-ı hümayûnun sağından ve solundan geçip Kepez burnuna, Piyalepaşa bahçesine ve Kamışlı burnuna kadar gider²⁵⁰.

Kumkale'den karşıya Seddülbahr kalesine geçerken yine karşılama şenlikleri yapıp bütün toplar ateşlenmiştir. Anadolu tarafındaki kaleye yakın otağına geçen padişah, bina emini olan Ahmed Paşa'ya bir samur hilat, topçubaşı, mimar ağa ve diğer yapı ustaları ile kalfalarına 40 adet hil'at-ı fahire giydirir²⁵¹. IV. Mehmed, Seddülbahr kalesine geçtiğinde de Kaptan Ali Paşa, kendisine büyük bir ziyafet sunar²⁵². Son olarak padişah, Kilidülbahr kalesine gelirken 200 adet sektirme top atılıp şenlik düzenlenmiştir²⁵³.

11. YERLEŞİM BİRİMLERİNE AİT ANLATIMLARI

Muhtemelen bir nedim oluşunun etkisiyle her konuya değinen ve araştırma istidadında olan Evliya Çelebi²⁵⁴, seyahati öncesinde ve seyahat başlangıcında Ha-

²⁴⁸ Bu sefer hakkında bilgi veren vekayinamelerde de şenliklere dair Evliya'nın anlatımları kadar ayrıntılı olmasa da bilgiler vardır. Bkz. Abdi Paşa, s. 141; *Silahdar Tarihi*, I, s. 181.

²⁴⁹ *Seyahatname*, V, s. 156. Naîmâ da, karşılıklı atılan topları ve dizdar ile müstahfizları verilen atı - yeleri kaydeder (*Târih-i Na'îmâ*, IV, s. 1848).

²⁵⁰ *Seyahatname*, V, s. 156-157.

²⁵¹ *Seyahatname*, V, s. 157.

²⁵² *Seyahatname*, V, s. 159.

²⁵³ *Seyahatname*, V, s. 160.

²⁵⁴ Halil İnalçık, Evliya'nın çok yönlülüğü ve araştırmacı kişiliği ile nedimliği arasında bağ kurar. Bkz. "Açış konuşması", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, s. 13-17.

san Paşa isyanına ağırlık vermekle birlikte, geçilen yollar, konaklanan ve ziyaret edilen yerler hakkında ayrıntılı bilgileri bizlere aktarır. Bir kent tarihçisinin, bir halk bilimcisinin, bir beşeri coğrafyacısının ve diğer sosyal bilimcilerin ihtiyaç duyduğu bilgileri cömertçe sunar.

Evliya, bu gezisiyle ilgili olarak, Seyahatnamesi'nde daha önce kaydettiği Gebze, İzmit, İznik, Yalova, Bursa gibi şehir ve kasabalar hakkında ayrıntıya girmeyip, “mukaddemâ cild-i evvelde mevsûf bir şehirdir”, “Bâlâda cild-i evveliminin sene 1058 târihinde cümle evsâfiyla tafsîl üzre tahrîr olunmuşdur” ve benzer ifadelerle²⁵⁵ önceki kayıtlara atıfta bulunup bu yerlerin sadece ismini anmakla ya da farklılıkları ve padişahın orada başından geçenleri vermekle yetinir. Ancak ilk kez gördüğü Karakilise kalesi, Bâzârköy, Engürücük kasabası, Gemleyik (Gemlik) kalesi ve şehri, Kite kalesi, Abelyond (Apoloyont) kalesi, Ilıbat (Ulubat) kale ve kasabası, Kırmastı kabası, Mihaliç şehri, Bandırma kasabası, Erdek ve Aydıncık şehri, Manyas gölü, Gönen kasabası, Dimetoka kasabası, Karabiga kalesi, Biga şehri, Çardak kasabası, Lâpseki kasabası, Burgaz kasabası, Boğazhisarları, Bozcaadası kalesi ve varoşu, Maydos kasabası, Gelibolu kalesi ve şehri, Bolayır kasabası, Kavak köyü, Ekşimil kalesi, İpsala kalesi, Enes kalesi, Keşan kalesi ve kasabası, Malkara şehri, Eynecik kasabası, Kırkkavak köyü, Cısr-i Ergene ve kasabasını bizlere tanıtır.

Seyyahımız, ilk kez gördüğü bu şehir, kasaba, köy, kale, göl (Ilıbad ve Manyas gölü gibi), yayla, köprü, ılıca hakkında ise toplayabildiği bütün bilgileri aktarmaya çalışır. Hiçbir yerleşim yerini atlamayıp bir cümle dahi olsa orasıyla ilgili bilgi verir. Bu harap bir köy, çınarlarla kaplı bir gölgelik ya da sıradan bir yer de olabilir.

Evliya Çelebi'nin yerleşmeler hakkındaki anlatımlarını ağırlıklı olarak şu başlıklar altında toplamak ve verdiği bazı önemli bilgileri aktarmak mümkündür:

-Adının Nereden Geldiği

Evliya'ya göre Manyas'ın adı “(Manyas) gölünün ibtidâ tulû'u (---) tarafında İlyâs bunarından tulû' etdiği için 'mâ-i İlyâs'dan ...”²⁵⁶ ve Lâpseki'nin adı da deniz kıyısından uzak bir seki bayır üzerinde “lop” adıyla bilinen incir bahçesinden gelir²⁵⁷. Gelibolu'nun eski adı Feylekos Pırgaz'dır. Süleyman Paşa İpsala kalesini fethettiğinde askerleri Gelibolu üzerine yürürken “gele bol mâla” diye birbirlerini

²⁵⁵ Bkz. Bu çalışmamız, dipnot 130.

²⁵⁶ *Seyahatname*, V, s. 152.

²⁵⁷ “Sebeb-i tesmiyesi oldur kim leb-i deryâdan ba'îd bir seki bayır üzre incirli bir orman var idi. Kavm-i Etrâk incire “lop” derler. Hâlâ yine efvâh-ı nâsda “lop inciri” deyü isti'mâl olunur bir kelâm-ı müte'ârifdir. Ol incirli seki ismiyle müsemmâ olup lop sekiden galat-ı meşhûr Lâpseki derler.” (*Seyahatname*, V, s. 154-155).

savaşa teşvik etmek için bağırdıklarından bu söz yaygınlaşıp Gelibolu'ya dönüşmüştür. Ancak, başka rivayetler de vardır²⁵⁸.

Evliya, Bolayır'ın adını Şehzade Süleyman Paşa'nın burayı fethiyle ilgili oldukça sıra dışı bir hikâyeye dayandırır²⁵⁹. İpsala adı ise, ilk defa Rumeli'de fetih edilip Cuma salâsı verildiğinden “iptidâ salâ”dan bozmadır²⁶⁰. Malkara'nın adının Yunanca'dan geldiğini, Mugalogara yani büyük padişahın gırondosu (ulular ulusu) demek olduğunu, ama yürüklerin Malı kara, halkın da Malkara ve Malgara dendiğini belirtir²⁶¹.

Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin adlandırılmasını farklı yapan ve Gelibolu'ya yakın kaleleri “Kilidü'l-bahrey”, “Anadolu Hisarı” ve “Seddeyn” diye isimlendiren Evliya²⁶², Akdeniz'e açılan boğazdaki kalelerden Anadolu yakasındaki Valide Sultan inşa ettirdiği için “Sultâniyye”, “Kal'a-i Sultâniyye-i Cedîd” ve “Anadolu Sultâniye Kal'ası”; Rumeli yakasındaki de Sultan IV. Mehmed'e izafeten “Hâkanîyye” olarak adlandırır²⁶³. Kilidülbahr kalesi için, Fatih'in önce 2 büyük kule yaptığından ismine “Kal'a-i Burceyn” dendiğini de nakleder²⁶⁴.

Evliya'nın anlatımları, adların nerden geldiği konusunda gayr-i ciddi gibi görünürse de; bu, onun duyduklarını aktarmasından ve bazen de yakıştırmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, yer adlarının menşei konusunda nadiren antik dönemden yararlanması dikkat çekicidir.

-Ne Zaman ve Nasıl Kurulduğu, Osmanlılar Tarafından Fethi

Evliya Çelebi, gezisinde ilk kez gördüğü kaleleri ile yerleşim yerlerinin “bânîsi Konstantin kızı Ralina'nındır”, “bânîsi İznik kal'asının binâ eden ...”, “

²⁵⁸ “Ba'zıları “Kilibol”dan galat derler, ammâ Muhammediyye sâhibi Şehrengîz’inde “Gülü bol”dan galatdır demişler. Ba'zılar sağır kâf ile “Gili bol”, ya'nî çamuru boldan galatdır demişler.” (*Seyahatname*, V, s. 161).

²⁵⁹ “Bu arbedegâhın uruşunda küffâr ile asker-i İslâm ol kadar ceng [ü] cidâl ve harb [u] kıtâl olur kim İslâm askeriyile kefere cünüdu karma karış ve katış olup asker birbirin bilmez olurlar. Hemân Gâzî Mihâl Süleymân Paşa'ya gelüp der kim, “Şehzâdem, asker-i İslâm ile kefere karış katış olup kızıl kana müstağrak olduklarından fark olunmaz oldular” deyince, Süleymân Paşa eydir: “Bire Lala, var şu asker-i İslâm'ı bul, ayır da sonra kal'ayı feth eyle” dedikde hakikatü'l-hâl eyle edüp kal'ayı sene 758 târîhinde feth olup ismini “Bul Ayır kal'ası” korlar. Ba'dehü elsine-i Yörükân-ı Türkân'da galat-ı meşhûr evlâ olmak ile “Bul Ayır”dan galat “Bolayır” kasabası derler.” (*Seyahatname*, V, s. 166).

²⁶⁰ *Seyahatname*, V, s. 167.

²⁶¹ *Seyahatname*, V, s. 169.

²⁶² *Seyahatname*, V, s. 155.

²⁶³ *Seyahatname*, V, s. 157, 159.

²⁶⁴ *Seyahatname*, V, s. 160.

bânîsi Bursa tekûrudur” şeklinde²⁶⁵ kimler tarafından kurulduğu ya da inşa edildiğini belirttikten sonra, Osmanlılar tarafından hangi tarihte ve kim tarafından fethedildiğini verir. Ona göre Karakilise kalesi H. 726 (M. 1325-6)²⁶⁶, Gemlik ve Filedar kaleleri H. 734 (1333-4)²⁶⁷, Kite ve Abelyond kaleleri H. 707 (1307-8)²⁶⁸, İlibat kalesi ile Mihâlic, Erdek, Gönen ve Dimetoka H. 735 (1334-5)²⁶⁹, Karabiga H. 766 (1364-5)²⁷⁰, Gelibolu, İpsala, Enez ve İkşimil kaleleriyle Bolayır H. 758 (1357-8)²⁷¹ ve Malkara H. 762 (1360-1)²⁷² tarihlerinde Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. “Bir kaza doğan satup atile avı kovarken atdan tekerlenüp merhûm” olan Süleyman Paşa’nın vefat tarihini olarak da H. 760 (1358-9) yılını verir²⁷³.

Seyahatnamesi’nde verdiği tarihlere pek güvenilmeyip kronoloji konusunda genelde ihtiyatla yaklaşılan²⁷⁴ Evliya Çelebi’nin, bu seyahatinde şehir ve kaleler için verdiği fetih tarihleri kroniklerle büyük oranda örtüşür. Örneğin Evliya’nın, Karabiga’nın Osmanlılar tarafından fethi için gösterdiği tarih (H. 766), Aşık Paşa-zâde²⁷⁵, Oruç Bey²⁷⁶, Neşri²⁷⁷, Mühyiddin Cemâlî²⁷⁸ ile birçok anonim Tevârih-i Âl-i Osman’da²⁷⁹ tamamen aynıdır. Yine Süleyman Paşa’nın Rumeli’ye geçişi ile

²⁶⁵ *Seyahatname*, V, s. 143-144, 147.

²⁶⁶ *Seyahatname*, V, s. 143.

²⁶⁷ *Seyahatname*, V, s. 144-145,

²⁶⁸ *Seyahatname*, V, s. 147.

²⁶⁹ *Seyahatname*, V, s. 147-148, 151-153,

²⁷⁰ *Seyahatname*, V, s. 153.

²⁷¹ *Seyahatname*, V, s. 161, 167.

²⁷² *Seyahatname*, V, s. 169.

²⁷³ *Seyahatname*, V, s. 167.

²⁷⁴ M. C. Baysun, Aynı madde, s. 403, 409.

²⁷⁵ Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzr. Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara 1985, s. 59; Âli Bey neşri, İstanbul 1332, s. 55-56.

²⁷⁶ Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, hzr. Necdet Öztürk, *Oruç Bey Tarihi*, İstanbul 2007, s. 25.

²⁷⁷ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1987, s. 201.

²⁷⁸ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, *Muhyiddin Cemâlî’nin Tevârih-i Âl-i Osmanı*, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1990, s. 20.

²⁷⁹ Ali Birbiçer, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1988, s. 26; Mustafa Karazeybek, *Târîh-i Âl-i Osman*, İstanbul Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994, s. 47-48; Hasan Ayhan, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin), Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2003, s. 11; Cihan Çimen, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2006, s. 25; Şamil Çan, *XVI. Yüzyıla Ait Anonim Bir Tevârih-i Âl-i Osman (Gramer İncelemesi-Metin-Dizin)*, Kütahya 2006, s. 66; Alper İğci, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları

Gelibolu'nun fethi tarihi de birkaçı dışında büyük oranda benzerlik gösterir²⁸⁰. Ancak Süleyman Paşa'nın av sırasında attan düşüp vefat edişiyile ilgili verdiği H. 760 tarihi, vekayinamelerden bir yıl farklıdır²⁸¹. Enez ve İpsala'nın fethi tarihi ise bir-iki yıl oynar²⁸². Diğer kaleler konusunda ise kroniklerde pek tarih verilmediği için karşılaştırma imkânı yoktur.

Evliya'nın bu gezisindeki sahanın, Osmanlı Devleti'nin kurulup geliştiği ve Rumeli'ye geçildiği yerler olduğu ve bu süreçle ilgili muasır yerli kaynakların bulunmadığı gibi mevcut ilk dönem Osmanlı kroniklerinin de fetihler konusunda ya hiç tarih vermediği²⁸³ ya da farklı tarihler verdiği dikkate alınırca, tarihlerdeki eksikliği ya da yanlışlığı tamamen Evliya'ya yüklemek insafli bir yaklaşım olmaz.

- Topografik Özellikleri

Evliya Çelebi, kaleler ile şehir ve kasabaların kurulduğu yerler konusunda önemli ve oldukça doğru bilgiler verir. Söz konusu yerleşimleri, gözümüzde canlandırırcaasına resmeder. Bugün, bu yerlerin bir kısmının ortada olmadığı, diğer

Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2011, s. 11; Nihat Azamat, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1992, s. 25.

²⁸⁰ Evliya Çelebi'nin verdiği H. 758 tarihi şu eserlerle aynıdır: Âşık Paşa-zâde, Âli Bey neşri, s. 49; Oruç Bey, s. 20; Neşri, I, s. 177; *Muhyiddin Cemâli'nin Tevârih-i Âl-i Osmanı*, s. 14; Ahmet Akgün, , *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1988, s. 8; A. Birbiçer, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 18; M. Karazeybek, *Târîh-i Âl-i Osman*, s. 36-37; A. İğci, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 9; Mühcecimbaşu Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel*, yay. Ahmet Ağırakça, *Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, İstanbul 1995, s. 177; N. Azamat, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 18-19. Ancak, Karamanî Mehmed Paşa, H. 751 gibi oldukça farklı bir tarih verir (*Tevârihü's-Selâtin-i Osmaniye*, çevr. İ. Hakkı Konyalı, İstanbul 1949, s. 345).

²⁸¹ Neşri'de Evliya'nın gösterdiği tarih kayıtlı (I, s. 187) iken, Âşık Paşa-zâde (neşr Atsız, s. 55) H. 785 yılını; Oruç Bey (s. 21) ve Muhyiddin Cemâli (s. 14) ile bir kısım anonim Tevârih-i Âl-i Osman (A. Birbiçer, s. 19; M. Karazeybek, s. 37; A. İğci, s. 10; N. Azamat, s. 19) ise H. 759 yılını gösterir. Rûhî Tarihi (yay. Yaşar Yücel, H. Erdoğan Cengiz, *Belgeler*, XIV/18, Ankara 1992, s. 386) ile *Camiü'd-Düvel* (s. 100) ve C. Çimen, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da (s. 19;) H. 761 yılı verilmiştir. Çok farklı bir tarih olarak Karamanî Mehmed Paşa (s. 346) H. 755, Şükrullah (*Behcetü't-tevârih*, çevr. Ç. N. Atsız, İstanbul 1949, s. 54) ise H. 751'i kaydetmiştir.

²⁸² Örneğin Oruç Bey (s. 24) H. 763; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (A. Birbiçer, s. 26) H. 760; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (N. Azamat, s. 18-19) H. 761 yılını verir.

²⁸³ Örneğin Ahmedî (*Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, dzn. Ç. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I, İstanbul 1949, s. 11-13), Enverî (*Fatih Devri Kaynaklarından Düstürnâme-i Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299-1466*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 2003, s. 23, 26-27), Hadîdî (Tevârih-i Âl-i Osman, 1299-1523, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 75-89) ve İbn-i Kemal (*Tevârih-i Âl-i Osman*, II, hzr. Şerefettin Turan, Ankara 1083, s. 126-141)'de olaylar verilse de tarih gösterilmemiştir.

bir kısmının da büyüyüp geliştiği ve ilk kurulduğu yerden eser kalmadığı düşünülürse, Evliya'nın ifadeleri, şehirlerin fizikî gelişimlerini tayin etmede vazgeçilmez veriler olarak karşımıza çıkar.

Evliya'ya göre Bâzârköy, geniş ve düz bir yerde; Engürücük kasabası ise Bursa yolu üzerinde bayırlı iniş ve yokuşlu dere ve tepeli, bayırlar üzerinde kat kat biri biri üzere dar yerde kurulmuştur²⁸⁴. Mihaliç ise deniz kıyısından uzakta, Kirmastı nehrinin oluşturduğu boğazın sonundaki yüksekçe düz vadide, evleri kible yönüne bakar bir şekilde, kalesiz ve süslü bir kasabadır²⁸⁵. Biga şehri de "bir alçak dağ eteğinde bir vâsi' öz içinde bâğlı ve bâğçeli ma'mûr u müzeyyen kasabadır."²⁸⁶ Evliya Kale-i Sultâniye (Çanakkale) varoşu için, "Kal'anın cânib-i garbına ve şimâline meyyâl karîbce bir düz vâsi' sahrâda bâğlı ve bâğçeli gâyet ma'mûr kiremit örtülü tahtânî ve fevkânî iki bin aded evlerdir kim birbirlerinden vâsi'dir. Yolları zîk değildir. Pâk şâhrâhları var." der²⁸⁷.

Gelibolu'yu kalenin güneyinde kurulu gösteren seyyah, şehrin batısında ve kuzeyinde düz ve geniş güllü gülistanlı, bâğlı ve bostanlı vadi bulunup doğu tarafı Rum (Marmara) denizi diye tarif eder. Ancak ona göre büyük yapılarının çoğu ve eserleri, hayrat ve hasenatları kalenin batı tarafına düşmüştür ki, bütün imaretler varoşundadır²⁸⁸. Malkara şehri için de "Bu şehrin zemîni bir kûh-ı pest dâmeninde bayırlı ve çayırılı ve bâğ u bâğçeli yere vâki' olup cümle hânedânlarının yüzü cânib-i şarka ve kibleye nâzırdır." der²⁸⁹.

-Kalelerin Fizikî Özellikleri ve Sefer Sırasındaki Durumları

Bu gezinin önemli duraklarından birisi Boğazhisarları'dır. Evliya Çelebi, Çanakkale Boğazı'nda bulunan Kale-i Sultâniye ve diğer boğaz kaleleri hakkında önemli bilgiler aktarır. Ona göre etrafı 1.000 adım olup deniz kıyısında kumsallı alçak bir yerde bulunan Kilidü'lbahreyn yani Anadolu Hisarı (Kale-i Sultâniye, Çanakkale)'nin hendeği yoktur. Kuleleri, burçları ve beden dışları çok büyük ve sağlamdır. Kalede Fatih Camii, 70 adet müstahfiz hanesi, cebehane mahzenleri ve buğday ambarı dışında yapı bulunmamaktadır. Seyyah, yeryüzünde benzeri olmadığını iddia ettiği kaledeki toprak hakkında da bilgi verir²⁹⁰.

²⁸⁴ *Seyahatname*, V, s. 143-144.

²⁸⁵ *Seyahatname*, V, s. 148.

²⁸⁶ *Seyahatname*, V, s. 153.

²⁸⁷ *Seyahatname*, V, s. 156.

²⁸⁸ *Seyahatname*, V, s. 161-162.

²⁸⁹ *Seyahatname*, V, s. 169.

²⁹⁰ *Seyahatname*, V, s. 155.

“Leb-i deryâda bir burunlu boğaz ağzında ve bir kumsal yerde” inşa edilmekte olan Kale-i Cedîd Sultâniye ise Evliya Çelebi’nin aktardığına göre dörtgen şeklinde olup kalenin bir burcu nehir kenarında olduğundan gizli su yolları henüz yapılmamıştır. Temelinin büyüklüğü çepeçevre 1.100 adım olan kale, hâlen eksik olup ancak deniz kıyısında büyük tabyalarda iri balyemez topları vardır. Bu kale-den atılan toplar diğer tarafa ulaşamadığından sadrazamın gayretiyle içi taş dolu kadırgalar denize batırılıp, kalenin deniz tarafından kadırgalara kadar bir haftada doldurulup bir burun yapılmıştır²⁹¹. Balyemez toplar üzerine konulup, atıklarında rahatça karşı tarafı vurabilmişlerdir. Padişah, burada bir mendirek yapılmasını da emretmiştir. Kalenin henüz içinde binaları yoktur. Ancak, Evliya hisar içinde bir hünkâr camiinin başlandığı haberini verir²⁹².

Evliya Çelebi, Hâkanîyye-i Rûmeli (Seddülbahr) kalesi için de şu bilgileri verir: “Cümle eyâlet-i Kapudan Paşa zu’amâsı ve erbâb-ı tîmârî ve cebelüleri ve bu kadar mi’mâr ve bennâ ve on bin aded re’âyâ vü berâyâ cem’ olup cidd ü cehd ile inşa etmeğe ihtimâm-ı tâmları olup leb-i deryâda yalçın kaya burun üzre ibtidâ azîm tabyalar binâ edüp ... bu kal’a Akdeniz’e göğüs vermiş yalçın kaya üzre ensesi dağlar üzre, mahallinde binâ olunmuşdur ... İbtidâ derûn-ı hisârda Hünkâr câmi’i esâsın bırakmışlar... ammâ kal’anın kara cânibine bir enli ve amîk handak kazmışlar ... Ve bu taraf dîvârları iki kat kalın dîvârdır kim kırk ayak enli dîvârdır ve dâ’iren-mâdâr cirmi bin üç yüz adımdır ...”²⁹³

Boğazhisâr-ı Rûmeli (Kilidülbahr) için deniz kıyısında dörtgen şekilli rıhtım şeddadî gibi sağlam yapı olduğunu belirten Evliya, devamla “Burc [u] bârûsu gâyet metîn ve müstahkem hisâr-ı üstüvârdır. Ensesinde cânib-i cenûbu dağdır, üzerleri serâpâ bâğdır ve maşrık tarafına nâzır iki kat hadîd cedîd demir kapuları vardır ... bir hünkâr câmi’i ve buğday anbârları ve cebehâneleri vardır.” der²⁹⁴. Boğazdaki kaleler kadar Gelibolu kalesi hakkında verdiği bilgiler de ayrıntılı ve önemlidir²⁹⁵.

²⁹¹ Abdi Paşa ve Naîmâ, kadırgalardan bahsetmeksizin “... deryâ tarafı dahi doldurulmak üzere idi.” diyerek deniz dolgusuna işaret ederler (Abdi Paşa, s. 141; *Târih-i Na’îmâ*, IV, s. 1848).

²⁹² *Seyahatname*, V, s. 157.

²⁹³ *Seyahatname*, V, s. 159.

²⁹⁴ *Seyahatname*, V, s. 160.

²⁹⁵ “Bu kal’a-i Gelibolu bi-emr-i Hayy-i Kadîr Bahr-i Rûm sâhilinin Rûmeli tarafında bir kayalı püšte üzre vâkî’ olmuş şekli-i müseddesden tûlânice seng-i tirâş bir kal’a-i metîn ve müstahkem hâzır-bâş havâlesiz Şeddadî taş binâ bir kal’a-i ra’nâdır kim bir tarafından aslâ havâlesi yoktur. Ve cümle yetmiş aded kulle ve bin iki yüz aded dendân-ı bedendir. Handakı kesme kaya sarp handakdır ...” (*Seyahatname*, V, s. 161).

-Tarihi ve Vakıf Eserleri

Evliya, bu seyahatinde gezdiği yerlerde gördüğü kale, cami, mescit, mektep, medrese, darülhadis, darülkurra, mevlevihane (Gelibolu mevlevihanesi²⁹⁶), türbe ve tekke ile bunların ne zaman kuruldukları, hâlihazırdaki görünüşleri, gelirleri hakkında bilgiler verir. Hiçbir ayrıntıyı atlamayan seyyah, köprüler, çeşmeler, han ve hamamlar, kahvehaneler, bekâr odaları²⁹⁷, limanlar, yel değirmeni, kervansaraylar, tüccar hanları, imaretler, aşevleri²⁹⁸, ve Gelibolu tersanesini de bize tanıtır.

Evliya, manevî hayatın unsurlarından olan türbelerin isimlerini saydığı gibi burada metfun kişiler ve onların kısa biyografilerini verir. “Evsâl-i ziyâretgâh” başlığı altında hemen hemen her şehir ve kasabadaki dinî ve ilmî şahsiyetleri tanıtmaya çalışır. Bu tanıtım bazen “mezâristân içinde kabr-i Ümmî Baba”²⁹⁹ şeklinde kısa olabileceği gibi çok uzun da olabilirdi. Örneğin Gelibolu’da Şeyh Kâtib Selâhaddin oğlu Yazıcızade Şeyh Mehmed Efendi ve Şeyh Ahmed Bîcân ile Şeyh Mehmed Tâgî hakkında verdiği bilgiler bu türden ayrıntılı ve önemlidir³⁰⁰.

Evliya, az sayıda da olsa kale, çeşme ve cami gibi tarihî yapıların kitabelerini Seyahatnamesi’ne taşımıştır. Çanakkale’deki cami ve çeşme kitabeleri³⁰¹, Gelibolu’daki Ahmed Paşa ve Mesîh Paşa camilerinin kible kapıları üzerindeki kitabeler³⁰², Malkara şehrindeki çeşme kitabeleri³⁰³ ile cisr-i Ergene (Uzunköprü) üzerindeki köprü kitabesi³⁰⁴ bunlar arasında sayılabilir.

Bilinen eserlerin dışında dikkatini çeken ancak yaygın olmayan binaları da eserine almıştır. Örneğin Gelibolu’ya geldiğinde, şehrin kuzeyinde ve deniz kayı-

²⁹⁶ “Diyâr-ı Rûm’da nazîri yok bir mevlevîhâne-i zibâdır. Yetmiş seksen aded fukarâ hâneleri ile ârâste ve matbah ve kilâr ve semâ’hâne ile pîrâste olmuş kân-ı Mevlevîyândır. Pişvâ-yı tarik-i Mevlevîyândan şeyhi kârî-i mağz-ı Kur’ân, ya’nî Mesnevîhân Ağazâde Efendi’dir.” (*Seyahatname*, V, s. 163).

²⁹⁷ Örneğin Gelibolu’da 11 adet bekâr odası vardır (*Seyahatname*, V, s. 1639).

²⁹⁸ İpsala’daki aşevi için: “Ve imâret-i dârü’z-ziyâfesi birdir, ammâ vâhidün ke-elfdir. Husûsan eyyâm-ı şitâda bir menzil-i cây-ı menâs-ı râhat-efzâdır kim içine giren âdem hayât-ı câvidân bulur, zîrâ şeb [ü] rûz bay u gedâ-yı pîr ü cûvân u mugân ve gebr ve tersâya birer sini içre birer tas gendüm şurbâsı ve her âdeme birer nân ve her leyde her ocak başına birer şem’-i revgan ve her at başına birer tobra arpa ve her leyle-i cum’ada birer sini yahni ve pilav zerde ile sofrâ-i bî-imtinânı mebzûldür.” (*Seyahatname*, V, s. 167).

²⁹⁹ *Seyahatname*, V, s. 170.

³⁰⁰ *Seyahatname*, V, s. 164-166.

³⁰¹ *Seyahatname*, V, s. 156.

³⁰² *Seyahatname*, V, s. 162.

³⁰³ *Seyahatname*, V, s. 169.

³⁰⁴ *Seyahatname*, V, s. 171.

sında minare gibi yükselen, her gece yanarak gemilere yol gösteren fener dikka-
tin çeker³⁰⁵. Yine çok önemsemiş olacak ki, Maydos ve Bâzâzköy'deki bazı kah-
vehaneler ile evleri de Seyahatnamesi'ne taşımıştır³⁰⁶.

- Meşhur Sebze, Meyve ve Diğerleri

Evliya Çelebi, sefer sırasında uğradığı yerleşim birimlerinin başta yiyecek-
leri³⁰⁷ olmak üzere meşhurlarını derlemiş ve bugün bizler için adeta bir hazine bı-
rakmıştır. Ona göre Bâzârköy'ün âveng üzümü meşhur olup, yüz binlerce âveng
üzümü damlar içinde asılarak saklanmaktaydı. Kış ne kadar şiddetli olursa olsum
üzümler bozulmamakta ve İstanbul'a satılmak üzere gönderilmekteydi³⁰⁸. Biga'nın
da hünnab meyvesi meşhurdur. Kuru hünnab suyu ve dut şerbeti gayet faydalı ol-
duğundan bu şehirde hünâm hastalığı, boğaz ve ağız ağrısı, şişmesi olmazdı³⁰⁹.
Gemlik'in ise narı meşhurdur. Her yıl kiler-i âmire için 100.000 adet nar toplanır,
fiçilarca nar şırası yapılır saraya gönderilirdi. Bunun yanı sıra kışın İstanbul'un nar
ihtiyacının çoğu buradan karşılanırdı³¹⁰.

Evliya'nın aktardığına göre Apolyont (Gölyazı)'un kırmızı üzüm şırası, gö-
lün turna ve sazan balığı, kereviti; Mihaliç'in Deli Reis adlı kavunu, kol kalınlı-
ğındaki semiz yılan balığı; Aydıncık (Edincik)'in has ekmeği, üzüm turşusu, bula-
ması ve şıra köfteri; Erdek'in dokuz tür misket üzümünden yapılan şarabı, kolyoz
balığı; Lapseki'nin karpuzu, üzüm turşusu, bulaması, müsellesi ve şırası; Kale-i
Sultâniye (Çanakkale)'nin üzümü, tatlı şırası, müsellesi, üzüm turşusu, bulaması,
köfteri, pestil ve pekmezi; Bozcaada'nın misket üzümü; Malkara'nın kokulu gö-
meç balı, tereyağı, beyaz yağlı çöreği ve baharlı kabak böreği meşhurdu³¹¹. Ayrıca
Evliya, Malkara'da imal edilen meçiklerin de pek tanındığını belirtir³¹².

³⁰⁵ “Ve şehrin şimalinde leb-i deryâda mîl minâre-vâr bir kulle-i bâlâda her gece fener yanup cümle
gemiler ana bakarlar.” (*Seyahatname*, V, s. 164).

³⁰⁶ “Cümle[den] Hekîm Kadınoğlu Çelebi evi ve Serdâr Ahmed Ağa evi ve Çorbacı hânesi ve Şeyh
hânesi ma'mûr u müzeyyen büyütlardır kim bülbül gülistânlı ve bâğ u bostânlı hânedânlardır ...
Çelebi kahvesi ve Çârdâk kahvesi mecma'ü'l-irfân bir cây-i ârâmghâdır.” (*Seyahatname*, V, s.
143). Maydos kasabası evleri için bkz. *Seyahatname*, V, s. 161.

³⁰⁷ *Seyahatname*'nin tamamında geçen yiyecekler ile mutfak gereçleri taranıp, tahlil edilmiş ve si-
tematik bir dizini yapılmıştır. Bkz. Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnânesi'nde Ye-
mek Kültürü, Yorumlar ve Sistematik Dizin*, İstanbul 2011.

³⁰⁸ *Seyahatname*, V, s. 144.

³⁰⁹ *Seyahatname*, V, s. 154.

³¹⁰ *Seyahatname*, V, s. 144.

³¹¹ *Seyahatname*, V, s. 147-148, 150-151, 153, 155-156, 158, 169.

³¹² “Ve memdûhât-ı musanna'âtından seyyâhân-ı berr u bihâr ellerinde gezdirdikleri âlet-i
silâh ki ana zerdeste ve çeltik ve çelik ve meçik ta'bîr etdikleri nobûtların envâ'in kızılıklıdan

-Suyu ve Havası

Evliya, uğradığı şehir ve kale varoşlarının suyunu ve havasına dikkat etmiş, bunlarla orada yaşayanlar arasında bağ dahi kurmuştur. Ona göre Bâzârköy ve İlibat'ın suyu ve havası biraz ağırdır³¹³. Gemlik'in "Âb [u] havâsı sevâhildir"³¹⁴. Mihalic'in "Âb [u] havâsı şiddet-i hâr üzre olup gâyet yazdır. Anniçün ekseriyyâ halkı sarı benizli olup mahbûb u mahbûbesi azdır."³¹⁵. Kale-i Sultâniye (Çanakkale) varoşunun suyu ve havası gayet tatlı olduğundan mahbub ve mahbubesi yer yer vardır³¹⁶. Hisâr-ı Rûmeli (Kilidülbahr) varoşunun "âb [u] havâsı gâyet latîf olduğundan cümle halkı ten-dürüstdür."³¹⁷. Gelibolu'nun ise "Bahr-i Rûm sâhilinde İslâmbol gibi havâsı gâyet i'tidâl üzredir. Ne kışında ve ne yazında te'sîr vardır"³¹⁸.

-İnsanlar ve İsimleri

Evliya Çelebi insanların giyimleri, genel görünüş ve tavırları, sağlıklı olup olmaması gibi konularda tahlillerde bulunmuş, en yaygın adlarını kaydetmiştir. Tespitleri bazen sıra dışı ve ilginçtir. Evliya'ya göre Bandırma'nın suyu ve havası güzeldir. Mahbup ve mahbubesinin yüz renkleri kızıl olup halkı sağlıklıdır. Cerrah ve doktorlara ihtiyaçları yoktur³¹⁹. Gemlik halkı zevk ehlidir³²⁰. Biga halkı garipleri severler ve hanedan sahibi kişileri vardır. Genellikle çuka ve elvan lekfürî bez kaftan giyerler. Kadınları beyaz car bürünürler. Çarşı ve pazarda bayanları dolaşmaz³²¹.

Kale-i Sultâniye (Çanakkale) varoşunda yaşayan gençler, Cezâyir dayısı tarzı esvap giyer, yiğitleri ve diğer insanları da levend kocamanlardır³²². Hisâr-ı Rûmeli

ve çimşirden ve sindiyân ve yeni dünyâ ve abanos ağaçlarından üstâd-ı kâmiller bu şehirde inşâ edüp şehirden şehire hedâyâ götürürler. Gâyet musanna' meçik olduğundan Malkara meçigi meşhûrdur, lâkin bu meçiklerin sarı ve kırmızı ve başı kalaklı olanlarını ekseriyyâ tâze cüvânlar alup isti'mâl ederler, bir garîb temâşâ meçiklerdir." (Seyahatname, V, s. 169)

³¹³ Seyahatname, V, s. 144, 148

³¹⁴ Seyahatname, V, s. 144.

³¹⁵ Seyahatname, V, s. 148.

³¹⁶ Seyahatname, V, s. 156.

³¹⁷ Seyahatname, V, s. 160.

³¹⁸ Seyahatname, V, s. 164.

³¹⁹ Seyahatname, V, s. 149.

³²⁰ Seyahatname, V, s. 144.

³²¹ "Ahâlisî kavm-i Etrâk'dir ve kavm-i Yörükân'dır, lâkin gâyet salâh-ı hâl ile müte'ârif garîbü'd-diyâr muhibb-i hânedân sâhibi âdemleri var kim ekseriyyâ esbâbları çuka ve elvân lekfürî bez haftân geyerler. Zenâneleri beyâz ızâr bürünürler, ammâ çârsü-yı bâzârda aslâ bir avrat yokdur." (Seyahatname, V, s. 154).

³²² Seyahatname, V, s. 156.

(Kilidülbahr) varoşunun halkı gayet kapalı, çoluk çocuk sahibi, her şeyden vazgeçmişlerdir³²³. Malkara halkı mutlu ve sevinçli kimselerdir³²⁴.

Evliya, Gelibolu hakkında daha ayrıntılı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre Gelibolu'nun bütün halkı sağlıklı, yüzleri nurlu ve hepsi buğday benizlidir. Mahbub ve mahbubelerinin hepsi 20 yaşına kadar ay ve güneş parçası gibidir. Ama edeplidirler. Erkekleri genellikle levendâne çuka bağır yeleği ve başlarında fes üzere dayı sarığı sarıp dolaşırlar. Kadınları genellikle türlü türlü çuka ferâce ve car bürünüp yüzlerine burka koyup edeplince gezerler³²⁵. Gelibolu halkına Ece kavmi derler, Ne Çıtak'dır, ne yörükdür ve ne Etrâk'dır. İlk defa Anadolu'dan Rumeli'ne geçip değişik diller ile karşılaşır karıştıklarından bazı özel kelimeleri vardır³²⁶.

Evliya, bu seyahatinde Gelibolu'da halkın kullandığı en yaygın adları tespit etmiştir. Ona göre buradaki erkeklerin isimleri genellikle Hızır Çelebi, Balı, Veli Çelebi, Eceoğlu, Kocamışoğlu'dur. Kadın ve kızları ise genellikle Çiğden, Meryem, Sevindi, Şahgöl, Hayre, Nisa ve Emine'dir. Kölelerin isimleri Tizgeldi, Canbezâr, Hayırlı, Bereketli, Sücâh, Rıdvan, Sâdik ve cariyelerin isimleri de Bîzâre, Bîçâre, Şekerpâre, Mehpâre, Balkız, Şâdîman'dır³²⁷.

-İlginçlikler, Sıra Dışıklar ve Olağanüstü Tabiat Olayları

Evliya Çelebi, hayatın akışı içinde birçok insanın dikkat etmeyeceği olayları, seyahati sırasında görmüş ve eserine almıştır. Örneğin seyyah, Apolyont (Gölyazı)'da kerevit adında gölden bir böcek çıkarıldığını, gayr-i Müslimler'in bu kerevitleri içki içerken meze olarak yediklerini belirtir³²⁸. Yine Ilıbat nehrinin sabahtan öğleye kadar kaynak yönünün tersine, öğleden sonra yine aşağı aktığını, yörede sözünde durmayanlara "Behey adam, Ilıbat suyu gibi gâh aşağı ve gâh yukarısın" denildi-

³²³ "... halkı gâyetü'l-gâyet mestürü'l-hâl ve sâhib-i ıyâl ve her şey'den fâriğü'l-bâl kimesnelerdir." (Seyahatname, V, s. 160).

³²⁴ Seyahatname, V, s. 169.

³²⁵ "Barısı ahâlisi ten-dürüst olduklarından yüzleri münevver olup cümle buğday enlü âdemlerdir ... Hepsi elbette yigirmi yaşına varınca pençe-i âfitâb-ı mehtâb mahbûb u mahbûbeleri var, ammâ mü'eddeblerdir ... Ekseriyyâ halkı levendâne çuka bağır yeleği ve başlarında fes üzere dayı sarığı sarup gezerler ... Ekseriyyâ hatunları gûnâ-gûn çuka ferrâce ve ızâr bürünüp yüzlerine burka' koyup mü'eddeb gezerler." (Seyahatname, V, s. 163).

³²⁶ "Ahâlisine Ece kavmi derler. Ne Çıtak'dır ve ne Yörük'dür ve ne Etrâk'dır. İbtidâ Anadolu'dan Rûm'a geçüp elsin-e-i muhtelifle ile ihtilât etdiklerinden ba'zı ıstlâh kelâmları vardır. Evvelâ "cömerdim kaldım", ya'nî baka kaldım ve "ebbe", ya'nî ta'accüb etmek ve "keremceli", ya'nî eylik edici ... Ammâ pâk zebân fasîh âdemleri vardır" (Seyahatname, V, s. 164).

³²⁷ Seyahatname, V, s. 164.

³²⁸ Seyahatname, V, s. 147.

ğini³²⁹; Manyas gölünde bir çeşit pamuk kökü gibi kavın yetiştiğini, bu maddenin sudan çıkarıldığında ıslak ıslak tütün gibi yandığını, ancak kuruduğu zaman yanmadığını³³⁰ seyyahımız bize bildirir.

12- COĞRAFÎ UNSURLAR

Evliya, göl, akarsu, dağ, ada gibi coğrafi unsurları atlamaz, İlk kez gördüğü İlibat gölü hakkında önemli bilgiler verir. Gölü besleyen akarsuların kaynak yerleri ve göle döküldükleri noktaları sıralar. Gölde yaşayan kuşların (kaz, ördek, karabatak, martı ve sürhâb) ve tutulan balıkların (turna, sazan balığı) çeşitlerini aktarır³³¹.

Manyas gölü hakkında verdiği bilgiler de İlibat'a benzer. Gölde tutulan balıkları anlatan Evliya, daha sonra kuşların çeşitliliğine ve çokluğuna vurgu yapar. Kış günlerinde burada olan kaz, ördek, angıt, kuğu, karabatak, bozbakkal, sürhâb, yeşilbaş, martı, saka ve başka yüzlerce çeşit kuşun varlığına işaret eden Evliya, her gece kuğu, kaz ve angıt seslerinden ve kanatların şakırtısından Manyas ovasının titrediğini belirtir³³². İpsala kalesini anlatırken bölgeden geçen akarsular hakkındaki bilgileri³³³ tarihi coğrafya açısından önemlidir.

Sonuç olarak diyebilir ki,

Evliya Çelebi'nin IV. Mehmed ile birlikte yaptığı bu tek seyahat olup, Bursa ve Boğazhisarları olmak üzere iki önemli ayağı vardır. Evliya, bu geziyi öldürülen Hasan Paşalılar'ın (Celâlîler'in) etkisi adında geçirmiştir. Hasan Paşa isyanı ve sonrasıyla ilgili verdiği bilgilerin önemli bir kısmı, devrin vekayinamelerinde bulunmayan ayrıntıları içerir. Seyyah, yol boyunca öldürülen Hasan Paşalılar'ın masum olabileceklerine vurgu yapıp bu konuda padişahı eleştirmekten çekinmemiştir.

Evliya, beş kez ordudan ayrıлып padişahın farklı güzergâh takip etmiştir. Yol üzerindeki hemen hemen bütün şehir, kasaba, köy, kale, göl ve akarsuları görmeğe çalışmıştır. Yerleşim birimlerinin adının nerden geldiği, topografik özellikleri,

³²⁹ *Seyahatname*, V, s. 148.

³³⁰ “Bir sır-ı İlahîdir kim bu kâra akıllar çâk âdetullâh eyledir kim su âteşin zıddıdır. Âteş üzre su dökseñ âteş söner, ammâ hikmet-i Hudâ bu Manyas gölünde hâsil olur bir gûne pembe kökü misâl kav biter. Su içinden koparup çakmak taşı üzre koyup çakmak demiriyle ursan bi-emri Hayy-ı Kadîr sudan çıkmış yaş şeyden âteş zâhir olup tütün yakmağa ve her şey'e istîmâl olunur, ammâ mezkûr kavı kurudup çaksañ âteş dutmaz. Meşhûr-ı âfâk bir gûne kavdır” (*Seyahatname*, V, s. 152).

³³¹ *Seyahatname*, V, s. 148.

³³² *Seyahatname*, V, s. 152.

³³³ *Seyahatname*, V, s. 167.

tarihçesi, idari yapısı ve idarecileri, tarihi ve vakıf eserleri, demografik durumu, suyu, havası, insanları, konuştukları dilleri, iktisadî durumu, nelerin meşhur olduğu, coğrafi unsurları ve tabii güzellikleri gibi çok geniş bir yelpazede bilgi aktarmıştır. Şehir ve kalelerin Osmanlılar tarafından fethiyle ilgili verdiği tarihlerin önemli bir kısmı doğrudur. Nüfusa ait verdiği bilgiler ise abartılıdır. Bu kadar cezp edici bir üslupla kaleme alınmış olan seyahatnamedeki bilgi yığınının, diğer çalışmalarda da üzerinde durulduğu gibi bir tenkit ve tetkike tâbi tutularak kullanılması gerekir.

Evliya Çelebi, bu sefer sırasında henüz 17 yaşında bulunan Sultan IV. Mehmed'e ve onun avlarına ait ayrıntıya girmeden bilgiler verir. Osmanlı merkez ve taşra teşkilatıyla ilgili konuları da Seyahatnamesi'ne taşımıştır.

Evliya'nın, bu seyahatinde uğradığı menzillere, şehir, kasaba ve kalelerin genel özelliklerine, katledilen Celâlfiler'e, şehir girişlerinde ve boğaz kalelerinde düzenlenen merasimlere dair ayrıntılı verdiği bilgiler, çoğunlukla kendi gözlemleridir. Ancak yerleşim birimleriyle kalelerin adlarının nereden geldiği, kuruluşu ve Osmanlılar tarafından fethini aktarırken çeşitli kaynaklardan yararlanıp nakillerde bulunmuştur. Fakat kullandığını ima ettiği kaynakların çok azının ismini verir.

Seyyah, 6 ay gibi bir süreyi içeren bu gezisiyle ilgili sadece 2 tarih (başlangıç ve bitişi) vermiş olup onlar da dönemin kronikleriyle örtüşmez. Güzergâh konusunda da farklılıklar vardır. Ancak, vekayinamede yer almayan merasimler, şenlikler, Boğazhisarları'nın durumu ve burada yaşananlar gibi birçok olay Seyahatname'de yer alır.

Evliya'nın özellikle ve isteyerek şehirleri, köyleri, kaleleri, buralardaki yapıları ve harabeleri seyrettiği, "temâşâ" etmekten hoşlandığı, gördüklerini de maiyetinde olduğu kişiler ile dost meclislerindekiyle anlattığı anlaşılmaktadır.

Bu geziye ait anlatımlarında geçmiş ile hâlihazır arasında sık sık bağ kuran Evliya Çelebi, aktardıkları unutulmasın diye olsa gerek zaman zaman mübalağaya kaçtığı, aklın almayacağı garip olaylara da yer verdiği olmuştur. O, anlatımları sırasında bazen olayı sorgulayan ve doğruluğu-yanlışlığı konusunda fikir yürüten bir bilirkişidir. Sık sık bahsettiği konudaki meşhurları sıralayarak karşılaştırmalar yapar. Bu benzetmeler, aynı zamanda kendisinin bilgi birikimini de gösterip okuyucuları etkileyeceğinden, buna özellikle önem verir. Aslında Evliya Çelebi'nin birçok alanda bilgi birikiminin olduğunu, Seyahatnamesi'nde işlediği konulara oldukça hâkim bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Tablo 1: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Sultan IV. Mehmed ve Evliya Çelebi'nin Sefer/Seyahat Güzergâhı

Vrk. Nr *	Sayfa Nr**	Güzergâh			Açıklama
		Birlikte Gidiş Güzergâhı	Evliya'nın Güzergâhı	Sultan IV. Mehmed'in Güzergâhı	
80a-b	137	Üsküdar			Receb 1069/Nisan 1659, 20 gün oturak
80b	138-9	Pendik sahrâsı			"7 sâ'atde"
80b-81a	139	Gekbizkiye (Gebze) kasabası			"5 sâ'atde"
81a	139	Ağa iskelesi			"5 sâ'atde"
81a	139	Heleke kalesi			"3 sâ'atde"
81a	139	Kireç iskelesi			
82a	141	İzningit (İzmit) şehri			"Üç gün tekâ'üd" "İzmit halicin dolaşarak 5 sâ'at gidüp"
82b	141-2	Topyeri			Kuzey yönüne gidip
82b	142	... menzili			"4 sâ'atde"
82b	142	Kazıklı Beli			
82b-83b	142-3	Çin kalesi (İzmit)			"Üç gün meks"
83b	143		Kirazlı köyü***	Yenişehir***	Padişah avlanarak Yenişehir üzerinden Bursa'ya giderken Evliya, batı yönünde 12 köy geçip Kirazlı köyüne varır.
83b	143		Hersek (Altınova) kasabası		Güney yönünde, 3 saat sonra Yalova kasabası yanından geçip yine güney yönünde 6 saatte
83b	143		Karakilise kalesi (Çiftlikköy)		Doğu yönüne (...) saatte
83b	143-4		Bâzârköy (Orhangazi) kasabası		Güney yönüne (...) saatte
83b-84a	144		Engürücük kasabası***		Güney yönüne (...) saatte
84a	144-5		Gemleyik (Gemlik) kasabası		Güney yönüne (...) saatte Filedar dağına aşip
84b	145		Filedar kalesi (Gündoğdu köyü)		Güney yönüne
84b-85b	145-6		Bursa	Bursa	70 gün oturak
85b	147	Çekirge sahrâsı			
85b	147	Kite kalesi (Ürnlü köyü)			Batı yönüne
85b	147	Apelyond kalesi (Gölyazı)			Batı yönüne
85b	147	Karaağaç (Eskikaraağaç) köyü			
85b-86a	147-8	İlibat (Ulubat) kalesi ve kasabası			Güney yönüne
86a	148		Susığırlığı (Susurluk) köyü ***		"Câ nib-i şarka meyyl 2 günde"
86a	148		Kırmastı (Mustafakemalpaşa) kasabası		
86a	148		İlibat şehri***		Kuzey yönüne
86a	148		Bolca ağaç***		
86a-b	148		Mihalic şehri		Batı yönüne
86b	149		Bandırma		
87a-b	149-150		Erdek kasabası		Kayıklarla karşı yakaya 5 mil
87b-88b	150-2		Aydıncık (Edincik) şehri		"... gerü dönüp 9 sâ'atde cânib-i şarka gidüp ..."
88b	152		Örenci köyü		"... yine cânib-i şarka 7 sâ'atde"
88b	152		Sarıcabey		"... gerü cânib-i garba"

			(Eskisarıbey?) köyü		Boğazhisar yoluna döndük"
88b	152	Manyas gölü sahrası			Batı yönüne (...) saatte
88b	152-3	Gönen kasabası			Batı yönüne (...) saatte
89a	153	Güvercinlik köprüsü			(...) saatte
89a	153	Dimetoka (Gümüşçay) kasabası			Batı yönüne
89a-b	153-4	Karabiga kalesi ve şehri			Batı yönüne
89b	154	Çavuş köyü			Batı yönüne
89b	154	Çınarlidere menzili			Batı yönüne
89b	154	Akyer Altı menzili			6 saatte
89b	154	Çardak kasabası			Güney yönüne (...) saatte
90a	154-5	Lapseki kasabası			Deniz kıyısını takip ederek güney yönüne
90a	155	Burgaz (Umurbey) kasabası			
90a	155	Karacaören köyü			
90a-91a	155-7	Kilidü'l-bahreyn, Anadolu Hisarı (Kale-i Sultâniye, Çanakkale) kalesi ve varoşu***			Güney yönüne (...) saatte
91a-b	157	Sultâniye Kalesi, Kale-i Sultâniye-i Cedid kalesi (Kumkale) ***			
91b-92b	157-9		Bozcaada		
92b-93a	159		Sultâniye Kalesi, Kale-i Sultâniye-i Cedid (Kumkale)		
93a-b	159		Kale-i Hâkaniyye (Seddülbahr)***	Kale-i Hâkaniyye (Seddülbahr)***	
93b-94a	160-1		Kilidü'l-bahreyn kalesi (Kilidülbahr). Rumeli Hisarı varoşu***	Kilidü'l-bahreyn kalesi (Kilidülbahr). Rumeli Hisarı varoşu***	Kuzey yönüne
94a	161		Maydos (Eceabad) kasabası		"Semt-i yıldıza gidüp" (kuzey yönüne)
94a	161		Kovanlı köyü		
94a	161-166		Gelibolu***	Gelibolu***	Ayrı zamanlarda geliyorlar
97a-b	166-7		Bolayır kasabası		"Andan yine cânib-i garba (...) sâ'atde gidüp ..."
97b	167		Kavak köyü		
97b	167		Ekşimil kalesi		Doğu yönünde (...) saatte
97b-98a	167-8		İpsala		Doğu yönüne (...) saatte
98a	168		Enez		Batıya yönüne (...) saatte
98a-b	168-9		Keşan kalesi ve şehri		Doğu yönüne (...) saatte
98b-99a	169-170		Mugalkara (Malkara) kalesi ve şehri		Kuzeye 7 saat gidip
99a-b	170		Ey necik (İnecik) kasabası		"Andan cânib-i garba gidüp şehr-i Edirne'ye azimet olundu."
99b	170		Kırkkavak köyü		Kuzey yönüne
99b	170		Sarıyar köyü		Kuzey yönüne
99b-100a	170-1		Cisr-i Ergene (Uzunköprü) kasabası		Doğu yönüne (...) saatte
100a	171		Eğrikaleli Burgaz		Kuzey yönüne
100a	171		Torba ovası		
100a	171		Edirne	Edirne ***	8 Safer 1069/25 Ekim 1659

* Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Kısmı, nr. 307.

** Evliya Çelebi, *Seyahatname*, V, hzr. Y. Dağlı, S. A. Kahraman, İ. Sezgin, İstanbul 2001.

*** Bkz. Bu çalışmamız, "Farklı Güzergâh Kullanımı" kısmı.

Tablo 2: Vekayinâmelere Göre Sefer/Seyahat Güzergâhındaki Menziller ile Varış/Ayrılış Tarihleri

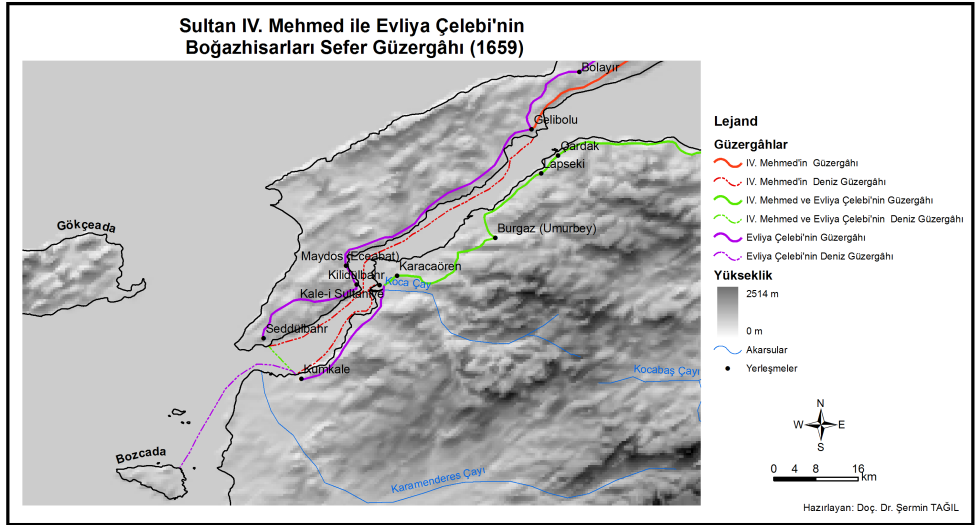
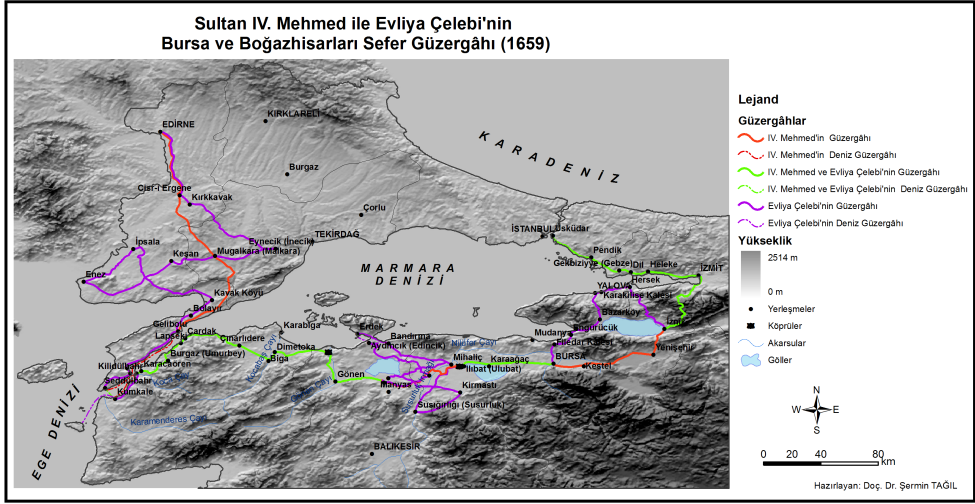
Kaynaklar	Tarih	Menziller	Açıklama
2	3 Şaban 1069/26 Nisan 1659, Cumartesi	Üsküdar	Padişah Üsküdar'a göç ediyor
1, 4, 5	4 Ramazan 1069/26 Mayıs 1659, Pazartesi	Bâbüssa'âde önü	Kanûn-ı kadîm üzere tûğ-ı hümâyûn çıkarılıyor
1, 4, 5	7 Ramazan/29 Mayıs, Perşembe	Üsküdar	Otağ-ı hümâyân Üsküdar sahrasına kuruluyor
2, 3	Ramazan/Mayıs-Haziran	Üsküdar	Sadrazam göç ediyor
4, 5	18 Ramazan/9 Haziran, Pazartesi	Üsküdar	Sadrazam Üsküdar'a geçiyor
2	1 Şevvâl/22 Haziran, Pazar	Üsküdar	Bursa'ya hareket
3	4 Şevvâl/25 Haziran, Çarşamba	Üsküdar	Bursa'ya hareket
6	10 Şevvâl/1 Temmuz, Salı	Üsküdar	Bursa'ya hareket
1, 4, 5	8 Şevval /29 Haziran, Cumartesi		Valide Sultan hareket ediyor
1, 4, 5	9 Şevval /30 Haziran, Pazar		Yeniçeri ağası hareket ediyor
1, 4, 5	10 Şevval/1 Temmuz, Pazartesi	Maltepe	Sultan IV. Mehmed hareket ediyor
1, 4, 5	11 Şevval/2 Temmuz, Salı	Tuzla	
1, 4, 5	12 Şevval/3 Temmuz, Çarşamba	İnc-Hacı	
1, 4, 5	13 Şevval/4 Temmuz, Perşembe	Çınarlı-çayırı	
1, 4, 5	14 Şevval/5 Temmuz, Cuma	İznikmid	
1, 4, 5	15-19 Şevval/6-10 Temmuz, Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Salı, Çarşamba	İznikmid	Oturak (5 gün)
1, 4, 5	20 Şevval/11 Temmuz, Perşembe	Taraklı-beli	
1, 4, 5	21 Şevval/12 Temmuz, Cuma	Dikilitaş	
1, 4, 5	22 Şevval/13 Temmuz, Cumartesi	İznik	
1, 4, 5	23 Şevval/14 Temmuz, Pazar	Yenişehir	
1, 4, 5	24-25 Şevval/15-16 Temmuz, Pazartesi, Salı	Yenişehir	Oturak (2 gün)
1, 4, 5	26 Şevval/17 Temmuz, Çarşamba	Kestel	
1, 4, 5	27 Şevval/18 Temmuz, Perşembe	Kestel	Oturak (1 gün)
1, 2, 4, 5	28 Şevval/19 Temmuz, Cuma	Bursa	Bursa'ya giriş
1, 4, 5	2 Zilkade/22 Temmuz, Salı	Bursa	Sultan IV. Mehmed Bursa'ya giriyor
1, 3, 5	4 Zilkade/24 Temmuz, Perşembe	Bursa	İstanbul Kaim-makamı İsmail Paşa, Bursa'ya davet ediliyor
1, 4, 5	6 Zilkade/26 Temmuz, Cumartesi	Bursa	Padişah, ecdadının ve bazı süleha-i kiram türbelerini ziyaret edip fakirlere sadaka dağıtıyor
1, 5	20 Zilkade/9 Ağustos, Cumartesi	Keşiş dağı	Keşiş dağına çıkılıyor
1, 4, 5	23 Zilkade/12 Ağustos, Salı	Bursa	Otağ-ı hümâyûnda divan kurulup, Bursa'ya davet olunun Vezir İsmail Paşa, Anadolu, Karaman, Adana ve Maraş eyaletlerini teftişe memur ediliyor
2	2 Muharrem 1070/19 Eylül 1659, Salı	Çardak	Oturak (2 gün)
1, 4, 5	10 Muharrem 1070/27 Eylül 1659, Cumartesi	Bursa	70. gün 10 Muharrem'de Bursa'dan hareket edilip, menzil be-menzil Çardak'a gidiliyor

1, 4, 5	?	Çardak	
3	20 Muharrem 1070/7 Ekim 1659, Salı	Çardak	
3	22 Muharrem 1070/9 Ekim 1659, Perşembe	Gelibolu	
1, 4, 5	?	Gelibolu	
1, 4, 5	?	Çardak	
1, 4, 5	?	Boğazhisarlar'ı	
1, 4, 5	?	Çardak	
1, 4, 5	?	Gelibolu	
2, 3	Evasıt-ı Safer 1070/28 Ekim-6 Kasım 1659	Edirne	Sultan IV. Mehmed Edirne'ye girişiyor
1, 4, 5	20 Safer 1070/6 Kasım 1659	Edirne	Sultan IV. Mehmed Edirne'ye girişiyor

Kaynaklar:

1. Abdi Paşa, s. 137-141.
2. *Tarih-i Gilmanî*, s. 68-70.
3. *İsâ-zâde Târîhi*, s. 57-60.
4. *Târîh-i Na'îmâ*, IV, s. 1834-1836, 1848.
5. *Silahdar Târîhi*, I, s. 164-166, 181.
6. *Tarih-i Nihâdî*, s. 46.

Harita 1.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları ve Kaynak Eserleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Maliyeden Müdevver Defterler*. Numara 4525, 4536, 4880, 7326, 22052.
- Abdurrahman Abdi Paşa. (2008). *Vekâyi'nâme*. Hazırlayan F. Ç. Derin. İstanbul.
- Ahmedî. (1949). *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, Yayınlayan Ç. N. Atsız. İstanbul.
- Âşık Paşa-zâde. (1985). *Tevârih-i Âl-i Osman*. Hazırlayan Atsız. Ankara.
- Ayn-ı Ali Efendi. (1979). *Kavânin-i Al-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. Hazırlayan M. T. Gökbilgin. İstanbul.
- Enverî. (2003). *Düstûrnâme-i Enverî*. Hazırlayan N. Öztürk, İstanbul.
- Fındıklılı Mehmed Ağa. (1928). *Silahdar Tarihi*, I. İstanbul.
- Hadîdî. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman*, Hazırlayan N. Öztürk, İstanbul.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhîsü'l-beyân fî Kavânin-i Âl-i Osmân*. Hazırlayan S. İlgürel. Ankara.
- İsa-zade. (1996). *İsâ-zâde Târîhi*. Hazırlayan Ziya Yılmaz. İstanbul.
- Karamanî Mehmed Paşa. (1949). *Tevârihü's-Selâtin-i Osmaniye*. Çeviren İ. H. Konyalı. İstanbul.
- Mehmed Neşrî. (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I. Yayınlayan F. R. Unat ve M. A. Köymen. Ankara.
- Müheccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (1995). *Camiü'd-Düvel*. Yayınlayan A. Ağırakça. İstanbul.
- Naîmî Mustafa Efendi. (2007). *Târih-i Na'imâ*, IV. Ankara.
- Oruç Bey. (2007). *Tevârih-i Âl-i Osman*. Hazırlayan N. Öztürk, İstanbul.
- Şükrüllah. (1949). *Behcetü'î-tevârih*. Çeviren Ç. N. Atsız. İstanbul.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Açık, T. (2012). Evliya Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*. Hazırlayan H. Karateke, N. Tezcan. İstanbul.
- Akgün, A. (1988). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Akkaya, Z. (1957). *Vecihi, Devri ve Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Ankara.

- Ayhan, H. (2003). *Tevârih-i Âl-i Osman, (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Aynur, H. (2012). Seyahatname’de Türkçe Edebî ve Biyografik Eserler. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*. Hazırlayan H. Karateke, N. Tezcan. İstanbul.
- Azamat, N. (1992). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul.
- Baysun, M. C. (1977). Evliya Çelebi maddesi. IV, 400-412.
- Birbiçer, A. (1988). *Tevârih-i Âl-i Osman*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul
- Boyras, A. (2002). *Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa Devrinde (1069-1080) Vukuatı Tarihi, Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Çan, Ş. (2006). *XVI. Yüzyıla Ait Anonim Bir Tevârih-i Âl-i Osman (Gramer İncelemesi-Metin-Dizin)*. Kütahya.
- Çimen, C. (2006). *Tevârih-i Âl-i Osman*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul
- Danışmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III. İstanbul.
- Dankoff R. (2012). Heavenly Books in the Seyahatname. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*. Hazırlayan H. Karateke, N. Tezcan. İstanbul.
- Emecen, M. F. (2012). Seyyah ve Belge. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*. Hazırlayan H. Karateke, N. Tezcan. İstanbul.
- Eren B .(1060). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul.
- Evliya Çelebi. (2001). *Seyahatname*, V. Hazırlayan Y. Dağlı, S. A. Kahraman, İ. Sezgin. İstanbul.
- Finkel, F. (2009). Evliyâ Çelebi’nin Toynak İzinde: Yazıdan Yola, Parşömeden Patikaya. *Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*. Hazırlayan N. Tezcan. İstanbul.
- Gökçek, M. F. (2006). *Behçeti Seyyid İbrahim Efendi, Tarih-i Sülâle-i Köprülü, Transkripsiyon ve Tahlil*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Günay, V. (2002). Evliya Çelebi’nin Gözlemlerine Göre Anadolu’da Eşkıyalık ve Celâliler. *Evliya Çelebi ve Seyahatname*. Hazırlayan N. Tezcan ve K. Atlansoy. Gazimağusa.
- Hüseyin, H. (1990)., *Muhyiddin Cemâli’nin Tevârih-i Âl-i Osmanı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul

- İğci, A. (2011). *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul
- İlgürel, M. (1988). Abaza Hasan maddesi. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. I, 10-11.
- İlgürel, M. (2002). Köprülü Mehmed Paşa maddesi. *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXVI, 257-260.
- İnalçık, H. (2009). Açış Konuşması. *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*. Hazırlayan N. Tezcan. İstanbul.
- İz, F. (1979). Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi. *Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, sayı 7, 61-79.
- Kahraman, S. A. (2009). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yazılış Macerası. *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*. Hazırlayan N. Tezcan. İstanbul.
- Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul.
- Karazeybek, M. (1994). *Tevârih-i Âl-i Osman*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- MacKay, H. (2009). Evliya Çelebi'nin Seyahat Anlatımlarında Gerçek ve Fanteziyi Ayırmak: Sekizinci Ciltten Bazı Örnekler. *Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*. Hazırlayan N. Tezcan. İstanbul.
- Oral, E. (2000). *Mehmed Halife, Tarih-i Gülmanî*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi: İstanbul
- Özkasap, H. N. (2004). *Tarih-i Nihâdî (152b-233a) Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- Sarıcaoğlu, F. (2012). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kaynakları: Türkçe Tarihler. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*. Hazırlayan H. Karateke, N. Tezcan. İstanbul.
- Tezcan, N. (2012). Kurmaca'nın Gücü: Alıntı mı, Yanılgı mı, Kurmaca mı?. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*. Hazırlayan H. Karateke, N. Tezcan. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*, III/1. Ankara.